

Sh. UBAYDULLAYEV, B. GAFUROV, O. ORTIQOV

SHAQÍRÍWĞA SHEKEMGI BASLANGÍSH TAYARLIQ

Orta bilimlendiriw mákemeleriniń 10-klası hám orta arnawlı,
kásip óner bilimlendiriw mákemeleriniń oqıwshıları ushın sabaqlıq

Qaraqalpaqsha birinshi basılımı

Ózbekistan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliği tastıyıqlağan

Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministrliği ekspert
keńesi tárepinen baspaǵa usınıs etilgen

UOK 355.233.11(075.3)=512.121
KBK 68.49ya72

Pikir bildiriwshiler: **A. SHUMAN** — Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministrıǵı, Áskeriy kadrlardı tayarlaw basqarması baslıǵı, polkovnik;
SH. URINOV — Ózbekistan Milliy universiteti áskeriy kafedrası baslıǵı, polkovnik;
L. DAVIROV — Nizamiy atındaǵı TMPU áskeriy kafedrası baslıǵı, podpolkovnik;
A. SOTVOLDIYEV — Nizamiy atındaǵı TMPU áskeriy kafedrası docenti.

Qaraqalpaqsha awdarmaǵa pikir bildiriwshi:

A. Sultanov — Nókis qalası 2-sanlı mektep muǵallımı.

Ubaydullayev Sh. hám basq.

Shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıq [tekst]: 10-klass ushın sabaqlıq / Sh. Ubaydullayev, B. Gafurov, O. Ortiqov. — Nókis: «Bilim», 2017. —192 b.
ISBN 978-9943-16-413-0

Bul qollanbada Ózbekistan Respublikasınıń qorǵawdıń nızamlı tiykarları, Qurallı Kúshler armiyalarınıń túrleri hám olardıń dúzilisi, áskeriy Ustavlar haqqında túsinikler, sap ámellerin orınlaw, atıw quralları hám áskeriy texnika túrleri, olardan paydalanıw usılların úyreniw menen birge, fizikalıq sıpat, shıdamlılıq, kúshlilik, tezlik, shaqqanlıq boyınsha fizikalıq shınıǵıwları orınlaw qaǵıydaları, áskeriy kásipti tolıq iyelemekshi bolǵan oqıwshılardıń áskeriy oqıw orınları hám oqıwǵa qabıllaw qaǵıydaları haqqında maǵlıwmat berilgen.

UOK 355.233.11(075.3)=512.121
KBK 68.49ya72

Respublika maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı

© **Sh. Ubaydullayev hám basqalar, 2017-j.**

© **«ILM ZIYO» baspa úyi, 2017-j.**

Qaraqalpaqsha awdarma

© **«Bilim» baspası, 2017-j.**

ISBN 978-9943-16-413-0

KIRISIW

Jaslardıń shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıǵında Ózbekistan Respublikasınıń «Ulıwma áseriy minnetlik hám áseriy xızmet haqqında»ǵı Nızamı tiykarında, «Shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıq» pání jaslardı Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında xızmet etiwge tayarlawdıń quramlıq bólegi bolıp, orta bilim beriw mákemeleri ushın májbúriy oqıw pání esaplanadı.

Jaslarǵa bilim beriw barısında «Shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıq» pániniń wazıypası tómendegilerden ibarat:

- mámleketti qurallı topılılardan qorgaw hám mámleketti qorgaw haqqındaǵı ózleriniń Ózbekistan Respublikası Konstituciyalıq huqıq hám wazıypaların, áseriy (2000-jıldan baslap qorǵanıw) doktrinamızdıń qorǵanıw xarakteri hám maqsetlerin, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri hám de basqa armiya túrleriniń maqset hám wazıypaların puqta bilip alıwları;

- Ózbekistan Respublikasınıń «Qorǵanıw haqqında»ǵı, «Ulıwma áseriy minnetlik hám áseriy xızmet haqqında»ǵı Nızamların, Ministrler Kabinetiniń «Ózbekistan Respublikası puqaraların mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetin shólkemlestiriw haqqında»ǵı qararın, Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áseriy esabı haqqındaǵı Ustavın, áseriy xızmetti ótewden bas tartıw hám islengen áseriy jinayatlar ushın nızamlarda belgilengen administrativlik hám jinayiy juwapkershiliklerdi biliwleri;

- áseriy ant hám Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Ustavlarınıń tiykarǵı talapların tereń ańlaǵan halda úyreniwleri;

- áseriy bólimniń qurallanıwı, áseriy texnikası hám jeke quramınıń jaylasıw isleri menen tanısıwları;

- áseriy is tiykarların, zárúr bolǵan áseriy bilimlerdi hám ámeliy kónlikpelerdi, sonday-aq, fizikalıq shınıǵıwdı hám ruwxıy tetik bolıwdı úyreniwleri;

- puqaralıq qorǵanıwdı hám medicinalıq bilim tiykarların iyelewleri;

- «Shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıq» pánin ózlestirgen oqıwshılar Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarına áseriy xızmetke shaqırılǵan payıtta Watandı qorgawda óziniń Konstituciyalıq wazıypasın

kemshiliksiz orınlawı hám qısqa múddette olarǵa isenip tapsırılǵan zamanagóy qurallar hám de áskeriy texnikalardı biliwleri kerek.

Jaslarǵa áskeriy bilim beriwde olarǵa armıyanıń oqıw-jawıngerlik xızmetinde orınlanatuǵın shınıǵıwlar, háreketler hám ámellerdi áskeriy bólimlerdegidey múmkinshiligi bolǵansha jaqınlastırılǵan halda úyretiw názerde tutıladı. Bul shınıǵıwlardı kóp mártebe tákirarlaw nátiyjesinde jaslarda zárúr áskeriy bilimler hám kásiplik kónikpeler tiykarları júzege keledi.

Shaqırılıwshılardı áskeriy xızmetke tayarlaw Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń ulıwma basshılıǵı astında ótkeriledi. Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi, wálayatlar, qala hám rayon hákimleri shaqırılıwshılardı áskeriy xızmetke tayarlaw jumısların qarǵı hám materiallıq-texnikalıq jaqtan támiyinlewdi ámelge asıradı, oqıw-materiallıq bazasın payda etken jaǵdayda bunday tayarlıqtıń shólkemlestiriliwi ushın juwapker esaplanadı.

Shaqırılıwshılardı áskeriy xızmetke tayarlawdı shólkemlestiriw, ámelge asırıw hám nátiyjelerin baqlap barıw, «Shaqırıwǵa shekemgi baslanǵısh tayarlıq» pániniń oqtılıwın metodikalıq jaqtan támiyinlew Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministrliǵı, sonday-aq, bilimlendiriw orınları bolǵan ministrlikler, Mámleketlik komitetler hám basqarmalar tárepinen ámelge asırıladı.

«Óz ǵárezsizliǵı hám azatlıǵınıń qádirin bilmeytuǵın, onı qorǵay almaytuǵın, buǵan kúsh-qúdireti jetpeytuǵın millet heshqashan erkin jasay almaydı», degen pikirdiń tariyxıy bir dálili sıpatında «Eger kimde-kim, óz armıyasın baqpa, erteń ózgeniń armıyasın baǵıwǵa májbúr boladı», degen hikmetli sózdi heshqashan umıtpaw kerek, dep oylayman. Bul sózlerde tek ǵana tereń máni bolıp qoymay, al júdá ashshı haqıyqatlıq bar», degen edi birinshi Prezidentimiz I. A. Karimov óziniń «Milliy armıyamız ǵárezsizligimizdiń, tınısh hám paraxat turmısımızdıń bekkem kepilliǵı bolıp tabıladı», degen kitabında.

Biziń jámiyetimizde Qurallı Kúshler xalıqtıń jan-táni, mámleket ǵárezsizliǵı, onıń aymaqlıq pútinliǵı, tınısh turmısı hám dóretiwshilik miynetiniń kepilli, jaslardı ruwxıy ádep-ikramlıqqa tárbiyalawdıń úlken mektebi bolıp qalaberedi.

Ózbekistan ǵárezsizlikke eriskennen soń, respublika DOSAAFınıń 1991-jıl 23-noyabrde bolıp ótken VIII gezezsiz Quraltayında Ózbekistan Respublikası qorǵanıwına kómeklesiwshi «Vatanparvar» shólkemin dúziw haqqında qarar qabıl etildi. Sonday-aq, shólkemniń jańa ustavı tastıyqlandı. «Vatanparvar» shólkemi Ózbekistan DOSAAFınıń nızamlı miyrasxorı dep daǵazalanıp, onıń sistemasındaǵı barlıq shólkemler «Vatanparvar» shólkeminiń qaramaǵına ótti.

Shaqırılıwshılardıń áskeriy-texnikalıq qánigelikleri boyınsha tayarlıǵı Ózbekistan Respublikası qorǵanıwǵa kómeklesiwshi «Vatanparvar» shólkeminiń oqıw orınlarında ámelge asırıladı. Baǵdarı boyınsha áskeriy esaptaǵı qánigeliklerge sáykes orta ulıwma bilim beriw hám orta arnawlı, kásip óner bilimlendiriw orınlarında bilim alıp atırǵan shaqırılıwshılar áskeriy texnika qánigelikleri boyınsha tikkeley usı orınlarında tayarlıqtan ótkeriledi. Ózbekistan Respublikası qorǵanıwǵa kómeklesiwshi «Vatanparvar» shólkeminiń oqıw orınlarında áskeriy texnika qánigelikleri boyınsha tayarlıqqa on jeti jasqa tolǵan, densawlıǵına qaray, áskeriy xızmetke shaqırılıwı tiyis bolǵan jaslar qabıllanadı.

Házirgi waqıtta qorǵanıwǵa kómeklesiwshi «Vatanparvar» shólkemi sistemasında Qaraqalpaqstan Respublikası, Tashkent qalası, 12 wálayat, 179 qala hám rayon keńesleri xızmet kórsetpekte. Miynet jámaátlerinde, oqıw orınlarında, xalıq jasaytuǵın jerlerde shólkemlestirilgen on mıńnan artıq baslanǵısh shólkemler óz qatarına úsh yarım millionnan artıq aǵzalardı birlestirgen. Olardıń xızmeti jaslardı miynetke, Watanımızdı qorǵawǵa tayarlaw, olardıń siyasiy, ruwxıy dúnya qarasların ósiriw, xalqımızdıń bay tariyxı, dańqlı jawıngerlik dástúrleri hám qádiriyatlarına bárqulla sadıq ruwxta tárbiyalaw, sporttıń áskeriy hám ámeliy túrlerin rawajlandırıwdan ibarat bolıp tabıladı.

Qoparıwshı ekstremistlik kúshlerden mámleketimizdi isenimli qorǵawǵa tayar turıwı ushın bárqulla saq bolıw, turaqlı tayarlıq kóriw kerek. Usıdan kelip shıqqan halda qorǵanıwǵa kómeklesiwshi «Vatanparvar» shólkeminiń dıqqatın mámleketlik hám jámaátlik shólkemleri menen ámeliy birge islesiwdi ornatiwǵa, jaslardı fizikalıq jaqtan shınıqtırıp, áskeriy-texnikalıq bilimler menen qurallandırwǵa, shıdamlı, sabırlı, márt, ruwxıy kámil insan etip tárbiyalawǵa qaratılmaqda.

Sonlıqtan mámleketimiz tınıshlıǵı hám paraxatshılıǵın isenimli qorǵay alatuǵın, háreketshen, jawıngerlik qábleti joqarı, hár tárepleme jaqsı támiyinlengen Qurallı Kúshlerdi qalıplestiriw dáwir talabı, turmıs sonı kórsetpekte. Hár tárepleme jetilisen, márt, batır, watandı súyiwshı jigıt-qızlardı tárbiyalaw keń kólemli kóp qırılı wazıypa.

Sonlıqtan, óz ara doslıq, tatıwlıq, tuwısqanlıq sezimlerin jáne de bek-kemlew, hár túrli unamsız kórinislerdiń aldın alıw maqsetinde «Watandı mártler qorǵaydı!», «Kúsh — ádalatta», «Saptaǵı dostıńdı húrmetle», «Áskeriy xızmetshiniń ruwxıy kórinisi» temalarında gúrrińler, ushırasıwlar, kórik-tañlawlar ótkerilip atır. Jaslardıń áskeriy watandı súyiwshilik tárbiyasında áhmiyetli qural bolǵan ullı ata-babalarımızdıń Watan azatlıǵı jolındaǵı qaharmanlıq gúresleri, tariyxıy ullı insanlar, xalıq qaharmanları Shıraq, Tu-

maris, Spitamen, Muqanna, Maxmud Tarobiy hám ullı áskerbasshılarımız: Jalaliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Babur erliklerin maqtanış etiwshi bayanatlar hám gúrrinler ótkerilmekte. Bunday bayanatlar hám gúrrinler, hár túrli ushırasıwlar shólkemlestiriwden maqset, jaslarımız ata-babalarımızdıń bay miyrasların keń hám hár tárep-leme úyreniwge, Qurallı Kúshlerimizde xızmet etiw hárbir Ózbekistan puqarasınıń Konstituciyalıq wazıypası ekenligin, Watan shegaralarınıń qáwipsizligi, jurtımızdıń tınıshlıgın támiyinlew muqáddes wazıypa ekenli-gin adamlarımızdıń sanasına sińdiriwden ibarat.

Ğárezsizligimiz sebepli xalqımızdıń turmıs tárizi, dástúrleri, úrp-ádet-leri hám qádiryatları qayta tiklenip atırǵan bir dáwirde, jaslardıń sanasına Watan tuyǵısın sińdiriw, ruwxıylıqtı qalıplestiriwde hám olardı áskeriy watandı súyiwshilik ruwxta tárbiyalaw zárúr áhmiyetke iye.

Ózbekistanımız bunday húrmetke, ılayıq. Sebebi, dúnya civilizaciyasına úlken úles qosqan Musa al-Xorazmiy, Axmed al-Farǵoniy, Imom al-Bux-oriy, Abu Mansur al-Moturudiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxan Beruniy, Burxaniddin al-Marǵuloniy, Ahmad Yassawiy, Bahawiddin Naqshband, Mırza Ulǵbek, Alisher Nawayı sıyaqlı ullı ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq iyeleri, Shıraq, Spitamen, Muqanna, Jalaliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Babur sıyaqlı áskeriy danıshpanlarımızdı xalqımız sheksiz maqtanış etedi.

1992-jıl 3-iyulda Ózbekistan Respublikası Oliy Kengashi «Qorǵanıw haqqında»ǵı, «Ulıwma áskeriy minnetlik hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı, «Alternativalıq xızmet haqqında»ǵı Nızamların qabıl etti hám usı kúni «Áskeriy ant» teksti tastıyqlandı. Qurallı Kúshler qurılısınıń huqıqıy bazasın jaratıwdıń birinshi basqışı 1995-jıl 30-avgustda Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisiniń I shaqırıq III sessiyasında Ózbekistan Respublikası Ás-keriy doktrinasın qabıllaw menen juwmaqlandı. Doktrina áskeriy qurılıstıń baǵdarın, mámleket hám Qurallı Kúshlerdiń urısqa tayarlıq, urıs alıp barıw jolların belgilewshi rásmiy kóz qaraslar hám qaǵıydalar sisteması bolıp esaplanadı. Ol mámlekettiń siyasiy basshılıǵı tárepinen islep shıǵıladı hám onıń tiykarǵı baǵdarları, óndiris kúshleriniń rawajlanıwı ilim jetisken-likleri dárejesi, itimallılıǵı bolıwı múmkin urıs haqqındaǵı túsinikler me- nen baylanışlı bolıp tabıladı.

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerin qalıplestiriwdiń dáslep-ki basqışınıń juwmaqlanıwı 1992-jıl 8-dekabrde bolıp ótken Ózbekistan Respublikası Oliy Kengashiniń XI sessiyasına tuwrı keldi. Bul sessiyada mámleketimizdiń Tiykarǵı Nızamı — Ózbekistan Respublikasınıń Konsti- tuciyası qabıl etildi. Bul Nızam Qurallı Kúshlerimizdiń mámlekettegi

huqıqıy jaǵdayın bekkemlegen, onıń bas wazıypaların, tariyxıy wazıypasın belgilep bergen tiykarǵı nızam boldı.

Konstituciyanıń XXVI babı qorǵanıw hám qáwipsizlik máselelerine baǵışlanadı. Onıń 125-statyasında: «Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri Ózbekistan Respublikasınıń mámleketlik suverenitetin hám aymaqlıq pütünligin, xalıqtıń tınısh turmısın qorǵaw ushın dúziledi», dep belgilendi. Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń 52-statyasına muwapıq, «Ózbekistan Respublikasınıń qorǵaw — Ózbekistan Respublikasınıń hárbir puqarasınıń wazıypası», dep belgilenedi.

Ǵárezsizligimiz daǵazalanǵan dáslepki kúnlerden-aq Ózbekistan Respublikası mámlekettiń ekonomikalıq, siyasiy, sociallıq rawajlanıwına, mámlekette hám Oraylıq Aziya regionında tınıshlıq hám turaqlılıqtı bek-kemlewge itibar qaratılǵan.

Usı máseleni mámleket qorǵanıw qúdiretin, onıń milliy qáwipsizligin isenimli támiyinlew shártlerinde ǵana sheshiw múmkin bolıp, oǵan ekonomikalıq, siyasiy, huqıqıy, shólkemlestiriwshilik hám áskeriy xarakterdegi ilajlar sistemasında birden-bir mámleket siyasatın júrgiziw arqalı erisiledi. Usı ilajlardı ózinde jámlegen hújjet 1995-jıl 30-avgustda Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisi tárepinen qabıl etilgen áskeriy doktrina esaplanadı. Solay etip, ámelde birinshi márte dúzilgenliginiń tórtinshi jılında jas ǵárezsiz mámleket óziniń ilimiy tiykarlanǵan áskeriy doktrinasına iye boldı.

XX ásirdiń sońǵı bes jıllıǵı dáwirinde dúnyada, kontinentte hám mámlekette payda bolǵan geosiyasiy jaǵday esapqa alınıp, ámeldegi áskeriy doktrina rawajlandırılıp barıldı hám 2000-jıldan baslap, qorǵanıw doktrinası sıpatında ámelge kirgizildi. Ózbekistan Respublikasınıń qorǵanıw doktrinası — ulıwma mámleketlik áhmiyetke tiyisli úlken hújjet. Ol mámleket strategiyasınıń áhmiyetli bólegi bolıp, áskeriy siyasat tiykarında, áskeriy xızmet hám áskeriy qurılıstıń baǵdarı hám áskeriy kadrlar ushın májbúriy esaplanǵan áskeriy teoriya hám ámeliyattıń tiykarǵı, jetekshi, rásmiy qabıl etilgen qararlar hám qaǵıydalardı kórsetedi.

Ózbekistannıń qorǵanıw doktrinası Oraylıq Aziya aymaǵında házirgi áskeriy-siyasiy jaǵday, áskeriy qáwiptiń jasırın tárdegi derekleri, baslı áskeriy strategiyalıq wazıypalar, qurılıs principleri hám Qurallı Kúshlerdi qollanıw shártleri, Qurallı Kúshler, xalıq hám de mámleketti qorǵanıwǵa tayarlaw máselelerin óz ishine alǵan. Qorǵanıw doktrinasınıń principleri qorǵanıw máselelerin túsiniw hám sheshiwde kóz qaraslardıń birligin támiyinlewde úlken áhmiyetke iye.

Ózbekistan Respublikasınıń qorǵanıw doktrinası úsh tiykarǵı bólimnen ibarat:

I. Ulıwma qaǵıydalar.

II. Doktrinanıń siyasiy tárepleri.

III. Doktrinanıń áskeriy-shólkemlestiriw tárepleri.

Áskeriy doktrinanıń tiykarǵı ústinlikleri tómendegishe: siyasiy kóz qarastan «urıs hám áskeriy topıstı saplastırıw — baslı strategiyalıq baǵdar», degen qaǵıydanıń bar ekenligi. Usı múnásibet penen Ózbekistan Respublikası tómendegishe kórsetilgen anıq wazıypalardı óz juwapkershiligine aladı.

- Ózbekistan Respublikası yamasa Ózbekistan menen óz ara áskeriy járdem haqqındaǵı shártnamalarǵa baylanıslı basqa mámleketlerge islengen basqınshılıqtı qaytarıwdan tısqarı jaǵdaylarda óz Qurallı Kúshlerin ózge mámleketlerge qarsı qollanbaydı;

- hesh kimge qáwip salmaydı hám dúnyanıń hesh bir mámleketin óziniń dushpanı dep esaplamaydı hám de olardıń heshbirine ya aymaqlıq, ya basqa dawagerlik qılmaydı hám xalıq aralıq huqıq tiykarları, óz ara qáwipsizlik máplerin inabatqa alǵan halda barlıq mámleketler menen qatnas ornatiwǵa tayar;

- yadrosızlıq principlerin qollap-quwatlaydı, boysınadı;

- yadro quralın ornalastırmaw, islep shıǵarmaw hám satıp almaw.

Ózbekistan usı principlerge ámel etip qalmastan, aymaǵımızda tınıshlıq hám paraxatshılıq bolıwın qáleydi, sonıń ushın imkanıyatı barınsha gúresedi, hám de sózsiz aqıl-oyınıń jeńisi, óz erki arqalı erisiledi, dep esaplaydı.

Áskeriy shólkemlestiriwshilik haqqında qorǵanıw doktrinası Oraylıq Aziya aymaǵınıń ózine tán táreplerin, áskeriy qáwiptiń jasırın dereklerin, házirgi zaman urıslarına tán xarakter hám aqıbetlerin esapqa alıp, baslı áskeriy strategiyalıq wazıypalardı anıq belgileydi. Bul, tınıshlıq dáwirinde zázúr, jetkilikli dárejede respublikanıń aymaqlıq pútinligin, óniń suverenitetine baǵdarlangan hár túrli jalǵanlardı hám topılıslardı pútkilley joq etiwdi kepillewshi mámlekettiń qorǵanıw qúdiretin saqlaw, ǵárezsiz túrdegi sıyaqlı jámaátlik qáwipsizligi haqqındaǵı Shártnamasına qatnasıwshi mámlekettiń Qurallı Kúshleri menen birgelikte basqınshılardı soqqı beriw ushın onıń Qurallı Kúshleriniń bárqulla hár tárepleme tayarlıǵın támiyinlew bolıp tabıladı. Urıs waqtında — basqınshılıqtıń kepillengen tárizde qaytarılıwı: óz kúshleri sıyaqlı Ózbekistan Respublikası menen muwapıq shártnamalarǵa tiykarlangan, basqa mámleketlerdiń áskeriy kúsh-qúdireti birgeliginde basqınshılardı qıyratıwshı soqqı beriw.

Áskeriy doktrinası Qurallı Kúshlerdiń qurılıw principielerin belgileydi. Bunda, atap aytqanda, Ózbekistan Respublikasınıń qorǵay alatuǵın armiya túrlerin, teńdey rawajlandırıw ornatılǵanlıǵı kórsetilgen. Demek, qorǵanıw doktrinası Qurallı Kúshler aldında turǵan wazıypalardı joqarı dárejede orınlaw maqsetinde tez hám jawıngerlik tayarlıq mashqalalarınıń ulıwma túrlerin, jeke quramınıń tálim-tárbiyasınıń ústinligin kórsetip bergen.

Doktrinada Oraylıq Aziya aymaǵı házirgi payıtta xalıq aralıq terroristlik, diniy ekstremizmdi hám dogmanı en jaydırıwǵa, aymaқтаǵı mámleketlerdi ózleri tańlaǵan demokratiyalıq rawajlanıw jolınan qaytarıwǵa urınıp atırǵan — qoparıwshılıq oraylardıń júdá mápdar obyektine aylanıp atırǵanı esapqa alınǵan. Bunday sharayatta mámlekettiń eń áhmiyetli wazıypası Qorǵanıw ministrligi, zamanagóy qural-jaraqqa iye, professionallıq jaqtan jaqsı tayarlangan bólim hám bólimshelerdi shólkemlestiriw, mámlekettiń birden-bir qorǵaw hám qorǵanıw sistemasın, barlıq armiya túrleri hám basqarmaları óz ara birge islesiwdiń nátiyjeli mexanizmin qalıplestiriwden ibarat bolıp tabıladı.

Qabıl etilgen doktrina pútkilley qorǵanıwshılıq qásiyetine iye bolıp, Ózbekistan Respublikasınıń tınıshlıqtı súyiwshi siyasatınıń kórinisi esaplanadı. Doktrinada ministrlık hám basqarmalardıń, mámleketlik hám mámleketlik emes shólkemleri, mákemeleriniń mámleketlik qorǵanıw qáiletin támiyinlewdegi ornı hám juwapkershiligi belgilep berilgen. Doktrina qaǵıydaların ámelge asırıw Watanımızdıń hárbir puqarası ushın muqáddes wazıypa.

Aymaǵımızdaǵı áskeriy-siyasiy jaǵday, Qurallı Kúshlerde ámelge asırılıp atırǵan reformalar, jaslardıń áskeriy xızmetke qızıǵıwınıń kúsheyiwı hám de mámlekettiń qorǵanıw qúdiretin jáne de bekkemlew maqsetinde «Ulıwma áskeriy minnetlik hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızam 2002-jıl dekabrde bolıp ótken Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisiniń II shaqırıq X sessiyasında qayta redakciyalanǵan halda qabıl etildi. Nızamda áskeriy xızmetti shólkemlestiriw máseleleri jetilistirilip, áskeriy xızmettiń tómendegi túrleri engizildi:

- múddetli áskeriy xızmet;
- mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi áskeriy xızmet;
- kontrakt (shártnama) boyınsha áskeriy xızmet;
- Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında áskeriy xızmetti ótegen rezervshiler xızmeti.

Múddetli áskeriy xızmet jasındaǵı puqaralardıń ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarında, sonday-aq, múddetli áskeriy xızmetti ótemegen oficerlerdiń nızam hújjetlerinde belgilengen múddet dawamında Qurallı Kúshler qatarındaǵı májbúriy xızmeti bolıp tabıladı. Múddetli ás-

keriy xızmet kalendar esabında ápiwayı áskerler hám serjantlar ushın 12 ay, joqarı maǵlıwmatlı shaxslar ushın 9 ay etip belgilendi.

Nızam tiykarında áskeriy xızmettiń jańa túri — mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi áskeriy xızmet engizildi. Müddetli áskeriy xızmetti ótewge jaramlı, shaqırılıw müddetin keshiktiriw hám shaqırılıwdan azat etiw huqıqına iye bolmaǵan, biraq, Qurallı Kúshler qatarına nábettegi müddetke shaqırılmaǵan shaxslar mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervi qatarına alınadı.

Mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmet aymaqlıq princip tiykarında aylıq jıyınlar túrinde shólkemlestiriledi hám shaqırılıwshılar tárepinen Ózbekistan Respublikası Qarjı ministrliginiń arnawlı esap betine aqsha tólemin tólewdi názerde tutqan. Mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmet qatarına puqaralar 27 jasqa toǵanǵa shekem alınadı hám hár jılǵı aylıq jıyınlarǵa shaqırılıwı múmkin, ayırıqsha jaǵdaylar yamasa Ózbekistan Respublikasına qarsı áskeriy topılıs júz bergende, haqıyqıy áskeriy xızmetke shaqırıladı. Mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmetti ótegen puqaralar 27 jasqa toǵannan soń, Qurallı Kúshler rezervi xızmeti qatarına alınadı.

Mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmet qatarına alınǵan shaxslar tóleytuǵın aqsha tólemleri muǵdarı hám olardı tólew tártibi Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen tastıyqlanǵan Ustav penen belgilenedi. Bul qárejetler müddetli áskeriy xızmettegi müddetli áskeriy xızmetkerlerdiń aqsha hám materiallıq támiynatın asırıw, sonday-aq, mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmet qatarına alınǵan shaxslardıń áskeriy jıyınlardı ótkeriwge anıq maqsetli baǵdarlanǵan boladı.

Mobilizaciyalıq shaqırılıw rezervindegi xızmetti shólkemlestiriw hám ótew tártibi Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen tastıyqlanatuǵın Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áskeriy xızmetti ótew tártibi haqqındaǵı Ustav penen belgilenedi.

Qurallı Kúshler reformalarında professional armıyanı shólkemlestiriw tiykarǵı strategiyalıq wazıypa esaplanadı. Sol sebepten, Qurallı Kúshlerdi shólkemlestiriwde *kontrakt boyınsha áskeriy xızmet* ayırıqsha áhmiyetke iye.

Áskeriy xızmetti kásip sıpatında tańlaǵan puqaralar kontrakt boyınsha áskeriy xızmetti ápiwayı áskerler, serjantlar hám oficerler quramı lawazımlarında óteydi. Áskeriy xızmetti ótew müddetleri hám tiykarǵı shártleri kontraktte belgilenedi. Dáslepki kontrakt xızmetin ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarında ótew boyınsha 3 jıl, oficerler quramı lawazımlarında ótew boyınsha 5 jıl müddetke dúziledi.

Áskeriy xızmettiń kontraktte názerde tutılǵan müddeti joqarı áskeriy oqıw orınlarınıń kursantları menen oqıw dáwiri ushın keleshekte olardıń oficerler quramı lawazımlarında áskeriy xızmetti keminde bes jıl

májbúriy ótew shárti menen kontrakt dúziledi. Kontrakt múddeti pitkennen keyin, táreplerdiń kelisimi menen, bul múddet jańa kontrakt dúziw arqalı uzaytılwı múmkin. Kontrakt boyınsha áskeriy xızmetti ótew tártibi hám múddetli Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áskeriy xızmetti ótew tártibi haqqındaǵı Ustavı menen belgilenedi.

Nızamda xızmettiń jáne bir túri sıpatında Qurallı Kúshler qatarında áskeriy xızmetti ótegen rezervshiler xızmeti kórsetildi. *Rezervshiler xızmeti* haqıyqıy áskeriy xızmetti, sonday-aq, mobilizaciyalıq shaqırıwı rezervindegi xızmetti ótegen ápiwayı áskerler, serjantlar hám oficerler quramınan dúziledi. Bul Qurallı Kúshlerdiń birlespeleri, bólimleri hám bólimsheleriniń qatarın urıs dáwirinde talap etetuǵın shtatlar dáreje-sine shekem tolıqtırıw, sonday-aq, urıs dáwiri talap etetuǵın dúzilmelerdi kúsheytiw maqsetinde ulıwma áskeriy minnetlik tiykarında engiziletuǵın áskeriy xızmet túri esaplanadı.

Rezervshiler sıpatında xızmetti ótep atırǵan áskeriy xızmetke májbúrler tınıshlıq dáwirinde, tártip boyınsha, armıyanıń jawıngerlik tayarlıǵın saqlap turıw, rezervshilerdiń áskeriy esaptaǵı qánigelikleri boyınsha wazıypaların tınıshlıq hám urıs dáwirinde orınlawı zárúr bolǵan kónlikpelerdi saqlap qalıw hám jetilistiriw maqsetinde áskeriy bólimler bazasında aymaqlıq principler tiykarında shólkemlestiriletuǵın áskeriy tayarlıq boyınsha áskeriy jıyınlar ótewge shaqırılıwı múmkin.

Rezervshilerden urıs dáwirinde de, tınıshlıq dáwirinde de Ózbekistan Respublikasına qarsı áskeriy topılıs qáwpi hám mámleket qáwipsizligine qáwip tuwılǵanda, tábiyiy apatlar hám ayrıqsha jaǵdaylar aqıbetlerin saplastırıwda Ózbekistan Respublikası Prezidenti Pármanına muwapıq, birlespeler hám bólimler quramında jawıngerlik maqsetler boyınsha paydalanılıwı múmkin. Bunday jaǵdaylarda Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında áskeriy xızmetti ótegen rezervshilerge mámleket tárepinen belgili dárejedegi jeńillikler beriledi.

«Ulıwma áskeriy minnetlik hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamnıń 12—17-statyalarında puqaralardı áskeriy xızmetke tayarlaw haqqında belgilep qoyılǵan. Sonıń menen birge shaqırılıwshılardı áskeriy xızmetke tayarlaw islerinde, Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministrliǵı hám sonday-aq, basqa juwapkerli ministrliklerdiń, shólkemlerdiń bul boyınsha alıp barıwları kerek bolǵan islerin kórsetip ótedi. Nızamnıń 13-statyasında usı pán májbúriy ekenligi hám bul pán orta bilim beriw ornı, akademiyalıq liceyler hám kásip óner kolledjlerinde oqıp atırǵan oqıwshılardıń qaysı basqıshlarda ótiliwin, sonday-aq, bul pánniń mámleket qáwipsizligin, xalıqtıń tınısh turmıs keshiriwin támiyinlew maqsetinde ólestiriwleri tómén

bolgan oqiwshılar ushın jergilikli hákimiyat tárepinen qorganıw — sport salamatlandırıw lagerlerin shólkemlestiriw atap ótilgen.

Búgingi kúni hár tárepleme barkedal awladtı kamalga jetkeriwge qaratılğan mámleket siyasatında jasardı Watan súyiwshilik ruwxında tárbiyalaw tiykargı áhmiyetke iye.

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında múddetli áskeriy xızmetin atqarğan, áskeriy bólim komandiriniń tiyisli tavsiyanamasına iye bolğan abituriyentler joqarı oqıw orınlarına oqıwga kiriwde 50% lik jeńillikke iye boladı.

Mámleketimiz basshısı Sh. M. Mirziyoevtıń 2017-jıl 4-apreldegi «Ózbekistan Respublikası Birinshi Prezidentiniń 2012-jıl 31-maydağı «Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında múddetli áskeriy xızmetin atqarıp bolğan puqaralarga jeńillikler sistemasın shólkemlestiriwge baylanıslı qosımsha shara-ilajlar haqqında»ğı Qararına ózgerisler kirgiziw haqqında»ğı Qararı sol baǵdardağı is-háreketlerdiń ámeliy kórinisi boldı.

Múddetli áskeriy xızmetin atqarıp qaytqan puqaralarga berilip atırğan bunday jeńillikler jaslarımız arasında áskeriy xızmet dárejesin jáne de kóteriwde, áskeriy xızmet dawamında puqta bilim hám tayarlıqlardı iyilewinde olar ushın ayırıqsha xoshametlewshi faktor bolıwı sózsiz.

I BÓLIM. ÁSKERİY XÍZMETTİN HUQÍQÍY TIYKARLARI

Bul bólimde Ózbekistan Respublikasınıń «Ulıwma áskeriý wazıypa hám áskeriý xızmet haqqında»ǵı hám «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamları Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń «Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetin shólkemlestiriw haqqında»ǵı qararı hám Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áskeriý esabı haqqındaǵı Ustavı, áskeriý xızmetten bas tartıw, islengen áskeriý jinayatlar ushın, xızmet dawamında tártipsizliklerge jol qoyılǵanda intizamlıq hám jinayıw juwapkerlik haqqında hám de Ózbekistan Respublikası qorǵanıw doktrinasınıń tiykarǵı qaǵıydaları, tárbiyalıq jumıslar, Qurallı Kúshler qurılısı, áskeriý intizam tiykarları hám áskeriý qádiriyat qaǵıydaları, áskeriý sálemlesiw, áskerdiń saplanıw ádındaǵı hám saptaǵı wazıypaları haqqında maǵlıwmat berilgen.

I bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍNÍN QORǵANÍW HÁM ÁSKERİY XÍZMET HAQQÍDAǵÍ NÍZAMLARÍNÍN TIYKARLARI

1.1. Ózbekistan Respublikası Konstituciyası Watan qorǵawı haqqında

Ózbekistan Respublikasınıń tiykarǵı qamusı Konstituciyada qorǵanıw, qáwipsizlik hám áskeriý xızmetke baylanıslı tiykarları birneshe statyalarda hám XXVI bapta anıq kórsetip ótilgen.

1-statya. Ózbekistan — suverenlik demokratiyalıq respublika. Mámlekettiń «Ózbekistan Respublikası» hám «Ózbekistan» degen atları bir mánisti ańlatadı.

3-statya. Ózbekistan Respublikası óziniń milliy-mámleket hám administrativlik-aymaqlıq dúzilisin, mámleketlik hákimiyatı hám basqarıw organlarınıń sistemasın belgileydi, ishki hám sırtqı siyasatın ámelge asıradı.

Ózbekistannıń mámleket shegarası hám aymaǵı qolqatılmaydı hám bólinbeydi.

125-statya. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri Ózbekistan Respublikasınıń mámleketlik suverenitetin hám aymaqlıq pútinligin, xalıqtıń tınısh turmısı hám qáwipsizligin qorǵaw ushın dúziledi.

Qurallı Kúshlerdiń dúzilisi hám olardı shólkemlestiriw nızam menen belgilenedi.

126-statya. Ózbekistan Respublikası óziniń qáwipsizligin támiyinlew ushın jeterli dárejede qurallı kúshlerge iye.

17-statya. Ózbekistan Respublikası xalıq aralıq qatnasıqlardıń tolıq huqıqlı subyekti bolıp tabıladı. Onıń sırtqı siyasatı mámleketlerdiń suveren teńligi, kúsh isletpew yamasa kúsh penen quwdalamaw, shegaralardıń qol qatılmaslıǵı, kelispewshiliklerdi tınısh jol menen sheshiw, basqa mámleketlerdiń ishki islerine aralaspaw qaǵıydalarına hám xalıq aralıq aymaqtıń ulıwma kórsetilgen basqa qaǵıydaları hám normalarına tiykarlanadı. Respublika mámlekettiń, xalıqtıń joqarı mápieri, abadanlıǵı hám qáwip-sizligin támiyinlew maqsetinde awqamlar dúziwi, birge islesiwlerge hám basqa mámleketler aralıq dúzilmelerine kiriwi jáne olardan ajıralıp shıǵıwı múmkin.

52-statya. Ózbekistan Respublikasın qorgaw — Ózbekistan Respublikası puqarasınıń wazıypası bolıp tabıladı. Puqaralar nızamda belgilengen tárptе áskeriy yamasa alternativ xızmetti ótewge májbúr.

93-statya. 18. Ózbekistan Respublikasına hújim etilgende yamasa topılastan bir-birin qorgaw boyınsha dúzilgen shártname minnetlemesin orınlaw zárúrligi tuwılǵanda urıs daǵazalaydı hám qabıl etken qarardı úsh kún ishinde Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisi palatalarınıń tastıyıqlawına kirgizedi.

19. Ayırıqsha jaǵdaylar (real sırtqı qáwip, ǵalaba tártipsizlikler, úlken apatshılıq, tábiyiy apat, epidemiyalar) júz bergen táǵdirde puqaralardıń qáwipsizligin támiyinlewdi gózlep, Ózbekistan Respublikasınıń pútkil aymaǵında yamasa onıń ayırım orınlarında ayırıqsha jaǵday engizedi hám qabıl etken qarardı úsh kún ishinde Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisiniń palataları tastıyıqlawına kirgizedi. Ayırıqsha jaǵday engiziw shártleri hám tártibi nızam menen belgilenedi.

20. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerdiń Joqarı Bas Komandiri esaplanadı. Qurallı Kúshlerdiń Joqarı komandirlerin tayınlaydı hám wazıypasınan azat etedi, joqarı áskeriy dárejeler beredi.

1.2. Ózbekistan Respublikasınıń «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamı, Qorǵanıw túsiniǵi

Ózbekistan Respublikası suverenitetin, onıń aymaqlıq pútinligin, shegaraǵa qol qatılmaslıǵın saqlaw Qurallı Kúshlerdiń tiykarǵı wazıypası bolıp, ǵárezsizliktiń birinshi kúnlerinde bul eń áhmiyetli máselelerden bolǵanı sebepli Oliy Majlis tárepinen qabıl etilgen. «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızam birinshi Prezidentimiz I. Karimov tárepinen 1992-jıl 3-iyulde qol qoyıldı hám regiondaǵı ózgerisler, sırtqı hám ishki siyasattı esapqa alǵan jaǵdayda usı nızamǵa ózgerisler hám qosımshalar kirgizilip, onıń jańa redakciyası tastıyıqlandı.

«Qorğanıw haqqında»ǵı Nızamnıń tiykarǵı wazıypaları qorğanıwdı shólkemlestiriwdiń hám de Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerin basqarıwdıń huqıqıy tiykarların belgileydi, mámleket qorğanıwın támiyinlewde mámleket organlarınıń wákilliklerin, sonday-aq, puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları kárxanalar, mákemeler, shólkemler hám puqaralardıń qatnasın anıqlap beredi.

Qorğanıw degende Ózbekistan Respublikasınıń suvereniteti, aymaqlıq pútinligin, xalıqtıń tınısh turmısı hám qáwipsizligin qorǵawdı támiyinlewdiń siyasiy, ekonomikalıq, áskeriy, sociallıq-huqıqıy, informaciya, shólkemlestiriwshilik hám basqa ilajlardıń jıyındısı túsiniledi.

Qorğanıw tarawındaǵı mámleket siyasatınıń tiykarǵı principleri tómendegilerden ibarat: basqa mámleketke qarsı áskeriy kúsh isletpew, topılistıń aldın alıw hám onı joq etiw, sonday-aq, Ózbekistan Respublikası tiyisli shártnamalar menen baylanısqa mámleketlerge járdem kórsetiw jaǵdayları buǵan kirmeydi; xalıq aralıq huqıq normalarına muwapıq túrde kollektiv qáwipsizlik sistemalarında qatnasıw; áskeriy-siyasiy bloklarda qatnaspa; áskeriy qurılıstıń zamanagóy urıslar hám Qurallı Kúshlerdiń, ekonomikanıń, xalıqtıń aymaqtıń topılistı joq etiwge báhama tayar turıwı; qurallı jánjellerdiń ózgesheligine iye bolıwı; yadrolıq hám basqa túrdegi jalpı qırǵın quralların islep shıǵarıwdı, qayta islewdi, alıwdı, saqlawdı, tarqatıwdı hám jaylastırıwdı biykarlaw; qorğanıwdıń jeterli dárejede bolıwı; áskeriy xızmet húrmetli ekenligin támiyinlew.

Qorğanıwdı shólkemlestiriw tómendegilerdi óz ishine aladı: topılistıń aldın alıw hám qaytarıwǵa, Ózbekistan Respublikasına topılıslardan uyımlasqa jaǵdayda qurallı qorğanıwǵa qaratılǵan zárúr sharayatlar jaratıw; qorğanıw tarawında bir mámleket siyasatın ámelge asırıw, mámleket áskeriy dúzilisin zamanagóy talaplarǵa muwapıq jetilistiriw; qorğanıw wazıypaların sheshiw ushın kerekli barlıq kúshler hám qurallardıń muwapıqlastırıp barılıwın hám birgelikte háreket etiwın támiyinlew; áskeriy-siyasiy jaǵday, milliy qáwipsizlikke bolǵan anıq hám potencial quwdalawlar monitoringin júrgiziw; Ózbekistan Respublikası urısqa hám qurallı jánjellerge tartılıwınıń aldın alıw boyınsha siyasiy, ekonomikalıq áskeriy sociallıq-huqıqıy, informaciya, shólkemlestiriwshilik hám basqa shara-ilajlar kóriw; Qurallı Kúshlerdiń qurılısı, tayarlıǵı, báhama tayar jaǵdayda saqlap turılıwı, olardıń sanı, dúzilisi hám quramınıń maqıllanıwı; Qurallı Kúshlerdi tiyisli túrde zamanagóy qural-jaraqlar, áskeriy texnika, áskeriy-texnikalıq hám zatlay mal-múlikler, azıq-awqat, basqa materiallıq-texnikalıq qurallar, energetika hám basqa resurslar menen támiyinlew, olardıń qorların júzege keltiriw; Qurallı Kúshler qollanıwın, rejelestiriw, qorğanıw wazıypaların sheshiw

ushın sırtqı siyasiy baǵdardaǵı shara-ilajlardı kóriw; xalıqtı hám aymaqtı qorǵanıwǵa tayarlaw; Ózbekistan Respublikası Mámleketlik shegarasınıń qorǵalıwın támiyinlew; xalıqtı, ekonomika hám turmıs keshiriw ushın zárúr bolǵan obyektlardi jalpı qırǵın qurallarınan qorǵawǵa baylanıslı ilajlardı ótkeriw; Qurallı Kúshlerdiń, mámleket ekonomikasınıń, mámleket organları, puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları kárxanalar, mákemeler hám shólkemlerdiń, sonday-aq, xalıqtıń mobilizaciyalıq tayarlıǵı; mámleket hám mobilizaciyalıq qorları ushın materiallıq baylıqlar qorların payda etiw; qorǵanıwdıń ilimiy, ilimiy-texnikalıq, bilimlendiriw, áskeriy-óner, ekonomikalıq, informaciya hám nızamshılıq bazasın jetilistiriw; xalıqtı ruwxıylıq ádep-ikramlıq nızamlıq hám áskeriy Watandı súyiwshilik ruwxta tárbiyalaw hám de Qurallı Kúshler jeke quramın mámleketti qorǵawǵa ádep-ikramlıq-ruwxıy jaqtan tayarlaw; mámleket qorǵanıwın shólkemlestiriwge baylanıslı basqa ilajlar.

Uris jaǵdayı. Ózbekistan Respublikasına hújim etilgende yamasa topılstan bir-birin qorǵaw boyınsha dúzilgen shártname minnetlemelerin orınlaw zárúrligi tuwılǵanda nızamda belgilengen tártipte daǵazalanadı. Ózbekistan Respublikası aymaǵına armiyalar tosattan hújim etken yamasa bastırıp kirgen jaǵdayda áskeriy okruglar armıyanıń komandiri hám jer-gilikli mámleket hákimiyatı organları urıs jaǵdayı daǵazalanıwın kútpey hújimdi yamasa basqınshılıqtı joq etiwdiń barlıq shara-ilajların kóriwleri shárt.

Uris dáwiri. Uris jaǵdayı daǵazalanǵan waqıttan yamasa áskeriy háreketler ámelde baslanıp ketken waqıttan baslap baslanadı hám de áskeriy háreketler toqtatılǵanlıǵı daǵazalanǵan waqıttan baslap, biraq bunday háreketler ámelde toqtatılǵannan keyin tamamlanadı. Uris dáwiri sharayatında Qurallı Kúshler Joqarı Bas komandiri tárepinen Qurallı Kúshlerge hám mámleket ekonomikasına basshılıqtı ámelge asıratuǵın wákillikli organ dúziliwi múmkin.

Uris jaǵdayı daǵazalanıwı yamasa ayrıqsha jaǵday engiziliwi menen aq ulıwma yamasa bólek mobilizaciya daǵaza etiliwi múmkin. Mobilizaciya ilajlarına tayarlıq kóriw hám olardı ótkeriw tártibi nızam hújjetleri menen belgilenedi.

Aymaqlıq qorǵanıw Ózbekistan Respublikası Mámleket shegarasın qorǵaw, xalıqtı obyektlar hám kommunikaciyalardı dushpannan, qoparıwshılıq hám terrorshılıq háreketlerinen qorǵaw maqsetinde, sonday-aq, ayrıqsha jaǵday rejimine saqlap turıw ushın shólkemlestiriledi hám ámelge asırıladı. Aymaqlıq qorǵanıwdı támiyinlewge qatnastırılatsuǵın kúshlerdiń wazıypaları, birgeliktegi háreketlerdiń shólkemlestiriliwi hám tártibi nızam hújjetleri menen belgilenedi.

Qurallı kóterilisler — sheklengen shegaradağı áskeriy kelispewshilikler (háreketler hám qurallı soqlıǵısıwlar) esaplanadı, bunday jaǵdayda urıs jaǵdayı daǵazalanbaydı. Qurallı kóterilisler kelip shıqqan hám Ózbekistan Respublikası bul kóterilislerge tartılǵan jaǵdayda Qurallı Kúshler tez olardı saplastırıp shara-ilajların kóredi.

Ózbekistan Respublikasınıń, onıń aymaqlıq pútinligin hám ǵárezsizligin qorǵaw — Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń Konstituciyalıq wazıypası bolıp tabıladı. Ózbekistan Respublikası áskeriy nızamda belgilengen tártipte áskeriy yamasa alternativ xızmetti ótewge, sonday-aq óz mülkindegi imaratlar, qurılmalar, transport hám baylanıs quralları hám de basqa mal-müliklerin urıs dáwirinde qorǵanıw zárúrlikleri ushın nızamda belgilengen tártipte berip turıwǵa májbúr, sarplaǵan qárejetlerdiń ornı Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen belgilengen tártipte keyin qaplanadı. Puqaralar mámleket qorǵanıw qábiletin bekkemlewge járdemlesiwshi jámaátlik birlespelerin dúziw huqıqına iye.

Ózbekistan Respublikası xalıq aralıq huqıqınıń jeke tártipte hám kollektivlik tárizde qorǵanıwdan ibarat bolǵan huqıqtı bekkemlewshi ulıwma kórsetilgen normaları hám principlerine tiykarlanıp, áskeriy qurılıs, tınıshlıq hám qáwipsizlikti saqlap turıp tarawında basqa mámleketler menen birge islesiwdi ámelge asıradı.

II bab. ÁSKERİY XÍZMETTİŇ HUQÍQÍY TIYKARLARI

2.1. Ózbekistan Respublikasınıń «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamı. Ulıwma áskeriy minnet túsiniǵı hám onıń áhmiyeti. Áskeriy xızmet túrleri.

Mámlekette alıp barılıp atırǵan reformalardı jáne de jetilistiriw Respublikamız Qurallı Kúshlerinde de áhmiyetli ózgerislerge sebep boldı. Atap aytqanda, 2002-jıl 12-dekabrde qabıllanǵan jańa redakciyadaǵı «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamdı kóriwge boladı. Oǵan muwapıq, puqaralardıń Ózbekistan Respublikasınıń qorǵawǵa májbúriy áskeriy tayarlıǵınan ibarat boladı hám Ózbekistan Respublikasınıń Qurallı Kúshleriniń qatarın toltırıp hám olardıń rezervin tayarlawdı támiyinlew maqsetinde engiziledi.

Ulıwma áskeriy minnet puqaralardı áskeriy xızmetke tayarlawdı, áskeriy xızmetke shaqırıwdı (kiriwdi), shaqırıw yamasa kontrakt boyınsha áskeriy xızmetti ótewdi, rezervtegi xızmetti, alternativ xızmetti, áskeriy dizimnen ótiw qaǵıydalarına boysınıwdı, ayrıqsha jaǵdaylarda yamasa Ózbekistan Respublikasına qarsı basqınshılıq bolǵan jaǵdayda xalıqtı qorǵaw shara-ilajların óz ishine aladı.

Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamǵa muwapıq, Ózbekistan Respublikasınıń tómenдеgi puqaraları, sonıń ishinde:

- áskeriy xızmetke shaqırılatuǵın hám rayon (qala) shaqırıw uchastkalarında dizimge alınǵan shaxslar — *shaqırılıwshılar*;
- haqıyqiy áskeriy xızmettegi shaxslar — *áskeriy xızmetshiler*;
- Qurallı Kúshlerdiń rezervindegi yamasa zapastaǵı shaxslar — *áskeriy xızmetke májbúrler*;

• túrli sebeplerge baylanıslı, áskeriy dizimge alınbaǵan yamasa áskeriy xızmetten shaqırılǵan, sonıń ishinde, napaqadaǵı shaxslar — *áskeriy xızmetke májbúr bolmaǵan shaxslar*, dep ataladı.

Ulıwma áskeriy minnet Ózbekistan Respublikası aymaǵında turaqlı yamasa waqtınsha jasap atırǵan shet el puqaraları hám puqaralıǵı bolmaǵan shaxslarǵa engizilmeydi. Áskeriy xızmetke birinshi márte shaqırılǵan yamasa ıqtıyarlı túrde (shártname tiykarında) kirgen puqaralar Ózbekistan Respublikası xalqı hám Prezidentine sadıqlıq haqqında Áskeriy ant qabıl etedi.

Burın áskeriy ant qabıllamaǵan áskeriy xızmetke májbúrler jıyınlarǵa shaqırılǵanda yamasa mobilizaciya boyınsha shaqırılǵanda, áskeriy ant qabıllaydı. Áskeriy xızmet Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń Qurallı Kúshler qatarında ulıwma áskeriy minnetti orınlaw haqqındaǵı mámleket xızmetiniń ayrıqsha túri bolıp esaplanadı. «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamǵa muwapıq, áskeriy xızmettiń tómenдеgi túrleri engizilgen:

- múddetli áskeriy xızmet;
- mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi áskeriy xızmet;
- kontrakt boyınsha áskeriy xızmet.
- Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında áskeriy xızmetti ótegen rezervshiler xızmeti.

Tınıshlıq dáwirinde ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarında múddetli áskeriy, sonday-aq, mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetke on segiz jastan jigirma jeti jasqa shekemgi, densawlıǵına qaray, Qurallı Kúshler qatarında áskeriy xızmetti ótewge jaramlı er adamlar shaqırıladı. Múddetli áskeriy xızmette shaqırılıw jasındaǵı puqaralardıń ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarında, sonday-aq, burın áskeriy xızmetti ótemegen oficerlerdiń nızam hújjetlerinde belgilengen múddet dawamında Qurallı Kúshler qatarındaǵı májbúriy xızmeti bolıp esaplanadı.

Múddetli áskeriy xızmet múddetleri kalendar esabında:

- múddetli áskeriy xızmetti ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarında ótep atırǵan áskeriy xızmetshiler ushın — *on eki ay* (joqarı maǵlıwmatlı shaxslar ushın — *toǵız ay*);

- múddetli áskeriy xızmetke shaqırıw boyınsha oficerler quramı lawazımlarında ótep atırǵan oficerler ushın toǵız ay etip belgilendi.

Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisi tárepinen 2002-jıl 12-dekabrde jańadan qabıllanǵan «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamǵa muwapıq, puqaralardıń múddetli áskeriy xızmetke hám mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetke shaqırılıwı Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń qararı tiykarında jılına eki mártebe: aprel-may hám oktyabr-noyabr aylarında ótkerilip kelgen. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2008-jıl 20-noyabrdegi «Puqaralardıń Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri múddetli áskeriy xızmetin atqarıw sharayatların jetilistiriw shara-ilajları haqqında»ǵı Pármanına muwapıq, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerin jáne de jetilistiriw maqsetinde jılına bir márte — fevral — mart aylarında shaqırıw belgilendi.

2.2. Puqaralardı shaqırıw ushastkalarında dizimge alıw. Puqaralardıń áskeriy diziminen ótiw boyınsha minnetleri. Áskeriy xızmetke shaqırıw múddetin keshiktiriw. Áskeriy xızmetke shaqırılıwdan azat etiw

Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń qararı shaqırıw baslanıwına ke-minde bir ay qalǵanda, ǵalaba xabarlandırıw qurallarında daǵazalanadı. Prezidentiń qararı daǵazalangannan soń shaqırılıwshılar, sonıń ishinde, waqıtsha dizimde turǵan shaqırılıwshılar shaqırıw qaǵazında kórsetilgen múddette shaqırıw punktlerine barıwı shárt. Múddetli áskeriy xızmetti yamasa mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetti ótemegen hám áskeriy dizimde turmaǵan shaqırıw jasındaǵı puqaralar, sonday-aq, turaqlı jasaw ornınan waqıtsha basqa jaqqa ketken hám sol jerde áskeriy dizimde turmaǵan shaqırılıwshılar qorǵanıw isleri organlarına barıwı shárt.

On segiz jasqa tolǵan hám jası on segizden asqan shaqırılıwshılardıń áskeriy dizimnen jasaw ornın ózgertiwge Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń nábettegi shaqırıw haqqındaǵı qararı daǵazalanganga shekem jol qoyıladı.

Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń qararı daǵazalangannan soń shaqırılıwshılar áskeriy dizimde jasaw ornın tek ǵana tómendegi jaǵdaylarda ózgertiwi múmkin:

- basqa jumısqa ótkeriletuǵın bolsa;
- jańa turaq jayına kóship ótken bolsa;
- oqıw ornına oqıwǵa kirgen hám bilim alıwdı dawam yettiriw ushın ketip baratırǵan bolsa.

Usı kórsetilgen sebeplerdiń bolǵanlıǵı Qorǵanıw isleri organına usınatuǵın hújjetlerde tastıyıqlanıwı shárt.

Puqaralar qorǵanıw isleri organları tárepinen belgilengen múddetlerde shaqırıw uchastkalarına kelmegeni ushın, tómendegi jaǵdaylar sebepli dep esaplanadı:

- puqaranıń shaqırıw uchastkasına keliwine imkan bermegen keselligi;
- jaqın tuwısqanlarınıń (ákesi, anası, ájaǵası yamasa inisi, ájapası yamasa sinlisi, hayalı, balası) qaytıw bolǵanlıǵı yamasa keselligi;
- puqaraǵa baylanıslı bolmaǵan jaǵdayda onıń shaqırıw uchastksına keliwine imkan bermegen tábiyiy apat yamasa basqa jaǵdaylar.

Shaqırıw uchastkalarına kelmegenligi sebebi kórsetilgen hújjetler menen tastıyqlanıwı kerek.

Tınıshlıq dáwirinde tómendegi puqaralar múddetli áskeriy xızmetke shaqırılmaıdı:

1) saqırılıwshınıń ata-anası miynetke qábiletsiz bolıp, olardı baǵıwı shárt bolǵan miynetke qábiletli er jetken basqa balası bolmasa;

2) shaqırılıwshınıń miynetke jaramlı jalǵız anası yamasa ákesi bolıp, olardıń qaramaǵında on altı jasqa tolmaǵan eki hám onnan kóp perzentleri bolǵan jaǵdayda miynetke qábiletli er jetken basqa balası bolmasa;

3) shaqırıw kúnde shaqırılıwshınıń ájaǵaları yamasa inileriniń birewi múddetli áskeriy xızmetti ótep atırǵan bolsa;

4) shaqırılıwshınıń anasız tárbiyalanıw atırǵan erjetpegen bir perzentı bolsa;

5) shaqırılıwshınıń birinshi yamasa ekinshi topar mayıp hayalı hám erjetpegen eki hám onnan artıq perzentleri bolsa;

6) is boyınsha sorastırıw yamasa dáslepki tergew alıp barılıp atırǵan yamasa jinayiy isı sudta qaralıp atırǵan shaxslar.

Shaqırılıwshını onıń ata-anasınıń qaytıw bolǵanlıǵı, olardıń uzaq múddet dawam etken biytaplıǵı múnásibeti menen yamasa basqa keshirimli sebeplerge baylanıslı, keminde bes jıldan beri óz qaramaǵında saqlap atırǵan shaxslar onıń ata-anasına teńlestiriledi.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde, akademiyalıq liceylerde hám kásip óner kolledjlerinde, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarınıń kúndizgi bólimlerinde oqıp atırǵan jaslar oqıwın dawam ettiriwleri ushın olardıń shaqırılıw múddeti oqıwın pitkeremen degenge shekem keshiktiriledi. Oqıw orınlarınan oqıwdan shıǵarılǵan shaxslar shaqırılıw múddetin keshiktiriw huqıqınan ayırıladı.

Shaqırıw múddetin keshiktiriw tiykarların joǵaltqan shaqırılıwshılar, sonday-aq, «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızamǵa muwapıq, shaqırılıw múddetin keshiktiriw yamasa shaqırılıwdan azat etiw ushın tiykarlarǵa iye bolmaǵan hám hár túrli sebeplerge baylanıslı, muddetli áskeriy xızmetke yamasa mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi

xızmetke shaqırılmağan shaxslar shaqırılıw kúni jigirma jasqa tolǵaǵa shekem, Qurallı Kúshler qatarına náwbettegi shaqırıw payıtında shaqırıladı.

Tınıshlıq dáwirinde múddetli áskeriy xızmetke yamasa áskerlikke shaqırıw rezervindegi xızmetke shaqırılıwdan tómendegiler azat etiledi:

1) densawlıǵına baylanıslı, áskeriy xızmetke jaramsız dep, tabılǵan shaqırılıwshılar;

2) jaqın tuwısqanlarınan biri (ájaǵası-inisi, ájapası-sińlisi) áskeriy xızmetti ótew waqtında qaytı bolǵan yamasa ólgen shaqırılıwshılar;

3) dizimge alıǵan diniy shólkemlerden birinde rutba iyesi bolǵan shaqırılıwshılar.

Joqarıda kórsetilgen shaxslar ózleriniń razılıqları menen áskeriy xızmetke shaqırılıwları múmkin. Jınayıy juwapkerlikke tartılǵan, sonday-aq, sudlanǵan jaǵdayı tamamlanbaǵan yamasa sudlanǵanlıǵı alıp taslanbaǵan puqaralar áskeriy xızmetke shaqırılmaıdı.

Ózbekistan Respublikası áskeriy xızmet talaplarına juwap beriwshi tómendegi puqaralar iqtıyarlı túrde (shártname tiykarında):

- otız jasqa shekemgi bolǵan, áskeriy esaptaǵı qánigeligi boyınsha tiyisli kásiplik tayarlıq kórmegen áskeriy xızmetke májbúrler hám hayallar — ápiwayı áskerler quramı lawazımlarına áskeriy xızmetke;

- burın shártname tiykarında áskeriy xızmetti ótegen ápiwayı áskerler hám serjantlar quramındaǵı qırq jasqa shekem bolǵan áskeriy xızmetke májbúrler, sonday-aq, múddetli áskeriy xızmetti yamasa mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetti ótegen hám áskeriy esaptaǵı qánigeligi boyınsha tiyisli kásiplik tayarlıqqa iye otız jasqa shekemgi bolǵan áskeriy xızmetke májbúrler — ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarına áskeriy xızmetke;

- otız jasqa shekemgi áskeriy xızmetke jaramlı hayallar — ápiwayı áskerler hám serjantlar quramı lawazımlarına áskeriy xızmetke;

- on jeti jastan jigirma bir jasqa shekemgi bolǵan puqaralar, sonıń ishinde, oqıwǵa qabılǵan jılı on jeti jasqa tolatuǵın puqaralar, sonday-aq, áskeriy oqıw orınlarında oqıwdı qálewshiler, oficerler quramına tiyisli áskeriy dárejege iye bolmaǵan, on segiz jastan jigirma bes jasqa shekemgi bolǵan áskeriy xızmetshiler hám áskeriy xızmetke jaramlı — áskeriy oqıw orınlarınıń kursantları sıpatında áskeriy xızmetke;

- qırq jasqa shekemgi bolǵan rezervtegi hám zapastaǵı oficerler — oficerler quramı lawazımlarına áskeriy xızmetke kiredi.

Puqaralar áskeriy xızmet názerde tutılǵan ministrlik, Mámleket komiteti hám basqarması menen áskeriy xızmetti ótew haqqında shártname dúzedi.

III bab. ÁSKERİY XÍZMETTI ÓTEW. REZERVTEGI XÍZMET

3. 1. Áskeriy xızmetti ótew. Rezervtegi xızmet

Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áskeriy xızmetti ótew tártibi «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı Nızam menen, áskeriy xızmetti ótew tártibi haqqındaǵı Ustavı menen belgilenedi.

Áskeriy xızmette bolıw jasınıń shegarası:

- kontrakt boyınsha áskeriy xızmetti ótep atırǵan ápiwayı áskerler (matroslar), serjantlar (starshinalar) ushın — qırq bes jas;
- kishi oficerler — qırq úsh jas;
- aǵa oficerler ushın — qırq bes jas, polkovnikler (birinshi dárejeli kapitanlar) ushın eliw jas;
- general-mayor, general-leytenant áskeriy dárejesindegi oficerler ushın — eliw bes jas, general-polkovnik áskeriy dárejesindegi oficerler ushın — alpıs jas etip belgilenedi;
- ilimiy dárejesi hám ilimiy ataǵı, sonday-aq, joqarı kásiplik tayarlıǵı, iyelep turǵan lawazımında úlken ámeliy jumıs tájiriybesi bolǵan, densawlıǵına baylanıslı, áskeriy xızmetti ótewge jaramlı áskeriy xızmetshilerdiń xızmet múddeti áskeriy xızmet názerde tutqan ministrlkler, Mámleketlik komitetler hám basqarmalar basshıları tárepinen áskeriy xızmette bolıw jasınıń shegarasınan bes jılǵa shekem bolǵan múddetke uzaytıluwı múmkin.

Áskeriy xızmette bolıwdıń baslanıwı dep:

- áskeriy xızmetke shaqırılǵan shaqırılıwshılar hám zapastaǵı oficerler ushın — áskeriy bólimge barıw maqsetinde qorǵanıw isleri organına bargan kún;
- kontrakt boyınsha áskeriy xızmetke kirgenler ushın áskeriy xızmetti ótew haqqındaǵı kontrakt kúshine kirgen kún;
- áskeriy oqıw orınlarına, sonday-aq, ministrlkler, Mámleketlik komitetleri hám basqarmalarınıń oqıw áskeriy xızmetke teńlestirilgen oqıw orınlarına oqıwǵa kirgen shaqırılıwshılar, áskeriy xızmetke májbúrler ushın — tiyisli oqıw ornına oqıwǵa qabıllanǵan kún esaplanadı.

Áskeriy xızmetten rezervke bosatılıwı yamasa napaqaǵa shıǵarılıwı múnásibeti menen áskeriy bólimniń quramı diziminen shıǵarılǵan kún áskeriy xızmetshi ushın áskeriy xızmette bolıwınıń tamamlanıwı esaplanadı.

Tómendegi jaǵdaylardan tısqarı, eger áskeriy xızmetshi:

- stacionar emleniwde bolsa;
- hámiledarlıq hám tuwıw demalısında bolsa (áskeriy xızmetshi hayallar) yamasa balasın baǵıw demalısında bolsa;

- tutqında bolsa, girewde uslap turılğan bolsa;
- biydárek joǵalğan bolsa, nızamda belgilengen tártipte biydárek joǵalğan, dep tabılğanına yaki ólgen, dep daǵazalanǵanına shekem, sonday-aq, Ózbekistan Respublikası puqaralarınıń áskeriy xızmetti ótew tártibi haqqındaǵı Ustavta belgilengen basqa jaǵdaylarda.

Áskeriy xızmetshı haqıyqıy áskeriy xızmetten bosatıw tómendegilerge tiykarlanıp ámelge asırıladı:

1) áskeriy xızmetshilerdiń áskeriy xızmette bolıwınıń belgilengen jas shegarasına jetkende;

2) múddetli áskeriy xızmettiń múddeti tamamlanǵanda;

3) shártname múddeti tamamlanǵanda;

4) shtatlar qısqarǵanda yamasa basqa shólkemlestiriw-shtat shara-ilajları múnásibeti menen áskeriy xızmetkerden xızmette paydalanıw imkaniyatı bolmay qalǵanda;

5) densawlıǵına baylanıslı, onı áskeriy-medicina komissiyası áskeriy xızmetke jaramsız, dep tapqanı múnásibeti menen;

6) nızam hújjetlerine muwapıq, táreplerdiń biriniń baslaması boyınsha, kontrakt múddetinen burın biykar etilgenligi múnásibeti menen;

7) áskeriy oqıw orınınan oqıwdan shıǵarılǵanlıǵı múnásibeti menen;

8) xızmet wazıypasına ılayıqsız bolıp qalǵanda;

9) Ózbekistan Respublikası puqaralıǵınan ayırılıwı múnásibeti menen;

10) áskeriy xızmetshi áskeriy dárejesinen ayırılıwı múnásibeti menen;

11) sud húkimi nızamlı kúshine kirgende.

Áskeriy xızmetshiler áskeriy xızmetten rezervke bosatıladı, áskeriy xızmetten bosatılıwı payıtında rezervte bolıw jasınıń shegarasına jetken yamasa áskeriy xızmetke jaramsız, dep tabılğan áskeriy xızmetshiler bolsa, napaqaǵa shıǵarılıp, áskeriy dizimnen shıǵarıladı.

Rezervtegi xızmet

2003-jıldıń aprelinde qabıl etilgen Ózbekistan Respublikasınıń «Qurallı Kúshleri rezervindegi xızmet haqqında»ǵı Nızamınıń 3-statyasında rezervtegi xızmet haqqında tómendegishe túsiniq berip ótileđi: «Haqıyqıy áskeriy xızmetti, sonday-aq, mobilizaciyalıq shaqırıw rezervindegi xızmetti ótegen ápiwayı áskerler, serjantlar hám oficerler quramınan bolǵan áskeriy xızmetke májbúrler ushın Qurallı Kúshlerdiń birlespeleri, bólimleri, hám bólimsheleri qatarın urıs dáwirinde, sonday-aq, urıs dáwirinde talap etiletuǵın shtatlar dárejesine shekem toltırıw, sonday-aq, urıs dáwirinde talap etiletuǵın dúzimlerdi kúsheytiw maqsetinde ulıwma áskeriy minnet tiykarında engiziletuǵın puqaralardıń áskeriy xızmeti».

Rezervtegi áskeriy xızmetke májbúrler jasına qarap eki dárejege bólinedi:

Áskeriy xızmetshiler	1-dárejeli	2-dárejeli
Ápiwayı áskerler hám serjantlar	35 jasqa shekem	45 jasqa shekem
Kishi oficerler	35 jasqa shekem	45 jasqa shekem
Ağa oficerler	45 jasqa shekem	55 jasqa shekem
Generallar	50 jasqa shekem	60 jasqa shekem

Ekinshi dárejeli rezervinde bolıw jasınıń shegarası rezervtegi áskeriy xızmette bolıw jasınıń shegarası esaplanadı. Rezervte bolıw jasınıń shegarasına jetkende yamasa densawlıǵına baylanıslı, belgilengen tártipte urıs dáwirindegi áskeriy xızmetke jaramsız, dep tabılǵan áskeriy xızmetke májbúrler qorganıw isleri organları tárepinen napaqaǵa shıǵarılıp, áskeriy dizimnen shıǵarıladı.

Qurallı Kúshler rezervindegi áskeriy xızmetke májbúrler birinshi hám ekinshi kategoriyaǵa bólinedi. Birinshi kategoriyalı rezerv Qurallı Kúshlerdiń jawıngerlik birlespelerinin hám bólimlerin, támiynat bólimleri qatarın urıs dáwiri talap etetuǵın shtatlar dárejesine shekem toltırıw gózlengen.

Birinshi kategoriyalı rezerv xızmetiniń ózi de birinshi hám ekinshi nábwetke bólinedi. Birinshi nábwettegi rezerv qatarı Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshleriniń tiyisli bólimlerine, birlespelerine hám bólimshelerine biriktirip qoyılatuǵın, eń jaqsı tayarlıq kórgen rezervshiler arasınan Qurallı Kúshler qatarın urıs dáwiri talap etetuǵın shtatlar dárejesine shekem toltırıw ushın gózlengen bolıp, jawıngerlik maqsetlerde qollanıwı rejelestiriledi. Ekinshi nábwettegi rezerv qatarı Ózbekstan Respublikası Qurallı Kúshleri quramındaǵı bólimler, armiyalar hám t.b. lardıń jawıngerlik támiynat bólimshelerine biriktirip qoyılmaǵan rezervshiler arasınan toltırıladı, zárúrlık payda bolǵanda birinshi nábwettegi rezervshiler arasınan toltırıladı, zárúrlık payda bolǵanda birinshi nábwettegi rezervshiler qatarın toltırıp turıw ushın rejelestirilgen boladı. Yaǵnıy, kerek bolǵanda bul ekinshi nábwettegi rezerv qatarınan birinshi nábwettegi rezerv xızmeti qatarına ótkiziledi.

Ekinshi kategoriya rezerv Qurallı Kúshlerdiń bólimleri hám ishki támiynat bólimsheleriniń urıs dáwirinde talap etiletuǵın shtatlar dárejesine shekem toltırıw ushın, ayrıqsha jaǵdaylar júz bergende yamasa Ózbekistan Respublikasına qarsı áskeriy basqınshılıq júzege kelgen táǵdırde, urıs dáwiri talap etetuǵın dúzilmelerdi kúsheytıw ushın gózlengen.

Áskeriy xızmetti ótegen hám rezervte turgan áskeriy xızmetke májbúrlar — *rezervshiler*, dep ataladı. Rezervshiler qorğanıw isleri organları tárepinen áskeriy dizimge alınadı. Sonıń menen birge, rezervshiler hám olardıń kategoriyalarǵa tiyisiligi qorğanıw isleri organları tárepinen tańlanadı. Rezervshilerdi tańlawda hám esapqa alıwda olardıń qanıgeligi, shańaraq jaǵdayı, áskeriy tayarlıq dárejesi, intellektual rawajlanıw dárejesi, fizikalıq kórsetkishleri inabatqa alınıp aymaqlıq princip tiykarında ámelge asırıladı.

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarın urıs dáwirinde talap etiletuǵın dárejede toltırıw hám kúsheytiw ushın zárúr bolatuǵın rezervtegi oficerler jetispey qalsa, olar joqarı oqıw orınları áskeriy kafedraları hám fakultetlerin tamamlagan, oficerler tayarlaw baǵdarlamasın tolıq ótken, zapastaǵı oficerler arasınan tańlap alınadı.

Rezerv xızmetine tańlap alıngan rezervshilerdi tayarlaw barısında Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Birlesken shtabı ulıwma basshılıq etedi. Rezervshilerdi tayarlaw tómendegi jaǵdaylarda ámelge asırıladı:

- rezervshilerdi mobilizaciyalıq dáwirinde belgilep qoyılǵan shtat lawazımlarına tayarlaw;

- mobilizaciyalıq rejesine baylanıslı, zárúr qanıgelikler boyınsha qayta tayarlaw;

- urıs dáwirindegi shtatlar dárejesinde jawıngerlik tártipke salıw;

- belgilengen ayırım shara-ilajlardı orınlaw shártligin tekseriw ushın;

- qural-jaraqtı úyreniw, onnan paydalana alıw, saqlaw, qural-jaraqlardıń jańa túrlerin ózlestiriw;

Rezervshiler áskeriy jıyınlarǵa shaqırılǵan payıtta, Ózbekistan Respublikasındaǵı hárekettegi Nizamlarǵa muwapıq, Ministrler Kabineti tárepinen belgilengen muǵdarda pul hám basqa túrdegi támiynat aladı, áskeriy jıyın dáwirinde olardıń jumıs ornı, lawazımı, ortasha is haqısı saqlanadı;

- is beriwshi áskeriy jıyınǵa shaqırılǵan rezervshini jıyın dáwirinde bosatıw, miynet shártnamasın biykar etiwı múmkin emes. Kárxana yamasa mákemeniń jabılıw jaǵdayı bunnan tısqarı.

Áskeriy jıyın dáwirinde rezervshi kesel bolıp qalsa hám kesellik jıyın tamamlanǵannan keyin de dawam etse, jumıs ornı saqlanıp qaladı, jıyın tamamlanǵan kúnnen baslap oǵan waqtınsha qábiletsizlik napaqası tólenedi.

Rezervshiler jıyın bolatuǵın jerge avtomobil (taksiden tısqarı), temir jol transportları arqalı biypul barıwları;

- xatlardı biypul jiberiwleri;

- áskeriy-medicinalıq mákemelerinde biypul emleniwleri múmkin.

Olardıń ómirleri áskeriy jıyın dáwirinde mámleket tárepinen májbúriy qamsızlandırıladı. Áskeriy jıyınlarda qatnasıw dáwirinde rezervshiler múd-

detli áskeriy xızmettegi áskeriy xızmetkerler ushın belgilengen basqa huqıq hám jeñilliklerden de paydalanadı.

Áskeriy xızmetke májbúr rezervte bolıw waqtında áskerlik shara-ilajları boyınsha áskeriy jıyınlarǵa shaqırıladı. Rezervtegi áskeriy xızmetke májbúrlerge gózlngen áskeriy jıyınlardıń múddeti hár jılı birinshi kategoriyalı rezervshiler ushın otız kúnge shekem, ekinshi kategoriyalı rezervshiler ushın on bes kúnge shekem bolıwı múmkin.

Rezervtegi hám zapastaǵı áskeriy xızmetke májbúrler Ózbekistan Respublikasınıń normal turmısına qáwip salıwshı ayrıqsha jaǵdaylardıń aldın alıw yamasa olardıń aqıbetlerin saplastırıw ushın Ministrler Kabinetiniń qararı tiykarında eki ayǵa shekemgi múddetke áskeriy jıyınlarǵa shaqırılıwı múmkin.

3.2. Müddetli áskeriy xızmetshilerge beriletuǵın jeñillikler

Áskeriy xızmetshilerdiń huqıqları hám olardan paydalanıw tártibi Ózbekistan Respublikası nızamları menen belgilenedi. Qandayda bir adam áskeriy xızmetshiniń Ózbekistan Respublikası Konstituciyası hám nızamları menen kepillengen huqıqlarınan sheklew huqıqına iye emes. Áskeriy xızmetkerlerdiń óz huqıqlarınan paydalanıwı jámiyettiń, mámlekettiń huqıqlarına hám nızamlı máplerine, áskeriy xızmetke, basqa áskeriy xızmetshiler hám hár túrli puqaralardıń huqıqlarına zıyan tiygizbewi kerek.

Mámleket áskeriy xızmetshilerdiń sociallıq hám huqıqiy qorǵawın kepillaydı, olarǵa jeterli hám múnásip turmıs dárejesin jaratıw, xızmet hám turmıs xızmetin jaqsılaw boyınsha shara-ilajların ámelge asıradı. Áskeriy xızmetshilerdiń huqıqların támiyinlew hám qorǵaw mámleket hákimiyatı hám jergilikli ózin-ózi basqarıw organlarınıń, sudlardıń, huqıq qorǵaw organlarınıń áskeriy basqarıw organları hám komandirler (baslıqlar)dıń moyınına júklenedi.

Sonıń ishinde, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde múddetli áskeriy xızmetti ótep atırǵanlar, Ózbekistan Respublikası Konstituciyasında hám basqa nızamlarında, áskeriy nızamlarda kórsetilgen jeñilliklerden tolıq paydalanadı. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde áskeriy xızmet etip atırǵan ásker-matroslar, serjant-starshinalar, oficerler ótkeriletuǵın Oliy Majliske, jergilikli saylawlar, Referendumlarda qatnasıw hám basqa huqıqlardan paydalanadı.

Múddetli áskeriy xızmetke shaqırılǵan áskeriy xızmetshiler bólim-shelerge jiberiw hám zapasqa bosatılǵanda turaqlı jasaw orınlarına barıw jol qárejetleri, kúnlık azıq-awqat penen mámleket tárepinen támiyinlenedi. Áskeriy xızmetti ótep atırǵan múddetli áskeriy xızmetshiler Ministrler

Kabineti tárepinen belgilengen normadağı azıq-awqat tovarların alıw hám aylıq is haqıların alıw jeńilliklerinen paydalanadı.

Áskeriy xızmetshi, xızmetke shaqırılǵaǵa shekem qandayda bir shólkemde islep atırǵan bolsa, sol jerdegi jumıs ornı saqlanıp, xızmet etken múddetleri ulıwma úzliksiz miynet stajı esabına ótedi. Múddetli áskeriy xızmetke shekemgi jasaw ornındaǵı iyelegen úyi, úyi saqlanıp turıladı. Shaqırılǵaǵa shekem oqıw orınlarında bilim alıp atırǵan áskeriy xızmetshiler, zapasqa bosatılǵanda sol oqıw ornındaǵı kursı boyınsha oqıwǵa tikleniw jeńilligine iye boladı.

Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 1994-jıl 3-oktyabrdegi qararı menen múddetli áskeriy xızmetshilerdiń bir aylıq áskeriy xızmetleri eki aylıq miynet stajına teńlestiriledi. Bul múddetli áskeriy xızmettegi ásker hám serjantlardıń bir jıllıq áskeriy xızmeti eki jılǵa teń degeni. Usı qarar boyınsha múddetli áskeriy xızmetshiniń xızmet múddeti pitkennen soń, joqarı oqıw orınları hám orta arnawlı oqıw orınlarına áskeriy bólimnen usınısname berilgende oqıwǵa kiriw imtixanlarında toplaǵan ulıwma test ballarına 10% qosıp beriliwi názerde tutıladı.

2012-jıl 31-mayda Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń «Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında múddetli áskeriy xızmetin ótep bolǵan puqaralargá jeńillikler sistemasın jetilistiriwge baylanıslı qosımsha shara-ilajlar haqqında»ǵı Qararında jeńillik 27% edi. 2017-jıl 4-aprelde usı qarargá Ózbekistan Respublikası Prezidenti tárepinen ózgerisler kirgizildi hám 2867-sanlı Prezident qararına muwapıq usı jeńillik 50% dep belgilendi. Áskeriy bólim komandirligi tárepinen beriletuǵın joqarı oqıw ornına jollanbalar úsh jıl dawamında óz kúshine iye boladı. Bul óz ornında, áskeriy xızmetin ótep atırǵan jigitlerge joqarı oqıw orınlarına oqıwǵa kiriwdegi imkaniyatların jáne de asıradı.

Usı qarar tiykarında, múddetli áskeriy xızmetshilerdiń aylıq is haqıları eki ese, xızmetten bosaǵanda beriletuǵın pul muǵdarı — eń kem is haqınıń segiz eseden 20 esege asırıldı. Mámleketimiz múddetli áskeriy xızmetshilerdiń shańaraq aǵzalarına da jeńillikler berdi. Perzentleriniń múddetli áskeriy xızmetleri dáwirinde shańaraq aǵzaları jer salıǵınan azat etiledi. Sonı da ayırıqsha atap ótiw kerek, xalıqtıń 60% den kóbiregi awıllıq jerlerde jasaytuǵın, dıyqansılıqqa tiykarlangan hám jeke egislik xojalıǵına iye bolǵan mámleketimiz sharayatında bul áskeriy xızmetshiler shańaraqları ushın aytarlıqtay jeńillik tuwdırıwı tábiyiy.

Barlıq taypadağı áskeriy xızmetshiler xızmetleri dawamında Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 1994-jıl 26-yanvardaǵı 498-sanlı qararı tiykarında mámleket tárepinen qamsızlandırıladı. Qarargá muwapıq, xızmetshige xızmeti menen baylanıslı tán jaraqatın alıp, 1-topar mayıbı

bolıp qalğan táǵdirde, respublikamızda ornatilğan eń kem is haqınıń 7 jıllıq esabınıń 75 %, 2-topar mayıbı bolıp qalğan táǵdirde 50 %, 3-topar mayıbı bolıp qalğan táǵdirde 30 %, awır túrdegi jaraqat alǵanda 20 %, jeńil jaraqat alǵanda bolsa 10 % muǵdarında taban pulı tólenedi. Xızmet wazıypasın orınlap atırǵanda qaytıw bolǵan áskeriy xızmetshilerdiń shańaraq aǵzalarına 7 jıllıq esabında taban pulı tólenedi.

Jergilikli hákimiyat organları, mákeme, shólkem hám oqıw ornı basshıları zapasqa bosatılǵanda áskeriy xızmetshiler iske túsiwlerin bildirip, múráját etkenlerinde bir aylıq múddetten keshiktirmesten is orınları menen támiyinleniwleri kerek. Múddetli áskeriy xızmetti ótep atırǵan ásker, matroslar, serjantlarǵa áskeriy bólimlerden xat jiberiw, sonday-aq, olar áskeriy xızmetti ótep atırǵan mánzillerine xat biypul jiberiledi. Bunnan tısqari áskeriy xızmetti ótew dáwirinde olar medicina mákemeleri xızmetinen, dári-darmaqlardan biypul paydalanıw jeńilligine iye boladı.

IV bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍNÍN QURALLÍ KÚSH- LERI — MÁMLEKETTÍN ÁSKERİY SHÓLKEMI. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QORǴANÍWÍNÍN TIYKARÍ

4.1. *Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń shólkemlestiriliwi. Qurallı Kúshlerge basshılıq. Áskeriy okruglar*

1995-jıl 30-avgustta Ózbekistan Respublikası Oliy Majlisi tárepinen qabıllanǵan Áskeriy doktrina hújjetinde mámleketimizdiń áskeriy siyasatı tiykarında áskeriy jumıs hám qurılıstıń baǵdarın hám principlerin belgileydi. Ol mámlekettiń shólkemleri áskeriy kadrlar ushın májbúriy esaplanǵan áskeriy teoriya hám ámeliyattıń tiykarǵı, rásmiy qabıllanǵan qarasları hám qaǵıydaların kórsetedi, házirgi strategiyalıq wazıypalardı, áskeriy qurılıs principlerin hám Qurallı Kúshlerdi qollanıw shártleri, Qurallı Kúshler, xalıq hám mámleketti qorǵanıwǵa tayarlaw máselelerin ilimiy tárepten tiykarlap beredi.

Ózbekistan Respublikası aymaǵındaǵı áskeriy siyasiy poziciyadan, Qurallı Kúshlerde ámelge asırılıp atırǵan reformalardan hám mámleketimizdiń ishki hám sırtqı siyasatınan kelip shıǵıp 2000-jılı mámleketimizde qorǵanıw doktrinası islep shıǵıldı. Qorǵanıw doktrinası milliy qáwipsizliktiń ulıwma mámleketlik koncepciyasınıń quramlı bólegi bolıp, sırtqı siyasat, mámleketler aralıq qatnasıqlar máselelerine, urıs hám tınıshlıq mashqalalarına pútkilley basqasha qarawǵa tiykarlanadı.

Xalıq aralıq qatnasıqlardaǵı quramlı ózgerisler, keskinlik, kelispewshiliklerdiń jańa oshaqlarınıń payda bolıwı, ekstremizm hám terrorshılıqtıń hár túrli kórinisleriniń aktivleniwi menen qorǵanıw qábileti hám qáwip-

sizlikti bekkemlew máseleleri ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Usı qatnas penen qorǵanıw doktrinasında suveren mámleket hám xalıq aralıq qatnasıqlardıń subyekti sıpatında óziniń sırtqı hám qorǵanıw siyasatın barlıq mámleketlerdiń tınısh-tatıw jasawı, basqa mámleketlerdin ishki islerine aralaspaw, olardıń suvereniteti hám ǵárezsizligin qorǵaw, ulıwma tınıshlıqqa, sociallıq-siyasıy turaqlılıqqa hám quralsızlanıwǵa erisiw maqsetlerine qaratılıwın atap ótedi.

Qurallı Kúshler urıslar hám qurallı kelispewshiliklerdi qaytarıw hám de aldın alıw, Ózbekistan Respublikasınıń milliy máplerin, suverenteti, aymaqlıq pútinligi hám de xalıqtıń tınısh turmısın qorǵaw ushın mámleket tárepinen shólkemlestirilgen hám saqlap turǵan áskeriy birlespeler, armiyalar hám bólimlerdi, sonday-aq, basqa áskeriy dúzilimlerdi óz ishine aladı. Qurallı Kúshler óz xızmetin nızam ústinligi, oraylasqan basshılıq hám jeke basshılıq, jawıngerlik hám mobilizaciya boyınsha bárháma tayar turıw hám de áskeriy intizamǵa ámel etiw tiykarında quradı hám ámelge asıradı. Áskeriy obyekter, imaratlar hám qurılımlar, qural-jaraq, áskeriy texnikanıń barlıq túrleri, basqa áskeriy mülkler, mámleket mülki esaplanadı hám Qurallı Kúshler iyeliginde boladı.

Qorǵanıwǵa hám Qurallı Kúshlerge basshılıqtı Ózbekistan Respublikası Prezidenti — Qurallı Kúshler Joqarı Bas Komandiri ámelge asıradı.

Urıs dáwirinde Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministri bir waqıttıń ózinde Qurallı Kúshler Joqarı Bas Komandiri orınbasarı esaplanadı.

Qurallı Kúshler aldına qoyılǵan wazıypalardı orınlaw boyınsha olarǵa tez basshılıqtı Qurallı Kúshler Birlesken shtabınıń baslıǵı ámelge asıradı.

Áskeriy qáwip, házirgi zaman urısı hám aymaǵımızdaǵı geografıyalıq poziciyadan kelip shıǵıp Qurallı Kúshlerdiń shólkemlestiriwshilik dúzilisi hám strategiyalıq qollanıwı islep shıǵıldı. Qurallı Kúshler strategiyalıq tárepten qollanıwda olardıń tezligin asırıw maqsetinde respublika aymaǵında áskeriy okrugler shólkemlestiriwdi belgilep berdi. Mámleketimizde tórt áskeriy okrug shólkemlestirilgen. Bular: *Tashkent áskeriy okrugi*, *Shıǵıs áskeriy okrugi*, *Arqa-batıs áskeriy okrugi* hám *Qubla-Batıs arnawlı áskeriy okrugleri*.

Áskeriy okrug operaciyalıq baǵdarlarda Ózbekistan Respublikasınıń qáwipsizligi hám aymaqlıq pútinligin támiyinlewshi tiykarǵı áskeriy administrativlik birlik hám de ulıwma armiya tez-stategiyalıq aymaqlıq birlespesi bolıp tabıladı. Áskeriy okruglar juwapkershiligine júklengen wazıypalardı orınlaydı hám de nızam hújjetlerine muwapıq qararlar qabıllaydı.

4.2. *Qurallı Kúshlerdiń áskeriy-strategiyalıq wazıypaları hám dúzilisi.* *Áskeriy basqarıwdıń tiykarǵı organları*

Qurallı Kúshler házirgi waqıtta puqaralardıń ómiri hám tınıshlıǵın qorǵawdı óz moynına aladı. Birlesken Milletler Shólkeminiń ustavına muwapıq, ózin-ózi qorǵawdan ibarat ajıralmas huqıqtı ámelge asıradı, mámlekettiń zárúr dárejede áskeriy qúdiretke hám qorǵanıw qáiletke iye bolıwın támiyinleydi.

Házirgi zaman urıslarına say xarakter hám aqıbetlerdi inabatqa alıp, doktrinada bas áskeriy strategiyalıq wazıypa urıs hám basqınshılıqlardı saplastırıw, dep belgilenedi hám:

- *tınıshlıq dáwirinde* — mámlekettiń qorǵanıw qáiletin respublikaga qol qatılmaslıǵın támiyinlewdi kepillay alatuǵın dárejede saqlap turıwdan, onıń suvereniteti hám aymaqlıq pútinligine qarsı bolıwı múmkin bolǵan ósekler hám basqınshılıqlardıń aldın alıwdan, Qurallı Kúshlerdiń hújimlerin ǵárezsiz tárizde, hám Ulıwma qawipsizlik haqqındaǵı Shártname qatnasıwshısı bolǵan mámleketlerdiń qurallı kúshleri menen óz ara birlikte saplastırıw ushın hár tárepleme barmulla tayar turıwdı támiyinlewden;

- *urıs dáwirinde* — basqınshılıqtıń kepillengen tárizde qaytarılıwı, óz kúshleri menen bir qatarda, Ózbekistan Respublikası menen muwapıq, protokolǵa tiykarlanıp, basqa mámleketlerdiń áskeriy kúsh-qúdireti birliğinde basqınshıǵa qıyratıwshı soqqı beriw, dep kórsetiledi.

Qurallı Kúshlerdiń quramına qurǵaqlıqtaǵı armiyalar, hawa hújiminen qorǵanıw armiyaları hám áskeriy hawa kúshleri, injenerlik-qurıwshılıq armiyaları, shegara armiyaları, Milliy qawipsizlik xızmetiniń áskeriy armiyaları, Ishki isler ministrliginiń ishki armiyaları kiredi.

Qurǵaqlıqtaǵı armiyalar

Qurǵaqlıqtaǵı armiya — Qurallı Kúshlerdiń eń kóp sanlı túrлерinen bolıp, basqa armiya túrleri menen óz ara hárezette Ózbekistangá qarar islengen, qay jerden bolıwına qaramastan, topılıstı qaytarıwǵa tiyisli wazıypalardı orınlawǵa arnalǵan.

Qurǵaqlıqtaǵı armiya quramına motoatqısh, tank hám artilleriya bólimleri, hawa hújiminen qorǵaw bólimsheleri, tez hárezet etiwshi (desant) kúshleri bólimleri, támiynat bólimleri hám bólimsheleri kiredi.

Motoatqıshlar bólimi — qurǵaqlıqtaǵı armiyalardıń tiykarı, jawıngerlik quramnıń negizi sanaladı. Olar jerdegi hám hawadaǵı nıshanǵa alınǵan qawıpli zatlardı joq etiw ushın qúdiretli qural-úskeler, tankler, toplar hám minamyotlar, tankke qarsı basqarılıwshı raketalar, zenit kompleks-

leri hám qurılımları, razvedka hám basqarıwdıń nátiyjeli quralları menen támiyinlengen.

Tank bólimi — qurǵaqlıqtaǵı armiyalardıń zamanagóy sawash alıp barıw sharayatlarında áhmiyetli wazıypalardı orınlawǵa qaratılǵan bas soqqı beriwshi kúsh hám qurallı sawashtıń qúdiretli quralı. Ózbekistanlı jawıngerler basqarıp atırǵan zamanagóy tankler joqarı jawıngerlik kórsetkishlerge, isenimli bronlangan qorgawǵa iye bolıp, taw-qırlar, tegis emes, jolsız aymaqlar sharayatında da alıs aralıqlardı basıp óte aladı. Olar hátte, yadrolıq qural qollanılǵan sharayatlarda da sawash alıp barıwǵa arnalǵan.

Artilleriya bólimleri — jawıngerlik wazıypalardı orınlawda bas (jalınlı) kúsh hám áhmiyetli tez háreketleniwshi taktikalıq qural. Olardıń arsenalındaǵı bar zamanagóy toplar, reaktiv qurılımlar, gaubicalar, minamyotlar, artillerya bólimleriniń oq atıw imkaniyatları, jawıngerlik nátiyjelilikti jáne de asıradı.

Tez háreketleniwshi (desant) kúshleri bólimleriniń roli — házirgi kúnde aytarlıqtay dárejede artqan. Desantshılardıń jawıngerlik mashinaları, ózi júretuǵın artilleriya qurılımları, tankler, bronlangan transportyorlar, joqarı nátiyjeli tankke qarsı hám zenit quralları, stvollar hám reaktiv artilleriya, kúshli avtomatikalıq qurallar, baylanıs hám basqarıwdıń zamanagóy úskeneleri menen támiyinlengen. Mámleketimiz desantshıları armiyanıń joqarı dárejede tayarlangan hám tez háreketleniwshi (mobil) bólimi bolıp esaplanadı. Zamanagóy áskeriy transport avyaciyası járdeminde olar dushpan bekinisleriniń jaqın hám júdá ishkerisine ǵárezsiz túrde, sonday-aq, basqa bólim hám bólimsheler menen óz ara háreketler arqalı aldılarına qoyılǵan wazıypalardı tabıslı orınlay aladı.

Hawa hújiminen qorgaw armiyası hám áskeriy hawa kúshleri

Hawa hújiminen qorgaw armiyası — Ózbekistan Respublikasına hawadan islengen hárqanday hújimdi saplastırıw ushın tezlik penen háreket etiwge bárqulla tayar turıwshı hám mámleketimizdiń hawa shegaraların radiolokacialıq razvedkasın támiyinlewshi bólim túri.

Hawa hújiminen qorgaw armiyası respublikanıń administraciyalıq-siyasiy, sanaat-ekonomikalıq orayların hám aymaqların, armiya toparların, áskeriy hám basqa áhmiyetli obyektlerdi dushpannıń hawa hújiminen qorgawǵa arnalǵan.

Hawa hújiminen qorgaw armiyası olarǵa júklengen barlıq wazıypalar kompleksin sheshe alatıwın joqarı qánigeli jeke quramǵa, joqarı nátiyjeliligi menen ajralıp turıwshı kishi, orta, úlken uzaqlıqlarǵa arnalǵan zamanagóy zenit raketalı komplekslerge hám hár túrli kózden jasıratuǵın yama-

sa shawqımlardı saplastırıwshı tosiqlardı qollanıp hawadağı nıshanlardı, avtomatikalıq basqarıw hám nıshanlardı joq etiwshı qurallardı barlıq bálent diapozonlarda anıqlay alatuǵın radiolokaciyalıq stanciyalarǵa iye.

Áskeriy hawa kúshleri — hawadan dushpannıń aviaciyası, qurǵaqlıqtaǵı armiya toparlarına, mámleketlik hám áskeriy basqarıw sisteması obyektlerine front artı hám áskeriy-ekonomikalıq uqıplılıqqa, transport kommunikaciýalarına zıyan tiygiziw, hawa razvedkasın ámelge asırıw, sonday-aq, qurǵaqlıqtaǵı áskerlerdi aviaciya járdeminde qollap-quwatlaw, hawa desantshıların tasıw, armiya hám materiallıq qurallardı hawa arqalı tasıw hám basqa wazıypalardı orınlawǵa arnalǵan.

Áskeriy hawa kúshleri nátiyjeli qural-úskeneler, navigaciya quralları, radioelektron qurılımlar menen támiyinlengen zamanagóy samolyotlar, vertolyotlar, ushıwshısız basqarılatuǵın ushıw apparatlarına iye bolıp, olar hawa rayınıń hárqanday sharayatlarında, kúndiz hám tünde, hárqanday bálentlikte jawıngerlik wazıypalardı orınlay aladı.

Injenerlik-qurıwshılıq armiyaları

Injenerlik-qurıwshılıq armiya — tınıshlıq dáwirinde Qurallı Kúshler infrastrukturasınıń rawajlanıwın támiyinlew hám mámleketiń strategiyalıq ekonomikalıq baǵdarın orınlawǵa, urıs payıtında qorǵanıw imaratların, kommunikaciya qurılısların hám avariyalıq-qutqarıw islerin orınlawǵa arnalǵan.

Áskeriy qalashalar hám áskerler kazarmaların, oficerler quramı múdetinen tısqarı shártname tiykarındaǵı áskeriy xızmetshiler hám olardıń shańaraqları ushın turaq jaýlar, áskerler klubları, asxana hám shayxanalar, áskeriy xızmetkerlerdiń balaları ushın mektep, baqsha imaratların, gospital hám medicina punktlerin, jawıngerlik texnika hám qural-jaraq ushın parklar, sklad hám garajlar qurıw — bulardıń barlıǵı qurılıs bolimleriniń wazıypaları.

Shegara armiyaları

Milliy qáwipsizlik xızmetiniń shegara armiyaları — shegaraǵa tiyisli siya-sattı ámelge asıradı. Mámleket shegaraların qorǵaw hám qorıqlawdı shólkemlestiredi.

Milliy qáwipsizlik xızmeti:

- shegara armiyasınıń islerin basqarıwdı ámelge asıradı;
- orınlardaǵı mámleketlik basqarıw organları, jergilikli hákimiyat organları, mámleketlik emes, komerciyalıq emes shólkemlerdiń, Mámleket shegarasın qorǵaw hám qorıqlaw tarawındaǵı islerin muwapıqlastırıp turadı;

- shegara armiyası búgingi kúnde armiyanıń gárezsiz túri bolıp, Mámleket shegaraların qorgawdıń birinshi eshelonın quraydı.

Mámleket shegarası sızıǵınıń orınlarda nızamsız ózgertiliwine jol qoy-maw, Mámleket shegarasında áskeriy hám basqa jamanlıqlardıń aldın alıw, Mámleket shegarasınıń nızamsız túrde kesip ótiwge jol qoy-maw, Mámleket shegarasın buzıwshılardı anıqlaw hám uslaw, Mámleket shegarası rejimine shegara aldi rejimine hám Mámleket shegarası arqalı ótkeriw punktlerinde-gi rejimge boysınıw ustinen qadaǵalawdı ámelge asırıw, shaxslar, transport quralları, tovarlar, basqa mal-múlik hám haywanlardıń Mámleket shegarası arqalı belgilengen tártipte ótkiziliwin ámelge asırıw, Mámleket shegarası arqalı alıp ótilip atırǵan tovarlar, basqa mal-múlikler hám haywanlardı, sonday-aq, transport quralların anıqlaw hám belgilengen tártipte uslap qalıw. Mámleket shegarası rejimin buzıw menen baylanıslı huqıq buzıw-shılardıń aldın alıw, shegara aldi izlewleri hám operaciyaların ótkeriw she-gara armiyasınıń wazıypalarına kiredi.

Ishki isler ministrliginiń ishki armiyası

Ishki armiyalar — Ishki isler ministrligi quramında sólkemlestiril-gen bolıp, onıń tiykarǵı wazıypaları miliciya organları menen birgelikte, xalıq jasaytuǵın orınlarda kategoriyalangan xalıq xojalıǵı kárxanaları hám basqa jámiyetlik orınlarda jámiyetlik tártipti saqlaw, puqaralardıń huqıqiy hám nızamlı máplerin qorgaw, shólkemlerdi, basqarmalardı, mákemelerdi, jinayatshılıqtan hám basqa jámiyetke qarsı háreketlerden qorgawdan ibarat.

Milliy qawıpsızlıq xızmeti, Ayrıqsha jaǵdaylar ministrligi hám basqa ministrlikler, shólkemler hám áskeriy dúzilmelerdiń tiykarǵı wazıypası mil-liy qawıpsızlıqtı támiyinlewdiń ózine tán wazıypaların orınlaw, tábiyiy hám texnogen ayrıqsha jaǵdaylardıń aldın alıw, olardıń aqıbetlerin saplastırıw hám insan ómirin támiyinlewshi xalıq xojalıǵı kárxana hám mákemelerin qorıqlaw esaplanadı.

Áskeriy basqarıwdıń tiykarǵı organları

Mámleket qorǵanıwı siyasıy, ekonomikalıq, sociallıq-huqıqiy ilajlar kompleksinen ibaratlıǵın inabatqa alıp qorǵanıw máselesinde Ózbekistan Respublikası Oliy Kengashi, Respublika Prezidentiniń, Ministrler Kabi-netiniń, Qorǵanıw ministrligi, ministrlikler, basqarmalar, mámleketlik hákimiyatı, kárxanalar, mákemeler hám shólkemlerdiń wákilliklerin bel-gilep berdi.

«Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamǵa muwapıq, Prezident respublika qorǵanıw qábiletin támiyinlew, mámleket máplerine qurallı hújim bolǵan

jaǵdaylarda onıń suvereniteti, aymaqlıq pútinligin hám gárezsizligin qorǵaw boyınsha zárúr shara-ilajlardı qabıllaydı; Qurallı Kúshlerdiń dúzili-sin, olardıń strategiyalıq rejesin tastıyıqlaydı; Qurallı Kúshlerge jawıngerlik háreketlerdi alıp barıw haqqında ayırıqsha jaǵdaylarda olardan paydalanıw haqqında buyırq beredi.

Prezident wákilliklerine, ulıwma yamasa bir bólegin mobilizaciyalaw, respublikaǵa qurallı hújim etilgen táǵdirde urıs jaǵdayın daǵazalaw, urıs dáwiri normativ aktlerin engiziw hám olardıń islerin toqtatıw; qorǵanıw tarawındaǵı mámleket organlarınń islerin óz ara sáykeslestiriw; áskeriy máseleler boyınsha sóylesiwler alıp barıw hám xalıq aralıq protokollarǵa qol qoyıw; lawazımlarǵa joqarı áskeriy dárejeli oficerler quramınan shaxslardı tayarlaw; olarǵa áskeriy hám arnawlı dárejeler beriw kiredi.

Nızamshılıqta Oliy Majlis áskeriy tarawdaǵı wákillikleri sheńberinde qorǵanıw koncepciyasın, Áskeriy anttı, Prezident usınısına muwapıq, Qorǵanıw ministrin tastıyıqlaw, áskeriy qurılıs, áskeriy xızmetkerler hám olardıń shańaraq aǵzaların sociallıq-huqıqıy tárepten qorǵaw máseleler-ine tiyisli nızamlardıń orınlanıwın qadaǵalawdı ámelge asırıw, Ózbeki-
stan Respublikası Prezidentiniń puqaralardı áskeriy xızmetke mobilizaci-
yalaw (shaqırıw) hám áskeriy xızmetten bosatıw, áskeriy jaǵdaydı engiziw, qurallı hújim etilgen táǵdirde urıs jaǵdayın daǵazalaw, áskeriy háreketler toqtatılǵanda tınıshlıq kelisimin dúziw, tınıshlıqıtı, qawipsizlikti saqlaw menen baylanıslı bolǵan xalıq aralıq protokollarǵa tiyisli wazıypalardı orınlaw, zárúr bolıp qalǵanda, Qurallı Kúshlerdi qollanıw haqqındaǵı Pármanlardı tastıyıqlaw, áskeriy máseleler boyınsha respublikanıń xalıq aralıq protokollardı ratifikaciyalaw yamasa olardı óz kúshin joǵaltqan, dep daǵazalaw, Qurallı Kúshlerdiń Joqarı Bas Komandirine joqarı áskeriy dáreje beriw sıyaqlılar kiredi. Ministrler Kabineti wákilliklerine qorǵanıwdı támiyinlew boyınsha ózine boysınatuǵın b árliq dúzilmeler isine basshılıq etiw. Qurallı Kúshlerdi qurallar, áskeriy texnika hám basqa materiallıq qurallar menen támiyinlew; Qorǵanıw hám Qurallı Kúshler talabı ushın materiallıq-texnikalıq resursların, azıq-awqat, kiyim-kenshek hám basqa buyımlar kólemin, áskeriy hám alternativalıq xızmetke shaqırılıwı kerek bolǵan respublika puqaralarınń sanın, áskeriy hám alternativalıq xızmetke shaqırılıwshılardıń áskeriy esabın alıp barıw; áskeriy xızmetke shaqırıw hám haqıyqıy müddetli xızmettegi áskeriy xızmetshilerdi zapasqa shıǵarıw, mobilizaciyalıq hám áskeriy xızmetten bosatıw haqqında qararlar qabıllaw sıyaqlı isler kiredi.

Ministrler Kabineti mámleket hám mobilizaciyalıq zapaslarınń materiallıq baylıqların toplaw rejelerin tastıyıqlaydı; xalıq xojalıǵın mobilizaciyaǵa tayarlaw, mobilizaciyanı kúsheytiw hám onı urıs jaǵdayı

sharayatındaǵı is tártibine ótkeriwge basshılıq etedi; áskeriy xızmetshiler hám napaqadaǵı áskeriy xızmetshiler hám olardıń shańaraqların, sonday-aq, xızmet wazıypasın ótep atırǵanda qaytı bolǵan, ólgen, biydárek joǵalǵan yamasa tutqınǵa túsip qalǵan áskeriy xızmetshiler shańaraqlarınıń sociallıq-huqıqıy kepillikleri, materiallıq, turmıs hám napaqa támiynatı máselelerin sheshedi; áskeriy-óner bilimlendiriwine qánigelesken joqarı hám orta áskeriy oqıw orınların dúzedi hám olardı jabadı.

Ózbekistan Respublikasınıń «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamı ministrlkler, mámleketlik hákimiyatı hám jergilikli basqarıw basqarmaları wákilliklerine áskeriy buyırtpalardı orınlap atırǵan ministrlkler hám basqarmaları basqarıwınıń tapsırılǵan tarmaqlarında qorǵanıw talaplarına arnalǵan zárúr tovarlardı jetkerip beriwı ushın, tarmaqtıń mobilizaciyalıq tayarlıǵı ushın juwapker boladı, tarmaqtıń áskeriy dáwirde mobilizaciyalıq tayarlıǵı rejesine muwapıq, turaqlı islewin támiyinlewge tiyisli islerdi ámelge asıradı.

Hákimiyatlar hám jergilikli basqarıw basqarmaları xalıq xojalıǵınıń mobilizaciyalıq tayarlıǵın támiyinlew tarawındaǵı nızamlardıń orınlanıwı ushın juwapker boladı; áskeriy bólimlerge hám mákemelerge zárúr jergilikli tovarlardıń jetkerilip beriliwin hám suw, ıssılıq, hám elektr energiyası menen támiyinleniwın ámelge asıradı, baylanıs quralların beredi, kommunallıq-turmıs hám basqa xızmetler kórsetedi, qorǵanıw máplerin gózlep nızamlarǵa muwapıq, jer ajratıp beredi hám olardan paydalanıwdı qadaǵalap baradı; nızamlarda belgilengen tártipte áskeriy bólimlerge, Qurallı Kúshlerdiń mákemelerine, áskeriy oqıw orınları, kárxana hám shólkemlerge xızmet imaratları hám turaq jaylar ajratıp beredi, áskeriy obyektlerge, áskeriy xızmetshilerge, olardıń shańaraqlarına qarata nızamǵa jat háreketlerge jol qoymaw boyınsha is-ilajlar kóredi.

V bap. ÁSKERİY XÍZMETSHILER HÁM OLAR ARASÍNDAGÍ QATNASÍQLAR. ÁSKERİY INTIZAM

Tariyxtan belgili bolǵanıday, ullı sárkardalar óziniń armiyasın basqarıwda belgili bir nızam-qaqıydalardı engizgen. Buǵan tiykar etip, Amir Temurdiń túziklerin keltiriwimiz múmkin. Ol óziniń tuzukleriniń ekinshi bóliminde atlı áskerlerdi uslap turıw, olardı basqarıw máselelerine ayrıqsha itibar bergen. Amir Temurdiń mámleket hám armıyanı basqarıwdaǵı tájiriybeleri dúnya mámleketlerinde keń kólemde paydalanılǵan. Tuzuklerdiń 1628-jılı Hindstanda, 1783-jılı Angliyada, 1868-jılı Iranda, 1894-jılı Rossiyada basıp shıǵarılıwı bunıń jarqın mısalı. Sonday-aq, kóplep mámleketlerdiń armiyaları Ustavlarǵa az bolsa da, tiykar salǵan.

Qurallı Kúshlerimizde áskeriy xızmetshilerdiń ómirin, kúndelikli turmıs iskerligin, jeke shárt-sharayatların shólkemlestiriw, ádep-ikramlıq normaların hám áskeriy intizamdı bekkemlew, áskeriy xızmetti shólkemlestiriw, ótew jol-jobaların tártipke salıwshı, sonday-aq, bólim hám bólimsheler jawıngerlik háreketleriniń tiykarın belgilep beriwshi rásmiy normativlik-huqıqiy hújjet — bul ulıwma áskeriy Ustavlar.

Áskeriy Ustavlar jawıngerlik Qurallı Kúshlerdiń bólim hám bólimsheleri túrleriniń jawıngerlik tayarlıq tiykarların hám jawıngerlik háreketlerin alıp barıwın belgilep beredi. Ulıwma áskeriy Ustavlar áskeriy xızmetshilerdiń óz ara qatnasların, olardıń ulıwma lawazımlarına tiyisli wazıypaları hám huqıqları, ishki garnizonlıq hám qarawıllıq xızmetlerin atqarıw tártiplerin hám basqalardı belgilewshi Qurallı Kúshlerdiń barlıq túrleri ushın ulıwma qağıydalar bolıp esaplanadı.

Ózbekistan Respublikası Prezidenti — Qurallı Kúshlerdiń Joqarı Bas Komandiri Pármanına muwapıq, 1996-jıl 9-oktyabrde tómendegi tiykarǵı ulıwma áskeriy Ustavlar tastıyqlandı: Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Ishki xızmet Ustavı, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Tártip-intizam Ustavı, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Garnizonlıq hám qarawıllıq xızmeti Ustavı, 1996-jıl 14-oktyabrde Qorǵanıw ministriniń buyırǵı menen Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Sap Ustavı ámelge kirgizildi.

Hárbir Ustav áskeriy turmısınıń bir baǵdarın tártipke salıp turadı. Máselen, Ishki xızmet Ustavında áskeriy xızmetshilerdiń ulıwma wazıypaları hám olar arasındǵı qatnasıqlar, ishki tártip qağıydaları, lawazımlı shaxslardıń wazıypaları, kúndelikli turmıs hám xızmet kórsetiw sharayatları, áskeriy xızmetshilerdi ornalastırıw, olar tárepinen ishki xızmetti alıp barıw máseleleri kórsetilgen.

Qurallı Kúshlerdiń Tártip-intizam Ustavı áskeriy intizamnıń áhmiyetin, áskeriy xızmetshilerdiń oǵan boysınıw boyınsha minnetlerin, xoshametlew hám intizamlı tásirlerdiń kórinislerin, komandirlerdiń (baslıqlardıń) olardı qollanıw boyınsha huqıqların, sonday-aq, usınıs, arza hám shaǵımlardı beriw, olardı kórip shıǵıw tártiplerin anıqlap beredi.

Ulıwma áskeriy Ustavlar ishinde Garnizon hám qarawıllıq xızmeti Ustavı ayrıqsha orın tutadı. Ol qarawıllıq xızmetin jawıngerlik wazıypanı ótew dep belgilep, xızmetti shólkemlestiriw hám atqarıw, lawazımlı shaxslar hám áskeriy xızmetshilerdiń wazıypaları, armiya qatnasıwındaǵı ilajlardı ótkeriw sıyaqlı máselelerdi óz ishine aladı.

Sap Ustavı sapqa turıw hám júriw usılları, qural menen hám quralsız háreket etiw, kishi bólimshe hám áskeriy bólimlerdiń piyada hám mashinalarda sap tartıwı, áskeriy sálemlesiwdi orınlaw, sap kórigin ótkeriw tár-

tibi, áskeriy xızmetkerlerdiń sapqa turıw aldınan hám sapqa turıwdagı wazıypaları, olardı sapqa turıw hám júriwge úyretiw talapları, sonday-aq, áskeriy xızmetshilerdiń sawash maydanında háreketleniw usılları hám dushpan tosattan hújim etken waqıttaǵı is-háreketlerin belgilep beredi.

Ózbekistan Respublikası bazar ekonomikasına tiykarlangan huqıqiy demokratiyalıq jámiyet qurıw jolınan barmaqta. Qurallı Kúshlerde bárliq huqıqiy hám ádep-ikramlıq normalar ulıwma áskeriy nızamlarda belgilengenı ushın hárbir áskeriy xızmetshi onı jaqsı úyreniwi hám boysınıwı hám juwapkershilik penen orınlawı kerek. Ustav áskeriy jetiskenlikler girewi esaplanadı. Áskerler arasında, «Ustav boyınsha xızmet etseń, húrmet-itibargá iye bolasań!», degen gáp bar.

5.1. Áskeriy xızmetshilerdiń ulıwma minnetleri. Áskeriy dárejeler hám ayrıqsha belgiler. Baslıqlar hám boysınıwshılar. Úlkenler hám kishiler tuwrıdan-tuwrı hám tikkeley baslıqlardıń huqıqları hám wazıypaları.

Áskeriy xızmetshi — haqıyqiy áskeriy xızmetti orınlawshı shaxs esaplanadı. Ol Watannıń, gárezsiz Ózbekistan Respublikasınıń qorgawshısı, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde áskeriy xızmetshiler ásker hám matroslar, serjantlar hám oficerler (kishi, aǵa, joqarı) quramına bólinedi.

Áskeriy xızmetshi óz Watanın qorgaw barısında jeke juwapkerlikke iye. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń áskeriy xızmetshileri xızmet babında nızamlar, áskeriy ustavlardıń talaplarına boysınadı hám siyasiy maqsetlerdi gózlewshi basqa jámiyetlik shólkemler hám birlespelerdiń isleri menen baylanıslı bolmaydı.

Áskeriy xızmetshiler tómendegilerge:

Ózbekistan Respublikasınıń «Qorgawshısı» degen joqarı dárejesin húrmet penen aqlawǵa, Qurallı Kúshlerdiń, óz áskeriy bóliminiń ar-namısı hám jawıngerlik dańqın, óz áskeriy dárejesiniń abırayın qádirlawge, áskeriy antqa sadıq bolıwǵa, xalqına pidayılarsha xızmet etiwge, Ózbekistan Respublikasınıń mámleketlik gárezsizligi hám aymaqlıq pütünligin mártlik, sheberlik penen sońǵı tamshı qanı qalǵansha, hátte ómirin ayamastan qorgawǵa, áskeriy wazıypanı orınlawǵa; mámleket Konstituciyasına, áskeriy ustavlardıń talapların orınlawǵa; Ózbekistan Respublikasınıń qorgaw wazıypaların orınlaw menen baylanıslı áskeriy xızmet qıyınshılıqlarına turaqlılıq penen shıdawǵa; áskeriy kásip bilimlerin turaqlı iyelewge, óziniń oqıw áskeriy sheberligin jetilistiriwge; ózine isenip tapsırılǵan qural-jaraq hám áskeriy texnikanı biliwi, olardı báhama tayarlıqta saqlawǵa, áskeriy mülikti asırawǵa; hadal, intizamlı, er júrek bolıwǵa, áskeriy minnetti

atqarıw waqtında aqlğa muwapıq baslamalar kórsetiwge; komandirlerge (baslıqlarğa) sózsiz boysınıwğa hám olardı sawashta qorgawğa, áskeriy bólim jawıngerlik bayrağın qorgawğa; áskeriy júris-turıs qağıydalarına boysınıwğa hám áskeriy sálemlesiwdi orınlawğa, tártip boyınsha taza hám azada kiyiniwge, watandı súyiwshilik ruwxında bolıwğa, xalıqlardıń internacionallıq doslıgın qádirlewge, milletler hám elatlar ortasında doslıqtı bekkemlewge imkanıyat jaratıwğa májbúr.

Áskeriy xızmetshi Watangá xızmet etiw barısında ańsat joldı izlemewge, óz hújdanı, baslıqlar hám joldasları arasında Ózbekistan Respublikası puqarasına jat bolğan aldawshılıq, ótirikshilik jollardı qollanıwı awır qáterlerge alıp keliwi múmkin. Xalıqtıń «Watangá xızmet etiw — muqáddes minnet», «Ómirde eń tiykarǵısı — Watangá hadal xızmet etiw» sıyaqlı danalıqlarına ámel yetiwi kerek.

Áskerlerdiń óz komandirin qádirlewı, áskeriy doslıqtıń eń joqarı pazıyleti esaplanadı. Hár túrli apat júz beriwı múmkin bolğan jaǵdaylarda komandirdiń ómirin saqlaw hám qawıp qáterden qutqarıwğa barqulla tayar turıw kerek. Sawash maydanında komandirdi qorgaw Qurallı Kúshlerdegi áskerlerdiń en ájayıp dástúrlerinen biri. «Ózińdi emes komandirdi qutqar», «Komandirdi qorga sawashta, ózińdi saqlaǵanday turmısta» sózleri áskerler arasında biykarǵa ayılmaydı.

Áskeriy xızmetshi doslıqtı húrmetlewge, óz ómirin ayamastan joldasların qawıp-qáterden qutqarıwğa, hárbiriniń ar-namısı hám qádir-qımbatın húr-met etiwge, ózine hám basqa áskeriy xızmetshilerge turpayılıq hám azaplawğa jol qoymawğa, olardı ılayıqsız qılmıslardan tıyp qalıwğa májbúr. Xalıq tárepinen tómendegi sózler biykarǵa ayılmaǵan: «Dos arttırsań — jeń iske erisesen», «Sawashta dostıńdı quwatlasań — ózińnen qáterdi quwǵan bolasań», «Joldaslarıńa járdemiń — vzvod abırayın asırǵanıń». Áskeriy xızmetshi áskeriy xızmet qawıpsızlıǵı talaplarına, awırıw, jaraqat alıw hám kúyiwden saqlaw ilajlarına ámel etiwı, hár kúni fizikalıq shınıǵıwı, shınıǵıwda kórgenlerin jetilistiriwı, zıyanlı ádetlerden (shegiw hám ishiwshilikten) tıyılıwı kerek.

Áskeriy xızmetshi jawıngerlik háreketler payıtında, hátteki óziniń áskeriy bóliminen alısta hám tolıq qorshawğa túsken bolsa da, tutqıńa túsıwden qutılıw ushın dushpangá qatań qarsılıq kórsetiwge, ol sawashta áskerlik minnetin aqırına shekem orınlawğa májbúr.

Áskeriy dárejeler hám ayrıqsha belgiler

Áskeriy dárejeler, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń ar-miya túrlerine tiyisli áskeriy arnawlı tayarlıqtan ótken shaxslarǵa, xızmet

ornında ósiw dáwirlerin esapqa alıp, xızmet nızamları tiykarında beriledi. Áskeriy dárejeler áskerlerge, matroslarğa, serjantlarğa, starshinalarğa, Ózbekistan Respublikası Qorğanıw ministrıǵı tárepinen islep shıǵılǵan kórsetpe tiykarında ámelge asırıladı. Aǵa hám kishi oficerler quramına áskeriy dárejeler Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen shıǵarılǵan tártip tiykarında beriledi.

**Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri áskeriy
xızmetshileriniń áskeriy dárejeleri**

Armiyaǵa tiyisli	Kemege tiyisli
Áskerler quramı (1-súwret)	
Ápiwayı ásker (kursant)	Matros (kursant)
Serjantlar quramı (1-súwret)	
Kishi serjant Serjant Aǵa serjant	2-dárejeli starshina 1-dárejeli starshina Bas starshina
Kishi oficerler quramı (2-súwret)	
Leytenant Aǵa leytenant Kapitan	Leytenant Katta leytenant Kapitan-leytendant
Aǵa oficerler quramı (3-súwret)	
Mayor Podpolkovnik Polkovnik	3-dárejeli kapitan 2-dárejeli kapitan 1-dárejeli kapitan
Generallar quramı	
General-mayor General-leytendant General-polkovnik Armiya generalı	

Qurallı Kúshlerdegi Joqarı áskeriy dáreje — Armiya generalı bolıp, bul dáreje urıs dáwirinde Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Joqarı Bas Komandirine, sonday-aq, Ózbekistan Respublikası Qorğanıw ministrine beriledi.

Yuridika, medicina yamasa veterinariya áskeriy-esap kásibine iye bolǵan áskeriy xızmetshilerdiń dárejelerine say túrde «Ádillik», «Medicina xızmeti», «Veterinariya xızmeti» sózleri qoyıladı. Máselen, medicina xızmeti leytenantı, veterinariya xızmeti kapitani, medicina xızmeti general-mayorı, ádillik general-polkovnigi.

MÜDDETLİ ÁSKERİY XİZMETSHILER HÁM SHÁRTNAMA (KONTRAKT) BOYÍNSHA ÁSKERİY XİZMETSHILERDÍN POGONLARÍ

ÁPIWAYÍ ÁSKER HÁM SERJANTLAR POGONÍ

Saltanatlı
(bayram)
kiyimine
«Ápiwayı
ásker»

Kúndelikli hám
dala kiyimlerine
«Ápiwayı ásker»

Saltanatlı (bayram) hám kúndelikli áskeriy kiyimlerge

Kishi
serjant

Serjant

Ağa
serjant

Kishi
serjant

Serjant

Ağa
serjant

1-súwret.

KISHI OFICERLER POGONÍ

Saltanatlı
(bayram) kiyimine

1

2

3

Kúndelikli kiyimine

4

5

6

Dala kiyimine

7

8

9

1. Leytenant (saltanatlı (bayram) kóylegine).
2. Ağa leytenant (HHK hám HDQ — aspan kók reñli).
3. Kapitan.
4. Leytenant (saltanatlı (kúndelikli) kóylegine).

5. Ağa leytenant (HHK hám HDQ—aspan kók reñli).
6. Kapitan.
7. Leytenant.
8. Ağa leytenant.
9. Kapitan.

2-súwret.

* Áskeriy kiyim pogonlarınıń reñi áskeriy xızmetti orınlanıwına qarap ózgeriliwi mümkin.

AĞA OFİCERLER POGONÍ

Saltanatlı
(bayram) kiyimine

1 2 3

1. Mayor.
2. Podpolkovnik.
3. Polkovnik.

Kündelikli kiyimine

4 5 6

4. Mayor.
5. Podpolkovnik.
6. Polkovnik.

Dala kiyimine

7 8 9

7. Mayor.
8. Podpolkovnik.
9. Polkovnik.

3-súwret.

GENERALLARDIŇ POGONLARI

Saltanatlı (bayram) kiyimine

General-
mayor
(saltanatlı
(bayram)
kóylegine)

General-
leytenant

General-
polkovnik

Armiya
generalı

Kündelikli kiyimine

General-
mayor
(kündelikli
kiyimine)

General-
leytenant

General-
polkovnik

Armiya
generalı

Dala kiyimine

General-mayor

General-leytenant

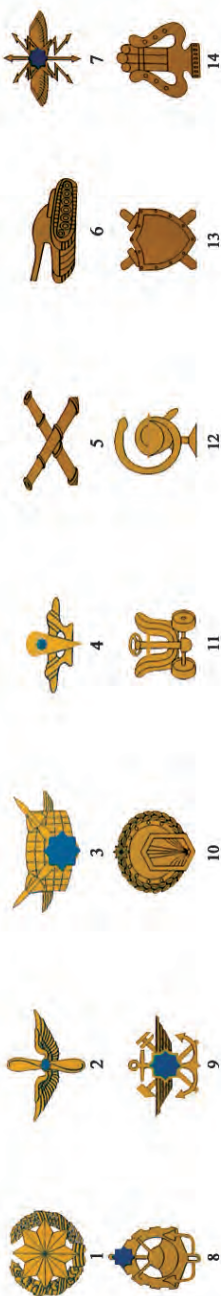
General-polkovnik

Armiya generalı

4-súwret.

ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI QORGANIV MINISTLIGI ARMIYA HÁM XIZMET TURLERI EMBLEMALARI

1. Atqish armiyalari. 2. Askeriy hawa kushlari. 3. Hava qorqaniv armiyasi. 4. Hava desant armiyasi. 5. Artilleriya. 6. Tank askerlari. 7. Baylanis askerlari. 8. Injenerlik armiyasi qanigeleri. 9. Askeriy hareketler xizmeti. 10. Ximiyaaliq armiyasi qanigeleri. 11. Avtomobil armiyasi. 12. Medicina hám veterinariya xizmeti. 13. Adillik. 14. Askeriy dirijyor hám muzikashilar.

ÁSKERIY XIZMETSHILERDIN POGONLARINDAGI JULDIZLAR

Oficerlar juldizlari

Kishi oficerlar juldizlari

15. Saltanatli (bayram) hám kundelikli kiyimge. 16. Dala kiyimine. 17. Saltanatli (bayram) hám kundelikli kiyimge. 18. Dala kiyimine. 19, 20. Saltanatli (bayram) kiyimine. 21. Kundelikli kiyimine. 22. Dala kiyimine.

Aga oficerlar juldizlari

Generallar juldizlari

Kiyim-kenshek sadepleri

Oficerlar, shartnama boyinsha xizmetshiler, muddetli xizmettegiler hám joqargi askeriy bilim orinlarinin kursantlari kiyimleri ushın úlken sadep.

Oficerlar, shartnama boyinsha askeriy xizmetshiler, muddetli xizmettegiler hám joqargi askeriy bilim orinlarinin kursantlari kiyimleri ushın kishkene sadep.

23. Saltanatli (bayram) hám kundelikli kiyimge. 24. Qisqi hám bahargi gúzgi paltoğa. 25. Pogon hám furajkağa. 26. Saltanatli (bayram) hám kundelikli kiyimlerde. 27. Qisqi hám bahargi-gúzgi paltoğa. 28. Pagon hám furajkağa.

5-súwret.

Rezervtegi, zapastağı yamasa otstavkadağı puqaralardıń áskeriy dárejelerine «rezervtegi», «zapastağı» yamasa «otstavkadağı» sózleri qosıladı.

Serjant (starshina)lar áskeriy dárejelerine armiya yamasa xızmet túrleriniń ataması qosılmaydı.

Áskeriy oqıw orınlarında bilim alıp atırǵan áskeriy xızmetshiler, oficerler áskeriy dárejege iye bolmaǵanlar-kursantlar, áskeriy dárejege iye bolǵanlar-tıńlawshılar, dep ataladı.

Áskeriy oqıw ornına kirgenge shekem, áskeriy dárejege iye bolmaǵan yamasa ásker, matros áskeriy dárejesine iye bolǵan puqaralardı oqıwǵa qabıllaw waqtında «Kursant» áskeriy dárejesi beriledi. Áskeriy oqıw ornına kirgenge shekem berilgen áskeriy dárejeler, saqlanıp qaladı.

Áskeriy xızmetshilerdiń áskeriy kiyim-kenshegi hám ayrıqsha belgileri Ózbekistan Respublikası Prezidenti tárepinen tastıyqlanadı. Áskeriy xızmetshiler, sonday-aq, áskeriy jıyınlarǵa shaqırılǵan áskeriy xızmetke májbúrler áskeriy dárejesi hám armiya túri ayrıqsha belgileri bolǵan áskeriy kiyim-kenshekte júredi. Áskeriy kiyim-kenshekke kiyiw qaǵıydaları Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministrliǵı tárepinen belgilenedi. Áskeriy kiyim-kenshekte júriw huqıqına iye bolmaǵan puqaralardı áskeriy xızmetkerlerdiń kiyim-kensheklerin kiyip hám ayrıqsha belgilerin taǵıp júriw qadaǵan etiledi.

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń áskeriy xızmetshileri kiyim formaları bolıp, usı formalarda jeke áskeriy dárejelerin ayıra alatuǵın belgilerden ibarat boladı. Bul belgiler pogonlar, petlicalar, kókirek belgileri, qol jeńi belgileri, bas kiyimdegi belgileri, shalbardağı belgilerden ibarat boladı.

Baslıqlar hám boysınıwshılar. Úlkenler hám kishiler. Tuwrıdan-tuwrı hám tikkeley baslıqlardıń huqıqları hám wazıypaları

Óziniń xızmet dárejesi hám áskeriy dárejesine qaray, ayırım áskeriy xızmetshiler basqalarǵa qaraǵanda baslıq yamasa boysınıwshı bolıwı múmkin. Baslıq jaǵdaydı hár tárepleme bahalawdan kelip shıǵıp jalǵız ózi qarar qabıllaw, nızam hám áskeriy ustavlardıń talaplarına muwapıq buyırıqlar beriw hám olardıń orınlanıwın talap etiw huqıqına iye. Buyırıqlardıń dodalanıwına jol qoyılmaıdı, boysınbaw yamasa onı orınlamaw áskeriy jinayat esaplanadı. Boysınıwshı baslıqtıń buyırıqların sózsiz orınlawǵa májbúr. Eger ol ózine natuwrı múnásibette bolınǵan dep esaplasa, buyırıqtı orınlap, keyininen shaǵım etiwı múmkin.

Áskeriy xızmetshilerdiń xızmet múnásibeti menen, hátteki waqıtsha bolsa da boysındırılǵan baslıqlar tikkeley baslıqlar esaplanadı. Boysınıwshıǵa

jaqın bolğan tuwrıdan-tuwrı baslıq tikkeley baslıq, dep ataladı. Máse-len, ásker ushın tikkeley baslıq sekciya (raschet, tank) komandiri boladı. Xızmet tártibi tiykarında, tuwrıdan-tuwrı tikkeley baslıqlar, ásker hám matroslar ushın, haqıyqıy áskeriy xızmette bolğan Ózbekistan Respublikası generalları, ağa hám kishi quramdağı oficerler, sonday-aq, serjantlar hám starshinalar bolsa, olar bir bólimdegiler esaplanadı. Bir-birine boysınıwshı bolmağan áskeriy xızmetshiler wazıypaların birgelikte orınlaytuğın jağdaylarda, olardıń óz ara xızmet qatnasıqları baslıq tárepinen belgilep qoyılmağan bolsa, olardan lawazımları úlkeni, lawazımları teń bolsa, áskeriy dárejesiniń úlkeni baslıq sanaladı.

Óziniń xızmet dárejesi hám áskeriy dárejesine qarap, basqa áskeriy xızmetshilerge qarağanda olardıń baslıǵı yamasa boysınıwshısı esaplanbaytuğın áskeriy xızmetshiler úlken (ağa) yamasa kishi bolıwı múmkin. Úlkenlik (aǵalıq) áskeriy xızmetshilerdiń áskeriy dárejelerine qarap belgilenedi. Áskeriy dárejesi úlkenler, áskeriy dárejeleri kishilerden áskeriy intizamınıń, jámiyetlik tártiptiń, morallıq tártiptiń, áskeriy kiyim-kenshekti kiyiw hám áskeriy sálemlesiw qaǵıydaları buzılǵanda, olardan bunday tártipsizlikti saplastırıwdı talap etiwleri; áskeriy dárejeleri kishiler úlkenlerdiń bunday talapların sózsiz orınlawǵa májbúr.

5.2. Áskeriy qádiriyat qaǵıydası hám áskeriy xızmetshilerdiń ádepliligi.

Buyırıq beriw hám onı orınlaw tártibi. Komandirler hám basqa tuwrıdan-tuwrı baslıqlarǵa múrájáát etiw qaǵıydaları. Áskeriy sálem beriw.

Áskeriy xızmetshiler bir-birine múrájáát etkeninde bárhama awır salmaqlı hám ádepli bolıwǵa májbúr. Xızmet máseleleri boyınsha bir-birine «Siz» dep múrájáát etiwleri kerek. Jeke qatnas waqtında áskeriy dáreje armiya yamasa xızmet túrin kórsetpesten aytadı.

Baslıq yamasa jası úlkenniń bergen sorawlarına tastıyıqlawshı juwabı bolsa, áskeriy xızmetshi «Tap sonday» eger de tastıyıqlanbay «Joq edi» sózlerin aytadı. Qatardan tısqarı waqıtları bir-birine múrájáát etkende, áskeriy xızmetshi «Rostlan» jağdayına ótedi, bas kiyimine qolın tiygizedi.

Jámiyetlik orınlarda, sonday-aq, tramvayda, trolleybusta, avtobusta, metro hám qala arasındaqı poezdlardıń vagonlarında bos turǵan orınlar bolmağan waqıtta áskeriy xızmetshi baslıqqa (úlkenge) óz ornın beredi. Eger baslıqqa (úlkenge) dus kelgende, biymálel ótip ketiw múmkin bolmasa, onda boysınıwshı (kishi) oǵan jol beriwı hám sálem berip ótkerip jiberiwı, baslıqtın janınan ótip ketiw zárúr bolıp qalǵanda boysınıwshı (kishi) onnan ruqsat sorawı kerek.

Áskeriy xızmetshiler áskeriy emes adamlarǵa ádeplilik qaǵıydalarına ámel etiwleri, jasıúlken adamlar, hayallar hám balalarǵa ayrıqsha iti-

bar kórsetiwleri, puqaralar ar-naması hám qádir-qımbatın qorgawğa járdem beriwleri, sonday-aq, baxıtsız hádiyseler, órtler hám tábiyyıy apatlar waqtında olarğa járdem kórsetiwleri kerek. Áskeriy xızmetshi qolın kiyiminiń qaltasına salıp júriwi, baslıq (úlken)tıń qatnasında onıń ruqsatsız otırıwı yamasa shegiwi, sonday-aq, kóshede júrip kiyatırğanında hám bul maqset ushın ajratılmağan orınlarda shegiwi qadağan etiledi.

Buyırıq beriw hám onı orınlaw tártibi

Buyırıq — baslıqtıń boysınıwshılarga qaratılğan jazba hám awızeki pármanı. Komandirdiń (baslıq)tıń buyırığı boysınıwshılar ushın nızam bolıp esaplanadı. «Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Tártip-intizam Ustavı»nda kórsetilgenindey, buyırıq qarsılıqsız, anıq múddette orınlanıwı kerek. Buyırıq berilgen bolsa, onı qarsılıqsız anıq, óz múddetinde, qanday jaǵday bolıwına qaramastan, orınlanıwı shárt. Sawash dáwirinde baslıq tárepinen berilgen buyırıqtı qarsılıqsız, anıq hám óz múddetinde orınlaw dushpan ústinen jeńiske hám tabısqa erisiwdiń girewi.

Armiya hám bólimlerdiń komandirleriniń ózleriniń kúndelikli islerinde ayrıqsha máseleler jónindegi tapsırmaları buyırıq tárizinde boysınıwshıǵa jetkeriledi. Armiyanıń hám bólimlerdiń komandirleriniń buyırıqları hám pármanları awızeki tárizde, tártip qaǵıydaǵa muwapıq, boysınıwshılarga beriledi. Bazı bir waqıtlarda úlken baslıq, boysınıwshınıń tikkeley baslıǵın shetlep ótip buyırıq hám pármanlar beriwı múmkin. Baslıq awızeki buyırıq yamasa párman berip atırǵanda, boysınıwshı «Rostlan» («Qáddińdi tikle») halatın qabıllap, buyırıq yamasa pármandı alıp bolǵannan soń, «Xóp bóladi» («Ájep boladı»), dep juwap beredi hám sonnan soń onı orınlaydı. Baslıq ózi bergen buyırıqtıń tuwrı túsinilgenligine iseniw ushın, zárúr bolsa, onı qısqasha tákirarlawdı talap etiwı múmkin.

Áskeriy xızmetshi berilgen buyırıqtıń orınlanganı haqqında buyırıqtı bergen baslıqqa hám óziniń tikkeley baslıǵına bildiriwge májbúr. Eger de buyırıqtı orınlap atırǵan áskeriy xızmetshi xızmet dárejesine qaray, basqa úlken baslıqtan birinshisin orınlawğa kesent etetuǵın jańa buyırıq alsa, bul haqqında ekinshi buyırıqtı bergen baslıqqa bildiredi. Hám tastıyqlanǵan táǵdirde ǵana sońǵısın orınlaydı. Jańa buyırıqtı beriwshi bul haqqında birinshi buyırıqtı bergen baslıqqa xabar beredi.

Komandirler hám basqa tuwıdan-tuwrı baslıqlarğa múrájáát etiw qaǵıydaları

Boysınıwshı hám kishiler baslıqlarğa (úlkenler)ge múrájáát etkende, olardıń áskeriy dárejeleri aldına «Ortoq» («Joldas») sózin qosıp aytadı.

Máselen, «Ortoq mayor, múrájáát etiwge ruqsat bering». Baslıqtıń (úlk-en)niń aldında turǵan áskeriy xızmetshige múrájáát etiw ushın baslıqtan (úlk-en)nen ruqsat sorladı. Máselen, «Ortoq katta serjant, oddiy ásker Normatovqa múrájáát etiwge ruqsat berin».

Baslıqlar hám úlkenler xızmet babında boysınıwshılarga (kishiler)ge múrájáát etkende, olardıń áskeriy dárejesiniń hám familiyasınıń yamasa tek áskeriy dárejesiniń aldına «Ortoq» sózin qosıp aytadı. Máselen, «Oddiy ásker, Tóychiyev», «Ortoq, oddiy ásker».

Áskeriy sálem beriw

Áskeriy sálemlesiw áskeriy xızmetshilerdiń doslıǵınıń belgisi, óz ara húrmet hám mádeniyatlılıqtıń belgisi sanaladı. Barlıq áskeriy xızmetshiler bir-birine gezleskende (quwıp ótkende), Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Sap Ustavı menen belgilengen qaǵıydalardı qatań saqlap, bir-birine sálem beriwge májbúr.

Áskeriy dárejesine qarap, boysınıwshılar hám kishiler birinshi bolıp sálem beredi. Dárejeleri teń bolǵan payıtlarında, kim ózin ádepli, tárbiya kórgen, dep esaplasa, sol birinshi bolıp sálem beredi. Áskeriy xızmetshiler bunnan tısqarı, belgisiz ásker qábirine; Watan azatlıǵı hám gárezsizligi ushın sawashlarda sheyt bolǵan áskerlerdiń birádarlıq qábirlerine; áskeriy bólimniń Jawıngerlik Bayraǵına, sonday-aq, áskeriy kemege kelgende hám onda ketip baratırǵanda Áskeriy Teńiz bayraǵına; áskeriy bólimsheler baqlap baratırǵan jerlew máresimine sálem beriwge májbúr.

Ózbekistan Respublikasınıń Mámleketlik Gimni atqarıp atırǵanda, sapta turǵan áskerler buyırıq berilmesten «Rostlan» jaǵdayına ótedi. Vzvod komandiri hám onnan joqarı bolǵanlar bunnan tısqarı, qolların bas kiyimlerine tiygizedi. Saptan tısqarı turǵan áskeriy xızmetshi Mámleketlik Gimni aytıp atırǵanda «Rostlan» jaǵdayına ótedi, eger bas kiyimi bolsa, qolın oǵan tiygizedi.

5.3. Áskeriy intizamnıń áhmiyeti hám áskeriy xızmetshilerdiń oǵan ámel etiw boyınsha wazıypaları. Waqtıń bólistiriliwi hám kúndelikli tártibi

Áskeriy intizam — Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń jawıngerlik tayarlıq hám jawıngerlik qábiletiniń tiykarlarınan biri bolıp esaplanadı. Onıń tiykarları Ózbekistan Respublikası Konstituciyasında, «Ulıwma áskeriy minnet hám áskeriy xızmet haqqında»ǵı, «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamlarda belgilengen.

Áskeriy intizam — bul barlıq xızmetshilerdiń nızam, áskeriy ustavlar tárepinen, komandirlardiń (baslıqlar)dıń buyırıqları menen belgilengen tár-tip qaǵıydalarına qatań hám anıq ámel etiliwi. Áskeriy intizam hárbir xızmetshiniń Ózbekistan Respublikasınıń qorǵawǵa bolǵan áskeriy minneti hám jeke juwapkerligi, óz xalqına sadıqlıǵın seziwge tiykarlangan.

Áskeriy intizam hárbir áskeriy xızmetshiden:

— áskeriy antqa sadıq bolıwdı, Ózbekistan Respublikası Konstituciyası hám Nizamlarına qatań boysınıwdı;

— óz áskeriy minnetin sheberlik hám mártlik penen orınlawdı, áskeriy isti shın kewilden úyreniwdi, áskeriy hám mámleketlik múlikti saqlawdı;

— áskeriy xızmet qıyınshılıqların mártlik penen jeńiwdı, áskeriy minnetti orınlaw ushın óz janın da ayamawdı;

— sergek bolıwdı, áskeriy hám mámleketlik sırlardı qatań saqlawdı;

— áskeriy xızmetshiler ortasındaǵı áskeriy ustavlarda kórsetip berilgen óz ara múnásibetlerdi qollap-quwatlawdı, jawıngerlik doslıqtı bekkemlewdi;

— komandirlerge (baslıqlar)ǵa hám bir-birine húrmet kórsetiw, áskeriy sálemlesiwdi hám kishipeyillik qaǵıydaların saqlawdı;

— jámiyetlik orınlarda ózin múnásip tutıwdı, intizamsız is-háreketlerden ózin hám basqalardı tiyıp qalıwdı hám puqaralardıń ar-namısınıń qorǵawdı talap etedi. Áskeriy intizamdı júzege keltiriw, onı joqarı dárejege kóteriw hárbir áskeriy xızmetshiden, dáslep, ózinde insaniylıq, tuwrı sózlik, hadallıq, jeke juwapkershilik, Áskeriy Antqa sadıqlıq, áskeriy minnetke dańq, dep qaraw kibi sezimlerdi júzege keltiriwdi talap etedi. Joqarıda sanap ótilgen sezimlerdi qalıplestiriwde, dáslep, hárbir áskeriy xızmetshi usı sezimlerdi ózinde payda etiwge umtılıwı kerek.

Armiyada bekkem intizam bolmasa, onıń kriziske ushırawı anıq. Intizam jeńistiń tiykarı sanaladı. Ullı sárkárdá ata-babalarımız — Tumaris, Spitamen, Jalaliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Babur óz armiyasındaǵı joqarı intizam sebepli bárhama jenislerge erisken.

Joqarı áskeriy intizamǵa tómendegiler arqalı erisiledi:

— áskeriy xızmetshilerde joqarı ádep-ikramlıq-ruwxıy hám jawıngerlik pazıyetlerdi tárbiyalaw, komandirlerge (baslıqlar)ǵa sózsiz boysınıw;

— hárbir áskeriy xızmetshiniń óz wazıypaların hám áskeriy ustavtıń talapların orınlawǵa jeke juwapkershiligi;

— áskeriy bólimde (bólimshe)de ishki tártipke boysınıw, bárliq áskeriy xızmetshiler tárepinen kún tártibine qatań ámel etiw;

— jawıngerlik tayarlıqtı puqta shókemlestiriw hám ol barlıq jeke quramdı qamtıp alıwı;

— komandirlardiń (baslıqlar)dıń óz qol astındaǵılardıń talapshańlıǵı hám olardıń orınlawın baqlaw, áskeriy xızmetshilerdiń ar-namısınıń húrmet

etiwi hám bul haqqında bárhama qayǵırıwı, isendiriw, jámáátshilik tásiiri sıyaqlı faktorların tuwrı hám orınlı qollanıwı;

— áskeriy bólimlerde (bólimsheler)de materiallıq-kúndelikli xızmet kórsetiw sharayatların jaratıw;

— áskeriy intizamdı bekkemlewde, xızmetke juwapkershilik sezimin asırıw, tárbiya sıpatın joqarı dárejege kóteriwdе áskeriy xızmetshilerdi xoshametlew ayrıqsha áhmiyetke iye. Hár bir insannıń ózi islegen miynetiniń nátiyesin kóriwi, onı jańadan-jańa jetiskenliklerge jetekleydi. Usılardı inabatqa alıp Intizam Ustavında áskeriy xızmetshilerdi xoshametlew máselesine ayrıqsha itibar berilgen.

Waqıttıń bólistiriliwi hám kúndelikli tártip

Áskeriy bólimde waqıttıń bólistiriliwi onıń bárhama jawıngerlik tayarlıǵın támiyinlew hám jeke quramnıń jawıngerlik oqıwın shólkemleskenlik penen ótkeriw sharayatların jaratatuǵın, tártip, áskeriy xızmetshilerdiń áskeriy intizamı hám tárbiyası saqlanatuǵın, olardıń mádeniyatlılıq dárejesi asırılatuǵın, hár tárepleme kúndelikli turmıslıq xızmeti kórsetiletuǵın, óz waqtında dem alıw hám awqatlanıw dárejesinde ámelge asırıladı.

Áskeriy bólim yamasa birlespe komandiri kún tártibin Qurallı Kúshler túri hám armiya túri, áskeriy bólim aldında turǵan wazıypalar, jıl paslı, jergilikli hám klimat sharayatların inabatqa alıp belgileydi.

Kún tártibinde azanǵı fizikalıq shınıǵıw, azanǵı hám keshki juwınıw, azanǵı kórik, oqıw sabaqları hám olarǵa tayarlanıw, arnawlı (jumıs) kiyimlerin almasıw, awqat jewden aldın ayaq kiyimlerdi tazalaw hám qollardı juwıw, awqat jew, qural-jaraqlardı hám áskeriy texnikaǵa qaraw hám xızmet kórsetiw, tárbiyalıq hám ǵalabalıq sport shınıǵıwları, jeke quramǵa xabar beriw, radio tıńlaw hám telebaǵdarlamalardı tamashalaw, awırıwları medicinalıq punktlerinde qabıllaw, áskeriy xızmetshilerdiń jeke zárúrlikleri (keminde 1 saat), keshki seyil, barlaw hám 8 saatlıq uyqı ushın waqıt názerde tutılǵan bolıwı kerek.

Awqatlanıw ortasındaǵı aralıq 7 saattan aspawı kerek. Túslikten soń yarım saat (30 minut) dawamında shınıǵıwlar yamasa jumıslar ótkerilmeydi.

Hár háptede qural-jaraq, áskeriy texnika hám basqa materiallıq qural-larǵa xızmet kórsetiw, parkler hám basqa oqıw-materiallıq qurılmaların úskenelew hám abadanlastırıw, áskeriy qalashanı tártipke keltiriw hám basqa islerdi orınlaw maqsetinde xojalıq kúni ótkeriledi. Usı kuni, ádette, barlıq bólmelerdi ulıwma jıynastırıw, sonday-aq, jeke quramdı monshada juwındırıw ótkeriledi.

5.4. Ásker hám matroslarǵa qollanılatuǵın xoshametlewler. Áskeriy xızmetshilerge qollanılatuǵın intizamlıq jazalar

Xoshametlew áskeriy xızmetshilerdi tárbiyalawdın hám áskeriy intizamdı bekkemlewdiń áhmiyetli quralı bolıp tabıladı. Hár bir komandir (baslıq) Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Intizam Ustavında belgilengen huqıqlar tiykarında óziniń qol astındaǵı áskeriy xızmetshilerdiń kórsetken erligi, paydalı baslaması, tırısqaqılıǵı hám joqarı xızmeti ushın xoshametlewi kerek.

Áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalarǵa qollanılatuǵın xoshametlew kórinisleri tómendegishe: burın berilgen intizamlıq tásir sharaların biykar etiw; minnetdarshılıq bildiriw; áskeriy xızmetshiniń jurtına yamasa xızmetke shekemgi oqıw ornına (jumıs ornına) onıń áskeriy minnetin úlgili orınlap atırǵanlıǵı hám xoshametlew alǵanlıǵı haqqında xabar beriw; húrmet jarlıǵı; qımbat bahalı sawǵa yamasa aqshalay sıyıqlaw; áskeriy xızmetshiniń áskeriy bólimniń Jawıngerlik Bayraǵı janında súwretke alıw menen sıyıqlaw; serjantlarǵa (starshinalar)ǵa olardıń shtat boyınsha iyelep turǵan lawazımında hám áskeriy dárejesinen bir basqısh joqarı lawazımǵa kóteriw yamasa áskeriy dáreje beriw; úlgili kókirek nıshanı menen sıyıqlaw; ásker, matros, serjant, starshinalarǵa jolǵa ketken waqıttan tısqarı 10 sutkaǵa shekem demalı beriw.

Úlgili kókirek nıshanı menen tek ǵana áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalar barlıq oqıw jılı dawamında úlgili kórsetkishlerge eriskenler sıyıqlanadı. Áskeriy bólimniń (keme)niń húrmet kitabına jazıw, áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalardıń xızmetiniń aqırǵı dáwirinde úlgili kórsetkishlerge eriskenlikleri ushın zapasqa bosatıw aldınan qollanıladı.

Qısqa múddetli demalı xoshametlew tártibine tiykarlanıp, múddetli xızmet dawamında áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalarǵa bir jıldı bir márte, matros hám starshinalarǵa bir yarım jıllıq múddetli xızmeti dawamında eki márte beriledi. Xoshametlewler Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri qatarında shártname tiykarında xızmet etip atırǵan áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalarǵa da qollanıladı.

Áskeriy xızmetshilerge qollanılatuǵın intizamlıq jazalar

Áskerler hám matroslarǵa qollanılatuǵın intizamlıq jaza hám sonday-aq, xoshametlew sıyaqlı áskeriy xızmetshilerdi tárbiyalaw, áskeriy intizamdı bekkemlewdegi tiykarǵı túrлерinen xoshametlew menen birge intizamlı jazalar da qollanıladı. Intizamlı, jazalardı qollanıwdan tiykarǵı maqset basqa áskeriy xızmetshiler tárepinen bunday kemshilik-kemsitiwlerge jol qoymaw.

Áskeriy intizamdı buzğan hám hákimshilik nızam buzıwshılıq ushın áskeriy xızmetshiniń jeke ózi juwapker esaplanadı.

Áskerler, matroslar, serjantlar hám starshinalarǵa qollanılatuǵın intizamlıq jazalar: eskertiw; qatań eskertiw; ásker hám matrostı náwbettegi juwap beriwden yamasa kemededen jaǵaǵa shıǵıwǵa ruqsat bermew; múddetli xızmettegi ásker hám matroslardı bes naryadqa shekem náwbetten tısqarı naryadqa tayarlaw; 10 sutkaǵa shekem gaupvaxtaǵa qamaw; áskeriy xızmetti ótep atırǵan serjant hám starshinalardıń lawazımların páseytiw; áskeriy dárejelerin bir basqısh páseytiw, áskeriy dárejeden bir basqısh tómendetip, pás lawazımǵa ótkeriw; tómengi lawazımlarǵa ótkerilip, serjant (starshina) dárejesinen ayırıwlar qollanıladı. Áskeriy xızmetti shártname tiykarında ótep atırǵan ásker, matros, serjant hám starshinalarǵa bulardan tısqarı zapasqa múddetinen aldın bosatıw, múddetinen burın zapasqa bosatıp, serjant (starshina) dárejesinen ayırıw belgilengen.

Intizamlıq jaza sharası hám ayıbı anıqlanganda, tómendegiler itibarǵa alınadı: is-háreketleriniń xarakteri, ol islegen jaǵday, onıń ayıpkerligi, ayıpkerdiń aldınǵı minezi, sonday-aq, tártibin biliw dárejesi. Intizamlıq jazanıń qatańlıǵı, eger waqıya jawıngerlik náwbetshilik (jawıngerlik xızmet) hám basqa xızmet wazıypaların orınlawda, más halında yamasa tártipti awır buzıwǵa alıp kelse, kúsheydi.

Intizamlıq jazalar qaǵıydaǵa qaray, tez orınlanadı hám ayırıqsha jaǵdaylarda bir ay ishinde orınlanadı. Bir aylıq múddet ótkennen soń, jaza orınlanbaydı, biraq, ol haqqında xızmet dáptershesine jazıp qoyıladı. Xoshametlew hám intizamlıq jaza-sharaları tuwrıdan-tuwrı baslıqlar, ayırım jaǵdaylarda garnizon baslıqları, teńiz úlkenleri hám garnizon áskeriy komendantları tárepinen belgileniwi múmkin.

VI bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QURALLÍ KÚSHLERINIŇ ISHKI XÍZMET USTAVÍ

6.1. Kúndelikli naryad, vzvod boyınsha saqshınıń wazıypaları.

Vzvod boyınsha saqshınıń wazıypaları.

Kúndelikli naryad áskeriy bólimniń ishki tártip-intizamın saqlaw, jeke quramniń qural-jaraqları, áskeriy texnikasın, oq-dářileri, qurılımları hám müliklerin qorgaw bólimshelerinde jumıslardıń awhalın qadaǵalaw hám huqıqbuzarlıqlardıń aldın alıw boyınsha shara-ilajlardı óz waqtında qabıllaw, sonday-aq, ishki xızmet boyınsha basqa wazıypalardı orınlaw ushın belgilenedi. Vzvodtıń kúndelikli naryadına náwbetshi hám saqshılar tayınlanadı. Saqshılardıń almasıwın hám olardıń sanın brigada komandiri tárepinen kórip shıǵıladı.

Kúndelikli naryadtıń jeke quramı kún tártibinde kórsetilgen saatda xızmet ornın iyeleytuǵın 3 saat aldın qarawıl ornın iyelegende bolsa, keminde 4 saat aldın xızmetti ótewge tayarlıq kóriwi, sonıń ishinde, ámeliy shınıǵıwlar ótkeriwi keminde 1 saat dem alıw (uyqılaw) ushın beriliwi shárt. Náwbetshi hám saqshılar nayza-pıshaq penen qurallanadı. Náwbetshi serjantlardan, ayırım jaǵdaylarda aldınǵı qatardaǵı jaqsı tayarlangan áskerler arasınan tayınlanadı. Ol vzvodta kún tártibiniń anıq orınlanıwı hám ishki tártiptiń saqlanıwın, qurallar, oq-dáрили qutılar, vzvod mülki, áskerler hám serjantlardıń jeke mülkleriniń saqlanıwı hám saqshılardıń xızmetin tuwrı ótewi ushın juwap beredi.

Náwbetshi brigada boyınsha náwbetshige, onıń járdemshisine, vzvodtaǵı ishki xızmet baǵdarında bolsa, vzvod komandirine, vzvod starshinasına boysınadı. Náwbetshide metallardan tayarlangan kókirek nıshanı yamasa shep qolında qalıń materialdan tigilgen jeńbawı bolıp, onda «Vzvod boyınsha náwbetshi» jazıwı bolıwı kerek.

Vzvod boyınsha saqshınıń wazıypaları

Vzvod boyınsha saqshı áskerlerden tayarlanadı. Onıń qorgawında bolǵan qurallar, toplanǵan shkaflar (qutılar), oq-dáрили qutıları, vzvod mülki, ásker hám serjantlardıń jeke buyımları saqlanıwına juwap berdi. Vzvod boyınsha náwbetshige boysınadı.

Náwbetshiliktegi vzvod saqshısı tó-mendegilerdi orınlawǵa májbúr: vzvod boyınsha náwbetshiniń ruqsatsız vzvod bólmesinen hesh jerge shıqpawǵa; qural saqlaw bólmesin turaqlı baqlap turıwǵa; biytanı adamlardı bólmege kirgizbewge; sonday-aq, kazarmadan vzvod boyınsha náwbetshini alıp shıǵıp ketiwine jol qoymawǵa; vzvodtaǵı bárliq kewilsiz hádiyseler, vzvod áskerleri yamasa serjant arasındaqı óz ara múnásibetlerdiń ustavlarda belgilen-gen qaǵıydalarınıń buzılıwları haqqında vzvod boyınsha náwbetshige tez bildiriwge; olardı saplastırıw ushın sharalar kóriwge; jeke quramdı ulıwma oyatıw payıtında, son-day-aq, trevoga payıtında yamasa órt kelip shıqqanda oyatıw; kún tártibine muwapıq, buyırıqlardı óz waqtında beriwge; bólmeler-

6-súwret. Vzvod boyınsha saqshı.

degi tazalıqtı hám tártipti qadaǵalap turıw; xızmetshilerden olarǵa ámel etiwdi talap etiw; áskeriy xızmetshiler tek ǵana ajratılǵan bólmeler yamasa orınlarda shegiwin, kiyimlerdi hám ayaq kiyimlerdi tazalawına kóz-qulaq bolıp urıwǵa; vzvod komandiri, onnan joqarı, tuwrıdan-tuwrı baslıqlar hám brigada boyınsha náwbetshi kelgende, «Rostlan» komandasın beriwge; vzvodtıń basqa oficerleri, vzvod starshinası, sonday-aq, basqa vzvodtan bolǵan áskeriy xızmetshiler vzvodqa kelgende náwbetshini shaqırıwǵa májbúr. Máselen, náwbettegi saqshıǵa otırıw, qural-jaraǵın sheshiw hám kiyiminiń sádebin jazdırıw qadaǵan etiledi. Bos turǵan smena saqshısı vzvod bólmelerinde tazalıqtı hám tártipti saqlawǵa, vzvod boyınsha náwbetshiniń ruqsatsız hesh jaqqa shıqqawǵa, vzvod áskerleri yamasa serjantları ortasında óz ara múnásibetlerdiń áskeriy ustavlarda belgilengen qaǵıydaları buzılǵanda bas saqshı tártip ornatiwǵa járdem beriwge; vzvod boyınsha náwbetshiniń ornına qalǵanda, onıń wazıypaların orınlawǵa májbúr (6-súwret).

6.2. Náwbettegi saqshınıń óz wazıypaların orınlaytuǵın orın hám onıń úskeleniwi. Trevoga bolǵanda, órt payıtında, tuwrıdan-tuwrı baslıqlar, basqa vzvodtaǵı áskeriy xızmetshiler kelgende vzvod komandirin shaqırıwdaǵı saqshınıń is-háreketleri

Vzvod boyınsha náwbettegi saqshı kazarma bólmesi ishkerisinde kiriw esigi aldında, qural saqlaw ushın bólme janında xızmetin óteydi. Xızmet minnetin ótew ushın ayırıqsha orın úskelenenedi. Úskenelewge tómendegiler kiredi:

- vzvod boyınsha náwbetshiniń hújjetler stendi;
- aǵashtan tayarlanǵan tumbochka, telefon;
- Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Ustavları hám ot óshiriw ánjamları;

Náwbetshiniń hújjetlerinde tómendegiler kórsetiliwi kerek;

- vzvod boyınsha náwbetshi hám saqshılardıń jollamaları;
- trevoga bolǵanda, jıyın daǵazalanǵanda yamasa órt shıqqanda islenetugin ilajlar kórsetpesi, kún tártibi;
- vzvod áskeriy xızmetshileriniń kazarmadan sırtta jasawshılarınıń dizimi, mánzili, telefon da shaqırıw túrleri;
- vzvodqa biriktirilgen aymaq átirapın tazalaw sxeması;
- azanǵı dene tárbiya shınıǵıwın ótkeriwde áskerler kiyimi úlğileri;
- náwbetshilikti alıw hám tapsırıw kitabı, qural-jaraqlardı, oq-dárilerdı beriwdi dizimge alıw kitabı;
- vzvod boyınsha keselliklerdi jazıw dápteri;

- áskeriy bólim boyınsha náwbetshiniń hám ot óshiriw komandasınıń telefon nomerleri bolıwı shárt.

**Trevoga bolǵanda, órt paytında, tuwrıdan-tuwrı baslıqlar
basqa vzvodtaǵı áskeriy xızmetshiler kelgende, vzvod komandirin
shaqırıwdaǵı saqshınıń is-háreketleri**

Bular oqıwshılar menen ámeliy orınlanadı. Vzvodta trevoga bolǵanda, saqshı úlgi-degi komanda boyınsha «Vzvod, trevoga», dep áskeriy xızmetshilerdi shaqıradı.

Eger órt payda bolsa, «Vzvod, órt» komandasın beriw menen eskertiledi. Vzvodtaǵı jeke quramnıń uyqıǵa jatıw aldınan «Vzvod, uyquǵa» komandasın, tań sáhárde uyqıdan oyatıw ushın «Vzvod, uyg'onsın» komandası beriledi. Vzvodqa tuwrıdan-tuwrı baslıqlar yamasa vzvod komandiri kelse, «Rostlan. Vzvod navbatchisi eshikka» komandaları beriledi. Bul komandalar vzvod komandiri kelgende de qaytarıladı. Vzvodtıń jeke quramı uyqıǵa ketken waqıtta, tuwrıdan-tuwrı baslıqlar kelip qalsa «Rostlan» komandası berilmesten, vzvod boyınsha náwbetshi shaqırıladı. Vzvod komandiri bir áskeriy xızmetshini izlese, saqshı shaqırıw komandasın beredi. Máselen, «Oddiy askar Soliyev, vzvod komandirining oldiga».

Vzvodta úsh saqshı tayınlanıp, dem alıp atırǵan saqshılar, kazarma bólmelerin tazalap qoyadı. Vzvodtaǵı náwbetshi kúndiz dem alıp atırǵan waqıtta, onıń wazıypasın waqıtsha vzvod saqshılarınıń birewi atqarıp turadı.

**VII bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QURALLÍ KÚSHLERINIŇ
GARNIZON HÁM QARAWÍLLÍQ XÍZMETLERI USTAVÍ**

7.1. Qarawıllıq xızmeti hám onıń shólkemlestiriliwi. Qarawıl hám onıń quramı

Qarawıllıq xızmetin ótew jawıngerlik wazıypanı orınlaw esaplanıp, jeke quramnan Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Garnizon hám qarawıl xızmeti Ustavınıń barlıq qaǵıydalarına tolıq ámel etiwın, joqarı qıraǵılıq, iyilmeytuǵın shıdamlı hám baslamashılıqtı talap etedi. Qarawıllıq xızmet talapların buzǵan ayıpkerler tártip dúzetiw yamasa jinayıtı juwapkershilikke tartılıwı Ustavta kórsetilgen.

Áskeriy bólimlerde qarawıllıq xızmetin ámelge asırıw ushın qarawıllar tayınlanadı. Bólim Jawıngerlik bayraǵın, áskeriy hám mámleket obyektlerin qorǵaw olardı qorǵaw menen birge jawıngerlik wazıypanı atqarıp atırǵan, sonday-aq, gaupvaxta hám tártip dúzetiw batalyonlarında saqlanatuǵın shaxslardı qorıqlaytuǵın qurallanǵan bólimshe qarawıl dep ataladı. Qarawıllar eki túrge: *garnizon qarawılı* hám *ishki qarawılǵa* bólinedi.

Gornizon qarawılı juwapkershiligine korpus hám oraylıq obyektlerdi qorıqlaw, olardı qorgaw, óziniń qorıqlaw bólimshesine iye bolmaǵan ulıwma garnizon áhmiyetke iye obyektlerdi hám de bir-birine jaqın jaylasqan áskeriy bólimler hám bólimsheler obyektlerin, sonday-aq, garnizon gauptvaxtasında saqlanatuǵın shaxslardı qorıqlaw xızmetleri kiredi.

Ishki qarawıllar juwapkershiligine bolsa, hárbir áskeriy bólim obyektlerin qorgaw hám qorıqlaw tapsırıladı. Áskeriy bólimlerdegi samolyotlar, vertolyotlar, aerodromdaǵı aviaciya bóliminiń basqa obyektlerin qorıqlaw hám olardı qorgawdı áskeriy bólim tárepinen shólkemlestirilgen ishki qarawıl ámelge asıradı. Turaqlı qarawıllar qarawıllar kestesinde bolıp, waqıtsha qarawıllar bolsa kestege jazılmaydı, olar júklenip atırǵan hám túsirilip atırǵan yamasa waqtınsha skladta turǵan áskeriy zatlardı qorıqlaw hám qorgaw, hár túrli transport qurallarında tasılıp atırǵan áskeriy múliklerdi baqlaw, sonday-aq, qamaqtaǵılardı qorıqlaw ushın garnizon baslıǵı hám áskeriy bólim baslıǵınıń buyırǵı menen tayınlanadı.

Garnizon qarawılı garnizon baslıǵına, garnizon áskeriy komendantına, garnizon boyınsha náwbetshi hám onıń járdemshisine, gauptvaxta baslıǵına da boysınadı. Ishki qarawıl bolsa áskeriy bólim komandirine, áskeriy bólim boyınsha náwbetshige hám áskeriy bólim boyınsha náwbetshi járdemshisi, eger de oficer bolsa boysınadı. Áskeriy bólim bólimshelerinde óz aldına jaylasqan batalyon (diviziyalıq) obyektlerin qorıqlaytuǵın ishki qarawıl joqarıdaǵılardan tısqarı usı batalyon (diviziyalıq) komandirine hám áskeriy dárejesi jaǵınan teń yamasa úlken bolsa, usı batalyon (diviziyalıq) boyınsha náwbetshige boysınadı.

Serjantlardan tayınlangan áskeriy bólim boyınsha náwbetshi járdemshisine baslıqları oficer bolmaǵan qarawıllar boysınadı. Tarqatıw waqtında garnizon (áskeriy bólim) boyınsha náwbetshini qarsı alıw ushın, «Qaddingni rostla» komandası berilgennen baslap, qarawıllar joqarıdaǵı shaxslar ıqtıyarına ótedi. Almasıwdan soń óziniń áskeriy bólimine (bólimshesine) jolǵa shıǵıw ushın qarawıl baslıǵınıń «Qadam bos» komandası berilgennen baslap olardıń ıqtıyarınan shıǵadı.

Qarawıl hám onıń quramı

Jawıngerlik wazıypanı ótep atırǵan qarawıl quramı tómendegilerden ibarat boladı: qarawıl baslıǵı, durıs hám almasıw sanı boyınsha qarawıllar, tarqatıwshı, zárúrlik tuwılsa, qarawıl baslıǵı járdemshisi, qarawıl baslıǵınıń texnikalıq qurallar menen qorıqlaw boyınsha járdemshisi (operator) yamasa operatorlar smenası (úsh, tórt adam, olardan birewin qarawıl baslıǵınıń texnikalıq qurallar menen qorıqlaw boyınsha járdemshisi etip tayınlaw

múmkín, qarawıl baslıǵınıń qorıqshı iytler xızmeti boyınsha járdemshisi hám transport quralları shofyorları).

Birlemshiler, onnan joqarı shtab hám basqarma punktlerin, sonday-aq, mákemelerdi qorıqlaw boyınsha qarawıllar qatarında joqarıda sanalǵan shaxslardan basqa, baqlaw ótkeriw postları qarawılları, gauptvaxtaǵı qarawıl qatarında bolsa sırtqa shıǵarıwshı boladı.

Obyektlerdi tikkeley qorıqlaw hám qorǵaw ushın qarawıllar qatarınan saqshılar shıǵarıladı. Ózine tapsırılǵan postı qorıqlaw hám qorǵaw boyınsha jawıngerlik wazıypanı atqarıwshı qurallanǵan qarawıl saqshı dep ataladı.

Qorıqlaw hám qorǵaw ushın saqshıǵa tapsırılǵan barlıq zat, sonday-aq, ol óz wazıypasın islep atırǵan orın yamasa jer ushastkası post dep ataladı, texnikalıq qorǵaw quralları járdeminde qarawıl qorıqlaytuǵın obyektler hám bul qorǵaw quralları ornatılǵan jer uchastkası da postqa qaraydı.

Saqshı obyektler qorǵawın obyekt átirapında ishki hám sırtqı diywal ortasında, eger obyekt bir diywal menen qorshalǵan bolsa, diywaldıń ishki tárepi boylap patrullik etiw jolı menen ámelge asıradı. Sonday-aq, saqshılıqtı minarada turıp ámelge asırsa da boladı. Ayırım postlardı saqshılar ornında turıp qorıqlawları múmkín. Zárúr áhmiyetke iye mámleket hám áskeriy obyektler qorıqlanıp atırǵanda saqshılar óziniń wazıypasın baqlaw minarasında turıp ámelge asıradı. Bunday jaǵdaylarǵa olar uzaqlıǵı 500 metrge shekem bolǵan obyektlerdi qorıqlawı hám qorǵawı múmkín.

Obyektlerdi patrullik jolı menen qorıqlawdı shólkemlestiriwde, olardıń oralıwı hám jerdiń shárt-sharayatlarına qarap qorıqlaw hám qorǵaw ushın saqshıǵa tómendegishe qosımsha uchastkalar beriledi: kúndiz — 1000 metrge shekem, tünde — 500 metrge shekem, texnikalıq qorǵaw quralları menen úskenelengen obyektlerde bolsa kúndiz 2 kilometrge shekem, tünde — 1 kilometrge shekem. Qolaysız hawa-rayı (qalıń duman, jawın, qar jawǵanda), obyektler qorǵawın baqlaw ushın, qosımsha qarawıl yamasa transport quralında patrol tayınlanıwı múmkín.

Obyektte bekkem qorǵawdı támiyinlew ushın háreket baǵdarı boyınsha tezlik penen júrip baratırǵan saqshı, átiraptı hám diywallardı baqlaw ushın, sonday-aq, xızmettiń barısı haqqında baylanıs quralı arqalı qarawıl baslıǵına xabar beriw ushın toqtap aladı. Átirap jaqsı kóriniste bolıp, orın sharayatı soǵan jol qoysa, saqshı xızmetin baqlaw minarası arqalı ámelge asıradı.

Saqshıǵa járdem beriw zárúrligi tuwılǵanda, hárbir qarawılhanada sergeklerden hám dem alıp atırǵanlardan qor toparı dúziledi. Olar qarawıldıń «Qurallan» degen shaqırǵın esitiwi menen qarawıl baslıǵı, onıń járdemshisi yamasa tarqatıwshı basshılıǵında tártip buzılǵan jerge jetip

baradı hám de jaǵdayǵa qarap is isleydi. Bunday toparlardı tártip buzılǵan orıńǵa tez jetkeriw zárúr bolǵan waqıtlarda olar transport quralı menen, ayırım jaǵdaylarda bolsa bronetransportyorlar menen támiyinlenedi.

Qarawıl jeke quramı qarawıl kiyiminde (1-qosımsha) bolıwı múmkin. Olar atıwǵa jaramlı nayza-pıshaqlı avtomat yamasa nayzalı karabin menen qarawıl baslıǵı hám onıń járdemshileri shtatlar boyınsha qurallanadı. Qarawıl xızmetin atqarıp atırǵanlar jawınger patronlar menen támiyinlenedi: hárbir pistolet hám avtomatqa — ekewden toltırılǵan magazin; hárbir karabinge — otız patron salınǵan bir magazin. Garnizon baslıqları yamasa áskeriy bólim komandirleriniń buyırǵı menen qarawıllardıń hárbiri pulemyot, úsh toltırılǵan magazin menen hám hárbir qarawılǵa ekewden granata beriledi. Qarawıl jeke quramına oq-dárilер, pistolet penen qurallanganlardan basqa, qarawıllıq oqıw maydanshasındaǵı ámeliy shınıǵıwlardan soń beriledi.

1-qosımsha

Qarawılǵıń kiyim-kenshegi

1. Qarawılǵıń kiyim-kenshegi (postın, ıssı dala kamzolınan) taza hám jaramlı kúndelikli dala kiyim-kenshegi toplanınan, ayaq kiyim, bas kiyimi, remeni hám magazin (oq jaylasqan ramka) qaltasınan ibarat boladı.

Jawıngerlik bayraqta postda turǵan áskeriy bólim qarawılları bayram kiyim-kensheginde bolıwı múmkin.

Post kiyim-kenshegi sıpatında: qıs waqtı ushın postın hám baypaq, jaz waqtı ushın qalpaqlı plash yamasa plash-shater hám ıǵal bolmaytuǵın ayaq kiyim qollanıwı múmkin.

Post kiyim-kenshegi, postınnan basqa, hárbir postqa eki toplannan ibarat bolıp, olardan biri qarawılxanada, basqası postta turadı. Bunnan basqa qarawılxanada plash yamasa plash-shatır hám qarawıl baslıǵı, onıń járdemshisi, tarqatıwshıları hám sırtqa alıp shıǵıwshılar ushın arnawlı ıǵal bolmaytuǵın etik bolıwı kerek.

Ayırım jaǵdaylarda garnizon baslıǵınıń buyırǵı menen saqshılar oq ótkermeytuǵın bronlı (qalqan tárizli) kiyim hám polat qalpaq kiyiwleri múmkin.

2. Qarawıllar postlarǵa tayınlanıw ornına shinelde (kamzolında) keliwi kerek, hawa, ıssı waqıtları garnizon áskeriy komendantınıń (áskeriy bólim shtab baslıǵınıń) buyırǵı menen qarawıl postlarǵa tayınlanıw ornına shinelisiz (postınsız, ıssı dala kamzolsız) keliwi múmkin.

Shineldi (postındı, ıssı dala kamzolın) kiyip júriw tártibi: postlarǵa tayınlaw waqtı qarawıllar boyınsha (áskeriy bólim boyınsha) náwbetshi ushın, tayınlawdan keyin qarawıl baslıǵı ushın ózgeriliwi múmkin.

3. Jaz kúnleri suwıq samal hám jawın waqtı smena, postlarǵa shinellerde (ıssı dala kamzollarında) ketiw múmkin. Hawa temperaturası sayada 15°C dan joqarı bolǵanda smenalarǵa shinellerin (ıssı dala kamzolların) qarawılxanada ilgishte qaldırıwǵa ruqsat beriledi.

4. Jawınlı hawada smena postlarǵa qarawıl splash (plash-shater) hám suw ótpeytuǵın ayaq kiyimde ketedi. Plashlardı (plash-shaterdi) saqshılar zárúrlık tuwılǵanda sheshedi (kiyedi).

5. Post postın postda smena almasqan waqıtta kiyiledi. Baypaq etik qarawılxanada kiyiledi. Postın hám kiyiz etiktiń temperaturası — 5°C dárejede hám ızǵırqlı suwıq súwıq samalda kiyiwge ruqsat etiledi. Postın shineldiń (ıssı dala kamzoli) ústinen kiyiledi. Sheshilgen postın hám splash (plash-shater) post baspanasına yamasa baqlaw minarasına ilip qoyıladı. Splash (plash-shater) hám baypaq posttan kelgende sheshiledi hám keptiriledi.

6. Ishi ısıtılatuǵın imaratlardaqı saqshılar temperaturası 18°C dan tómén bolmaǵan dárejede shinelsiz (postınsız, ıssı dala kamzolisız) bolıwı kerek.

7.2. Qarawıllardı tayarlaw. Saqshı hám onıń wazıypaları

Qarawıllar tayınlangan áskeriy bólim komandirleri qarawıl jeke quramınıń tayınlanıwına hám onı xızmetke tayarlawǵa, qurallar hám oq-dárilardıń isletiwge jaramlı jaǵdayına hám qarawıllardıń óz waqtında tarqatıw ilajına jetip keliwine juwap beredi.

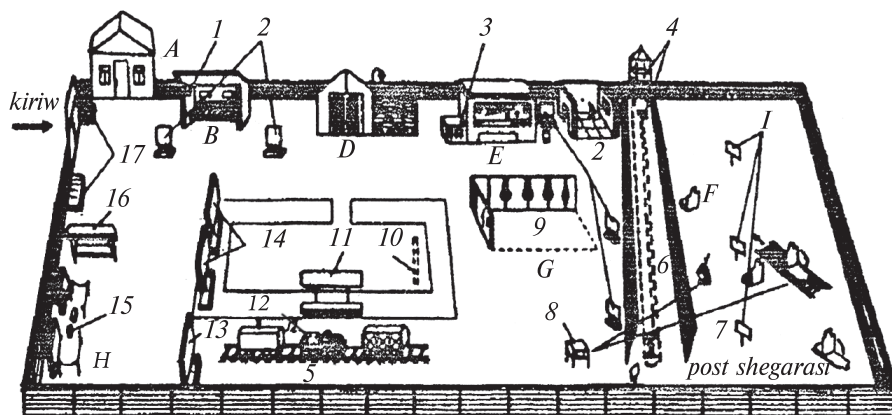
Áskeriy ant qabıl etpegen, jańa xızmetke kelgen biraq ele belgili tayarlıqqa iye bolmaǵan, jinayat islegen, jinayat islewde gúmanlanıp ústinen tergew isleri alıp barılıp atırǵan, óziniń ádep-ikramlıq — ruwxıy jaqtan usı waqıtta qarawıllıq xızmetin atqarıwǵa tayar bolmaǵan, kesel hám basqa áskeriy xızmetshilerdi, sonday-aq, tartıp dúzetiw jaza múddetin ótep atırǵanlardı qarawıllıqqa qoyıw qadaǵan etiledi.

Naryadqa túsetuǵın tünde qarawıllıq tayınlangan áskeriy xızmetshiler heshqanday xızmetke, shınıǵıwǵa yamasa jumısqa qatnastırılmaıwı kerek. Naryadqa kiretuǵın kún qarawıl jeke quramına kún tártibinde belgilengen saatlarda xızmetti ótewge tayarlıq kóriw ushın keminde 3 saat waqt beriliwi kerek. Qarawıllıqqa turǵannan soń bir kún ótkennen soń bolsa 4 saat, sonıń ishinde 1 saat uyqılawǵa waqt beriledi.

Vzvoddan (batareyadan) tayınlangan qarawıl jeke quramın tayarlaw jeke vzvod (batareya) komandiri tárepinen ámelge asırıladı.

Qarawıllıq xızmetin atqarıwǵa tayarlıq úsh basqıshta alıp barıladı:

- birinshi, naryadqa túsiwden eki-úsh kún aldın postlar sanı boyınsha qarawıl jeke quramı tayınlanadı hám bólinedi;

7-súwret. Jeke quramdı xızmetti ótewge tayarlaw ushın qarawıl qalashasın úskenelew:

Oqıw-shınıǵıw orınları:

A — qarawıldı teoriyalıq oqıtıw klası; B — quraldı oqlaw hám oqsızlandırıwdı úyreniw; D — posttı qabıllaw hám tapsırıw; E — órt payda bolǵanda saqshı hárezketi; F — hár túrli shárt-sharayat waqtında saqshınıń postdaǵı hárezketi; C — qol menen berilgen soqqı usılları shınıǵıwı; H — Jawıngerlik Bayraq postında saqshınıń hárezketi; I — saqshını áskeriy júk (áskeriy bólim, sonday iske ajratılatuǵın qarawıl ushın) júklengen transporttı qorıqlawǵa tayarlaw.

Úskeneler:

1 — jaqtılandırıw plafonı; 2 — plakatar (ózlestiriletuǵın oqıw-shınıǵıw temaları) ushın kórinis; 3 — órt óshiriwshiler; 4 — baylanıs quralları; 5 — qadaǵan etilgen shegara (biytanıs adamlarǵa jaqın keliwi qadaǵan etilgen aralıq); 6 — qorıqlawdıń texnikalıq quralları, baqlaw-ótiw jolı hám saqshınıń hám de transport qurallarınıń júriwi ushın soqpaq (jol) menen úskenelengen postlar perimetri belgileri; 7 — post baspanası; 8 — basqarıw pultı; 9 — qol menen beriletuǵın usılların isleytuǵın orın; 10 — qarawıl sapqa turatuǵın maydansha; 11 — plakat (posttaǵı saqshınıń qolındaǵı qural jaǵdayı); 12 — saqshı ushın qorshalǵan tosıq; 13 — plakat (qarawıl turatuǵınlar minnetleri hám áskeriy júk artılǵan transporttı qorıqlaw waqtındaǵı qawıpsızlıq talapları); 14 — qarawıl jeke quramı menen shınıǵıw ótkeriw rejesi; 15 — pul salınatuǵın qutı; 16 — oq qoyǵıshlarǵa (oq qoyatuǵın ramkalar) oq salınatuǵın orın; 17 — ayaq kiyim tazalaytuǵın ornı.

• ekinshi, naryadqa túsiwden bir kún burın kún tártibinde kórsetilgen saatlarda qarawıl jeke quramı menen áskeriy ustav qaǵıydaların, qorıqlanatuǵın obyektler maketine post nomerin qoyǵan jaǵdayda posttaǵı saqshınıń tiykarǵı minnetleri hám hárezket túrlerin úyreniw, qawıpsızlıq talapların islew boyınsha shınıǵıwlar ótkeriledi;

- úshinshi, qarawıllıqqa kiretuǵın kún posttaǵı saqshınıń wazıypası haqqında ámeliy shınıǵıwlar ótkeriledi.

Ustav qaǵıydaları hám saqshınıń tiykarǵı wazıypaların úyreniw shınıǵıwları qarawıllar tayarlaw klasında, garnizon qarawılları menen ámeliy shınıǵıw-áskeriy komendatura qarawıllıq qalashasında, ishki qarawıllar menen shınıǵıw bolsa — áskeriy bólim qarawıllıq qalashasında ótkeriledi (7-súwret).

Saqshı hám onıń wazıypaları

Saqshı qol qatılmaıtuǵın shaxs. Onıń qol qatılmaslıǵı tómendegilerden ibarat:

- onıń huqıqları hám insanıylıq qádir-qımbatı nızam menen qorǵalıwında;

- onıń qatań belgili shaxslarǵa — qarawıl baslıǵına, onıń járdemshisine hám óziniń tarqatıwshısına boysınıwında;

- xızmeti boyınsha barlıq shaxslar onıń talapların sózsiz orınlawında;

- Ustavta kórsetilgen jaǵdaylarda qural isletiw huqıqı beriliwinde.

Tek qarawıl baslıǵı, qarawıl baslıǵı járdemshisi hám saqshı boysınatuǵın tarqatıwshı saqshınıń posttan almasıwıw hám alıw huqıqına iye. Qarawıl baslıǵı, onıń járdemshisi hám tarqatıwshı qaytıw bolsa yamasa fizikalıq jaqtan óz wazıypasın atqara almay qalsa, qarawıllardı posttan alıw hám almasıwıwdı garnizon (áskeriy bólim) boyınsha náwbetshi óz vzvodı (bata-reya) yamasa batalyon (diviziyalıq) komandiri qatnasında ámelge asırıladı.

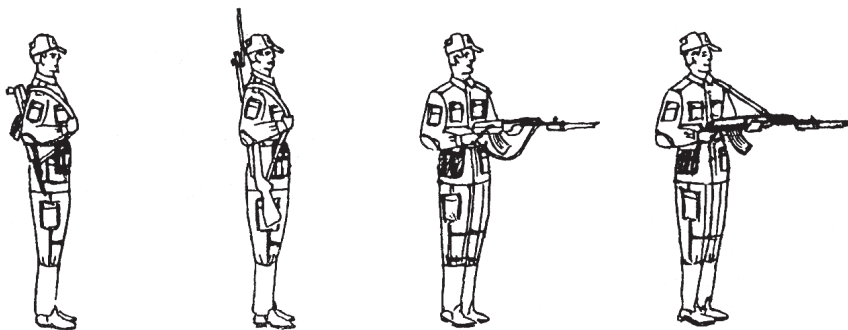
Qarawıl postı qabıllap alıwdan aldın tarqatıwshı (qarawıl baslıǵı yamasa onıń járdemshisi) hám náwbetshi tapsırıp atırǵan saqshı menen jeke tabel sanı boyınsha qorıqlawǵa qabıl alınıp atırǵan barlıq zattıń barlıǵın tekseriw; tutqınlardı qorıqlawı ushın—postta turıp atırǵan waqıtta bolsa qulıplar, pánjerelerdiń jaǵdayın hám kameralarda saqlanıw atırǵan tutqınlardıń sanın teksriwi kerek.

Saqshı tómendegilerge májbúr bolıp esaplanadı:

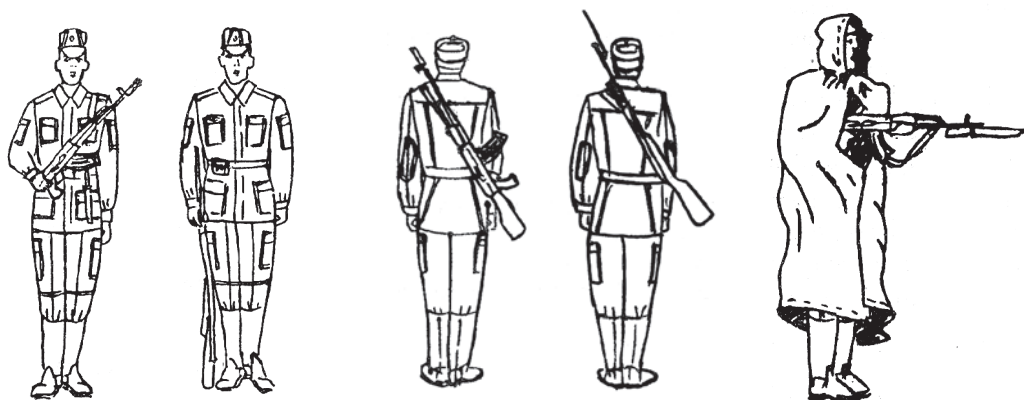
- óz postın sergeklik penen qorıqlawǵa hám tik turıp qorǵawǵa;
- sergek qorǵawǵa, hesh nársege aljaspawǵa, quralın qolınan taslamawǵa hám heshkimge, hátte ózi boysınatuǵın shaxslarǵa da bermewge;

- kórsetilgen baǵdar boyınsha hárezket etip yamasa baqlaw minarasında turıp, postqa keletuǵın jollardı, tosıqlardı dıqqat penen baqlawǵa hám post nomerinde kórsetilgen waqıtlarda xızmettiń barısı haqqında baylanıs quralları arqalı xabar etip turıwǵa;

- náwbetshi almaspasa yamasa onı posttan almasa, ómirine qáwip tuwılǵan waqıtta da posttı taslap ketpewge (posttı óz basımshalıq penen taslap ketiw áskeriy jinayat esaplanadı);

Sırtqı postlarda kúndız —«remenge» jaǵdayında yamasa quraldı tik turıp oq atıwǵa tayarlaw jaǵdayında; túnde —quraldı tik turıp oq atıwǵa tayarlaw jaǵdayında.

Ishki postlar hám jawıngerlik bayraq janındaǵı postta.

Ot óshiriw jaǵdayında.

Plash-shatır kiygen jaǵdayda.

8-súwret. Posttaǵı saqshı qolındaǵı qural jaǵdayı.

- postta bárhama oqlanǵan qural alıp turıwǵa hám bárhama hámme nársege tayar bolıp turıwǵa;

- post nomerinde kórsetilgen hám qupıya (jasırın) shegara kórsetkishleri menen ajratılǵan orınnan ishkerige, post janına qarawıl baslıǵı, onıń járdemshisi hám óziniń tarqatıwshısı hám olar baslap kelgen shaxslardan basqa heshkimdi qoykawǵa;

- qarawıl transportı quralları háreket baǵdarın hám tanısıw, sonday-aq, onıń tanıtıw belgi hám signalların biliwge;

- postta órt óshiriw quralın isletiw;

- obyekt (post) tosıqlarında qanday da bir buzılğan jer, óz postı janında qońsı postta tártip buzılğanın sezse, qarawıl baslıǵın shaqırıwǵa;
- qorıqshı iytıń úrgenin esitiwden, bul haqqında qarawılxanaǵa xabar beredi.

Saqshı postta nayza jalǵanǵan qural menen turıwı kerek. Búklenetuǵın qundaqlı avtomat nayzasız boladı (onıń pıshaq-nayzası remendegi qında turadı); tünde tik turıp atıwǵa tayar turǵan halda; kúndiz—«qayıs iyinge» yamasa tik turıp atıwǵa turǵan jaǵdayda ishki postlarda hám áskeriy bólim Jawingerlik bayraq qorıqlanıp atırǵan postta aǵash qundaqlı avtomat «qayıs-iyinge», búklenetuǵın qundaqlı avtomat «kókirekke» karabin «ayaqqa» jaǵdayında isleniwi kerek; oq toltırılǵan magazin (oboyma) salınǵan sumka ildiriletuǵın bolıwı kerek. Órtti óshiriw yamasa tábiyiy apat aqıbetlerin tamamlaw waqtında saqshıǵa quraldı «qural arqaǵa» jaǵdayında alıp júriwge ruqsat etiledi (8-súwret).

Saqshıǵa tómendegiler qadaǵan etiledi: uyqılaw, otırıw, bir zatqa eńkeyiw, jazıw, oqıw, qosıq aytıw, sóylesiw, jew, ishiw, shegiw, tábiyiy zárúrliklerge barıw, kimligine qaramastan, birewge bir zat beriw hám birewden bir zat alıw, kereksiz waqıtta patronnikke patrondı jiberiw. Saqshı tek qarawıl baslıǵınıń, onıń járdemshisiniń, óziniń tarqatıwshısınıń hám tekseriw ushın kelgen shaxstıń sorawlarına juwap beriwi kerek.

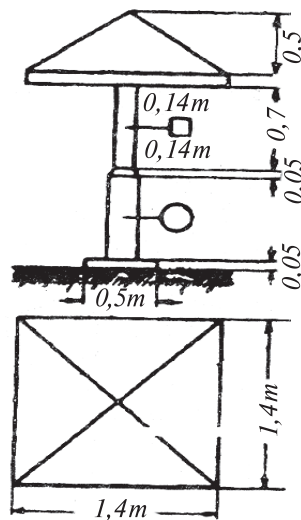
7.3. Post hám onıń úskeneleniwi. Saqshınıń posttaǵı hâreketleri. Saqshı qolındaǵı qural menen hâreketleniwi hám quraldı qollanıw usılları.

Qorıqlanıp atırǵan obyektler jaylasqan aymaq diywal (taxta, sım hám t.b.) menen qorshap alınıwı kerek.

Korpusqa, orayǵa boysınatuǵın obyektlerde qorıqlanatuǵın jarılıwshı zatlar, oq-dárilер, jangısh zatlar hám basqalar saqlanatuǵın skladlar jaylasqan aymaqlardaǵı diywal biyikligi 2 metrden az bolmaǵan, sım tosıqları arası 15 sm. den az bolmaǵan ishki hám sırtqı tosıqlarǵa iye bolıwı shárt. Ishki hám sırtqı tosıqlar arası jergilikli orın shart-sharayatınan kelip shıǵıp anıqlanadı, al 10 metr hám onnan artıq bolıwı múmkin. Tosıqlar arasında saqshınıń júriwi ushın jol, eni 5 metrli tosıqtıń sırtqı tárepinde turıwshı baqlaw-tekseriw sızıǵı payda etiledi.

Qorıqlanıp atırǵan obyekt qaptal átirapınıń baqlawǵa qolay bolıwı ushın tosıqlar aralıǵında (sırtqı tosıq üstinde) baylanıs quralları, shaqırıw quralları, svetler hám qaytarǵısh qurılmaları menen úskenelengen baqlaw minarasın qurıw kerek (9-súwret).

Júdá áhmiyetli obyektlerde, muwapıq lawazımlı shaxslar buyrıǵına baylanıslı qurallar hám baqlaw ásbapları ornatılǵan injenerlik qurılmalar

9-súwret. Baqlaw minarasi.

Saqshı minarasi jayınıń rejesi.

yamasa oq ótpeytuǵın tosiqlı baqlaw minaraları qurılıwı múmkin. Qorıqlanıp atırǵan obyektke jaqın orıńǵa, zárúrlik bolsa, kúndiz hám túnde jaqsı kórinetuǵın tómendegi mazmundaǵı: «Ótiw qadaǵan etiledi (jol joq)» jazıwlı kórsetkish ornatıladı. Aylanıp ótiletuǵın jol kórsetkishi menen kórsetip qoyıladı. Bul kórsetkishler kúnniń belgili bir waqtında qoyılıwı kerek.

Áskeriy bólim aymaǵınan shette jaylasqan obyektler átirapında ótiw qadaǵan etilgen orın hám jerler mámleket hákimiyatınıń jergilikli shólkemleri hám basqarmaları menen kelisilgen jaǵdayda nızamǵa say tárizde anıqlanadı. Ótiw qadaǵan etilgen jer (orın) shegarası ózbek hám rus tillerinde: «Ótiw qadaǵan etilgen orın», «Ótiw qadaǵan etiledi (berk)» dep jazılǵan hám jaqsı kórinetuǵın orında kórsetkishler menen belgilenedi. Qadaǵan etilgen jer (orın) shegara ornatılǵanı haqqında garnizon baslıǵı (áskeriy bólim komandiri, qorıqlanıp atırǵan obyekt baslıǵı) mámleket hákimiyatınıń jergilikli shólkemleri arqalı óz waqtında jaqın átirapta jasaytuǵın xalıqtı xabardar etiwge májbúr. Qadaǵan etilgen jer (orın) shegarası ishine ulıwma paydalanılatuǵın jollar, turaq jay imaratları, diyqanshılıq etetuǵın jer maydanları hám basqalar kirmewi kerek.

Post aymaǵında jergilikli jer sharayatına muwapıq, saqshı keńirek baqlawı hám oq atıw ornı (keminde 50 m) menen támiyinlenedi. Sonıń ushın post átirapı ot-shóplerden tazalangán, terekler gelleklengen, tómengi shaqaları 2,5 metr ge shekem biyiklikte qırılǵan, maysalar orılǵan, artıqsha zat lar alıńǵan biytanı adamlardıń postqa jaqınlasıwların qadaǵan

etetuǵın aralıqtı qadaǵan etiwshi shegara saqshıǵa kúndiz, túnde de kóriw qıyın bolǵan sharayatlarda da kórinip turatuǵın kórsetkishler belgilenedi.

Birneshe postlarǵa iye obyektler aymaǵında hárbir post shegarası jerine taxta menen «№2 post shegarası» dep jazılǵan kórsetkish qoyıladı. Qalashalardan shettegi áhmiyetli obyektler de qarawılxanalardı qorgaw ushın postqa (qarawılxanaǵa) jaqın jerlerge, oq atıw ushın qolay bolıwın támiyinlep, qándeqler qazıp úskenelenedi hám de imkaniyatına qarap qońsı postlar menen baylanıs támiyinlenedi.

Bunda post hám qorıqlanatuǵın obyekt átirapı jaqtılandırılıwı shárt. Jaqtılandırıwdı sonday mólshelep ornatiw kerek, saqshı postta turǵanda hám post aymaǵın aylanıp júrgende, bárhama sayada bolıwı kerek.

Post baylanıs quralı menen úskenelenip, bul qurallar saqshıǵa keminde eki orında, obyektı patrullew arqalı qorıqlaǵanda (250 metr júrgende) tez qarawıl baslıǵın, onıń járdemshisi hám tarqatıwshısın shaqırıw shárt. Ishki postlar, ásirese, Áskeriy bólimniń jawıngerlik bayraǵı aldındaǵı post 70 sm den 1 metr biyiklikte óriledi (hám jaqtılandırıladı. Baqlaw ótkeriw punktlerinde bolsa saqshılardı kútimegende hújim bolıwınan irketuǵın tosıqlar ornatiladı.

Hárbir sırtqı (zárúr jaǵdaylarda ishki) postlarda qorıqlanıp atırǵan sklad, qoymaxana hám basqalarda tikkeley ottı óshiriw quralları órt óshirgishler, qum toltırılǵan qutılar, suw toltırılǵan bochkalar, shelek hám ásbap-úskeneler (bel, baltalar, lom, ilmek) bolıwı támiyinlenedi. Sırtqı postlarda post kiyimin saqlaw ushın arnawlı úskenelengen post baspanası turıwı, ishki postlarda-shnel ushın shkaf yamasa ilgish bolıwı kerek. Post baspanası qorıqlanıp atırǵan obyekt yamasa dógerek-átirap reńine say reńde boyaladı. Qarawıllıq xızmetin atqarıw prosesinde qarawılxanada: qarawıldıń jeke quramı ushın ulıwma bólme: qarawıl baslıǵı hám onıń járdemshisi ushın, qarawıl jeke quramınıń ulıwma bólmesine aynalı qapı menen baylanısqa bólme; qarawıldıń dem alatuǵın smenası ushın, qarawıl jeke quramınıń ulıwma bólmesi esik penen baylanısqa bólme.

Bulardan basqa, qarawılxana ishinde: awqat ısıtılatuǵın úskenelerge iye asxana, juwınatuǵın, shegetuǵın orın, qural hám ayaq kiyim tazalaytuǵın orın (bólme), keptiriw bólmesi, kúndelikli xızmet múyeshi, hájetxana, janılǵı qoyılatuǵın qoyma bolıwı kerek. Az sanlı qarawıllardıń qarawılxanasında asxana bolmawı múmkin. Bunday jaǵdayda qazan-tabaqlardı, azıq-awqatlardı saqlaytuǵın hám awqat ısıtılatuǵın jer tayarlanadı. Obyektlerdi qorıqlawdıń texnikalıq quralları menen úskenelengen qarawıldıń qarawılxanasında qarawıl baslıǵınıń (operatordıń) qorıqlaw texnika quralları boyınsha járdemshisi ushın pult ásbapları bólmesi de shólkemlestiriledi. Sonıń menen birge,

qorıqlawdıń texnikalıq quralları signalların qabıl etetuǵın pult ásbapları qarawıl baslıǵının bólmesinde kórinetuǵın bolıwı rejelestiriledi.

Qarawıl jeke quramı ushın ulıwma bólmede: áskeriy ant teksti jazılǵan plakat; post tabeli; ustavlar; gazeta hám jurnallar; qarawıl xızmeti qaǵıydaları súwretlengen, qarawıl jeke quramınıń qarawıl xızmetin atqarıwda kórsetken erligi súwretlengen yamasa jazılǵan plakatlar hám súwretler; qarawıldıń oyaw smenasın úshen eki bólimi radioesittiriwlerin tıńlaw ushın qulaqqa taǵıp esitetuǵın telefonlar (naushnikler); shaxmat-shashkalar; saatlar; tarqatıwshılardıń sanı boyınsha fonarikler; ishkeri hám sırtqı ushın termometrler; medicinalıq dári-darmaq qutısı; qarawıldıń pútkil jeke quramı ushın jara baylaytuǵın individual paket; qarawıl quramınıń jeke naryad hám juwınıw-tarınıw ánjamların qoyıw ushın shkaf; nur ses signal shıǵaratuǵın hám bul signaldı qarawıl baslıǵı bólmesine jetkeretuǵın etip signallastırıp úskelenegen qurallar ushın shkaf; oyaw smena ushın stol hám stul; qarawıldıń pútkil quramı esabına ústi kiyimler ushın kiyim ilgish hám post kiyim-basınıń ekinshi toplamı; shıǵındı qutılar; shkaf hám ilgishler qarawıl xananıń jaylasqanına qarap basqa bólmelerge (dálizge) ornatuǵa ruqsat etiledi.

Qarawıldıń dem alatuǵın smenası bólmesinde bir waqıtta qarawıldıń bir smenası hám dem alıw huqıqına iye basqa shaxslardıń jatıp dem alıwları ushın bas tárepi qaplangan (súlgi) aǵash krovatlar qoyıladı.

Qarawıl xana asxanasında tómendegilerdiń bolıwı kerek: qarawıldıń úshen eki bólimi sanına arnalǵan stol hám stullar (gúrsiler); ıdıstabaq hám azıq-awqat ónimleri ushın shkaf; awqat alıp keliw hám awqatlanıw ushın jeke quramınıń barlıǵına jeterli ıdıstabaq hám asxana ánjamları; ishiw ushın kraynik qoyılǵan, qulıplanatuǵın úlken suw salınǵan ıdıstabaq yamasa ulıwma suw tarmaǵına jalǵanǵan kraynik; awqattı ısıtıw ushın gaz yamasa elektr plita; qaynatqısh yamasa suw qaynatatuǵın sháynek; ıdıstabaq juwatuǵın tabaq boladı. Qarawıl xanada shegiw, qural hám ayaq kiyim tazalaw bólmeleri (orınları), qural tazalaw ushın stol, látteler ushın temir qutı, orınlıq, suw toltırılǵan shıǵındı qutısı, ayaq kiyim tazalaw ánjamları qoyıladı. Qarawıl xana bólmeleriniń sanı boyınsha jaqtılandırıwdıń elektr (qorı) derekleri menen, ot óshiriw quralları: ot óshirgishler, qum toltırılǵan qutılar, suw salınǵan ıdıstabaq, shelek hám ásbap-úskenerler (bel, baltalar, lomlar, ilmekler) menen támiyinlenedi. Qarawıl xana áskeriy qalashasınan shette jaylasqanda, tereze ishinen jabılatuǵın perdeler menen úskelenedi. Qarawıl xanaǵa kiriw ornı dáliz formasında úskelenegen bolıp, qorıqlanıp atırǵan obyektlerdi ashıw (jabıw) ushın kelgen shaxslardıń ishke kiriwine jol qoyılmaıdı. Qarawıl xanaǵa tiyisli bolǵan jer maydanı átirapı 2 metr

biyiklikte qorshalğan bolıwı menen birge, qarawılxanaǵa kiriw ornında ayaq kiyimdi ılaydan tazalaw ushın qolaylıq (aǵash, temir pánjere yamasa temir uslaǵışlar) islenip, qarawılxana, janına qaqpası jabılatuǵın shıǵındı qutısı qoyıladı. Zárúr janılıǵı, jaqtılandırıw quralları (sham, svet, fonarikler) qorları, sıpırıw ánjamları qoymasında saqlanadı. Qarawılxana aldında qarawıldın sapqa turıwı ushın hám oqtı qaytaratuǵın, tünde jaqtılandırılatsuǵın quraldı oqlaw maydanshaları, almasıp atırǵan qarawıl jeke quramı jaylasıwı ushın qural saqlanatuǵın shkafly orın (bólme) úskelenenedi. Transport qurallarına iye qarawıl ushın qoyatuǵın orın tayarlanadı.

Saqshı qolındaǵı qural menen háreketleniwi hám quraldı qollanıw usılları

Saqshı ózine yamasa qorıqlanıp atırǵan obyektke anıq hújim bolǵan jaǵdaylarda eskertiwsiz qural isletiwge májbúr. Ol qarawıl baslıǵı, qarawıl baslıǵı járdemshisi, óziniń tarqatıwshısı hám olar baqlawında kelgen shaxs-lardan basqa postqa yamasa qadaǵan etilgen shegaraǵa jaqınlasqan hám-meni baqırıp «Toqta, artqa» yamasa «Toqta, onnan (shepten) aylanıp ót dep toqtatıwǵa haqlı.

Eger postqa yamasa qadaǵan etilgen shegaraǵa jaqınlasıp kiyatırǵan tártip biraz onıń talabın orınlamasa, saqshı onı «Toqta, ataman», dep eskertedi hám tez qarawıl baslıǵın yamasa tarqatıwshını shaqıradı. Eger tártip buzar sonda da post hám qadaǵan etilgen shegaraǵa jaqınlasıwdı dawam etse, saqshı patronǵa patron jiberedi, aspangá qarap eskertiwshi oq atadı. Tártip buzar sonda da onıń talabın orınlamasa hám postqa kiriw-ge (qadaǵan etilgen shegaranı kesip ótiwge) háreket etse yamasa qashıwǵa urınsa saqshı oǵan qarata qural isletedi.

Kórinisi jaman bolǵan post nomerinde kórsetilgen aralıqtan postqa hám qadaǵan etilgen shegaraǵa jaqınlasqanlar kórinbey qalǵanda, saqshı olardı «Toqta, kim kiyatır» dep baqırıp toqtatadı. Eger juwap bolmasa, saqshı onı «Toqta, ataman» dep eskertedi hám uslaydı. Uslangan tártip buzar haqqında qarawılxanaǵa xabar beredi, onıń ózin tutıwın baqlaydı, sonıń menen birge, dıqqattı bólmey, ózine bekitilgen posttı qorıqlawdı dawam etedi.

Saqshı baqırǵanda «Qarawıl baslıǵı (qarawıl baslıǵınıń járdemshisi, tarqatıwshı) kiyatır» degen juwap bolsa, saqshı tómendegishe buyırıq beredi:

«Qarawıl baslıǵı (qarawıl baslıǵınıń járdemshisi, tarqatıwshı) meniń aldına, qalǵanlar ornında qalsın». Zárúrlık bolsa, saqshı ózine jaqınlasqan shaxstan júzin kórsetiwdi talap etedi. Saqshı jaqınlasıp kiyatırǵan shaxs haqıyqattan da qarawıl baslıǵı (qarawıl baslıǵınıń járdemshisi, tarqatıwshı) ekenligine isenim payda etkennen keyin, qalǵanların da aldığa qoyadı.

Eger ózin qarawıl baslıǵı (qarawıl baslıǵı járdemshisi, tarqatıwshı) dep tanıtırǵan shaxs basqa adam bolsa hám onıń menen birge kelgenler saqshınıń «Qalǵanlar ornında qalsın» degen talabın orınlamasa, saqshı baqırıp «Toqta, ataman» dep eskertedi. Tártip buzıwshılar saqshınıń bul talabın orınlamasa, olarǵa qarata qural isletedi. Qorıqlanıp atırǵan obyekt-ti hám ózin qorǵaw ushın qol menen soqqı beriwge tuwrı kelse, saqshı qundaq hám nayza menen biymálel háreket etiw kerek.

Postta órt payda bolǵanında bul haqqında tez qarawılxanaǵa xabar beredi hám ózi qorıqlaytuǵın obyektlerdi dawam etken halda órtti óshiriw sharaların kóredi. Qorıqlanıp atırǵan obyekttiń texnikalıq aymaǵında yamasa ishki hám sırtqı diywallar menen qorshalǵan obyektlerde, sonday-aq, post janında órt bolsa, ol bul haqqında qarawılxanaǵa xabar beredi hám posttaǵı xızmetin dawam ettiredi.

Saqshı birden awırıp qalsa (jaraqatlansa), saqshı óz xızmetin dawam ettirgen jaǵdayda tarqatıwshı yamasa qarawıl baslıǵın shaqıradı. Shıdap bolmaytuǵın sońǵı jaǵdaylarda yamasa baylanıs quralları islemey qalǵan waqıtlarda saqshı aspańǵa oq atıw menen qarawıl baslıǵın shaqıradı. Jawıngerlik áskeriy minnetin atqarıp atırǵan saqshı ózi boysınatuǵın baslıqlarına hám olar menen birge postqa kelgen baslıqlarǵa Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń jańa ustavında kórsetilgen jaǵdayda sálem beredi. Bunday waqıtta avtomat atıwǵa tayar jaǵdaydan «qayıs iyinde» jaǵdayına alınadı, karabin bolsa «ayaqqa» alınadı.

Jawıngerlik bayraq aldında turǵan saqshı «erkin turǵan jaǵdayda óziniń wazıypasın orınlaydı, áskeriy xızmetshiler Jawıngerlik bayraqqa sálem bergende saqshı tik turǵan jaǵdayda turadı. Saqshı Jawıngerlik bayraqtı qorıqlawǵa qabıllap alıp atırǵanda qapısı (shkaf) hám ondaǵı mór buzılmaǵanlıǵına itibar beriwı kerek. Jawıngerlik bayraqtı tapsırıw tek qarawıl baslıǵı qatnasıwında hám onıń buyırǵı menen ámelge asırıladı.

Jawıngerlik bayraq turǵan postqa qáwip salınsa (órt payda bolsa yamasa tábiyiy apat júz berse), saqshı Jawınger bayraqtı qáwipsiz orınǵa alıp shıǵadı hám qarawıl baslıǵın shaqıradı.

7. 4. Saqshılardı almastırıw. Qarawılxanada ishki tártip-qaqıyda

Saqshılardı almastırıw hár eki saatta, jup yaki taq saatlarda ámelge asırıladı.

Hawa temperaturası 20°C hám onnan da tómén dárejede, samal hám kúshsiz suwıqta ashıq hawadaǵı postta hám de (ısıtılmaytuǵın) jılıtıl-maytuǵın imaratlarda turǵan saqshılar hár bir saatta almastırıladı. Hawa temperaturası 30°C hám onnan (sayada) joqarı bolǵanda da saqshılar bir saatta almastırıladı. Mine usınday sharayatlarda saqshılardı hár bir saatta

almastırıw haqqında garnizon boyınsha (áskeriy bólim boyınsha) náwbetshi buyırıq beredi.

Eger saqshılardı almastırıw hárbir saatta ámelge asırılğan bolsa, qarawıl baslıǵı post maǵlıwmat dápterine saqshılar pálen saattan baslap hárbir saatta, pálen saattan hám pálen qarawıl náwbetinen baslap, eki saatta almastırıldı, dep jazıp qoyıladı.

Almastırıwshılar postta turǵan saqshıǵa jaqınlasıp, 10—15 adım qalǵanda (qarawıllar mashinada kelgeninde quralın oqlap hám baqlap), qarawıl tarqatıwshısı «Qarawıl, toqta!» dep buyırıq beredi, qarawıllardan birewine posttı hám onıń átirapın baqlap turıw haqqında shama menen mınanday komanda beredi: «Qatardaǵı ásker Ergashev, post hám onıń átirapın waqtınsha qadaǵalaw ushın qabil etilsin».

Taza qarawıl jaqınlasqanda saqshı ol tárepke qarap turadı hám erkin túrde avtomatın «iyinde» (karabinni—ayaqta) jaǵdayına aladı. Taza qarawıl tarqatıwshısının shama menen «Qatardaǵı ásker Aliev, postqa qarap qádem bas», dep bergen komandası menen saqshı qatardaǵıday boyın tiklep, oń tárepke bir qádem taslaydı, qarawıl saqshının qasına kelip, onıń ornına, júzin qarama-qarsı tárepke qaratıp (karabindi ayaǵına túsirip uslap) turadı.

Burıńǵı hám taza qarawıl tarqatıwshıları saqshı hám qarawıldıń eki tárepinde, olardan bir eki qádem artta, júzbe-júz turadı.

Burıńǵı qarawıl tarqatıwshısının «Saqshı, post tapsırılsın», dep bergen komandası menen saqshı posttı awızeki tapsırıwın ámelge asıradı. Sol waqıtta saqshı hám qarawıl basların bir-birine qaratıp buradı. Posttı awızeki tapsırıw sonnan ibarat, saqshı post sanın aytadı, qabil etip alıp atırǵan qarawılǵa post tabelinde qarawıllawı kórsetilgen zatlardı sanaydı, sonday-aq, xızmet waqtında post átirapında neni kórgenin, sezgenin túsindiridi.

Post awızsha tapsırılǵannan soń qarawıl óziniń tarqatıwshısı bergen: «Qarawıl, post qabil etilsin» komandası menen taza qarawıl tarqatıwshısı menen saqshı qatnasıwında, burıńǵı qarawıl tarqatıwshısı birge qorıqlanıp atırǵan orındı aylanıp shıǵıwǵa hám jaqtılandırıw tarmaqları, tosıqlar, esikler (dárwazalar), aynalar pútinligi, jipler, mórler (tamǵalar) hám olarǵa sáykes túsirilgen nusqalar, úlgieler (izler, naǵıslar) yaki qorıqlanatuǵın jawıngerlik mashinalar sanı (basqa qurallar hám áskeriy texnika), sonday-aq, qorıqlawdıń texnikalıq quralları sanı hám jaǵdayı, baylanıs, tolıq ekenligin tekseriwge májbúr. Bunnan tısqarı, qamaqta saqlanıp atırǵanlar kameraları bar postlardı qabil etip alǵan qarawıl ol jerdegilerdiń sanın tekserip kóriwge májbúr.

Eger zárúr bolıp qalsa, posttı qabil etip alǵan saqshı tarqatıwshının járdeminde postta kiyiletuǵın kiyim-kensheklerdi kiyedi (1-qosımsha).

Posttı qabil etiw hám tapsırıw waqtında qandayda bir kemshilikler (tosıqlar yaqı mórler, tamǵalar, qulplar, jipler, esikler, aynalar buzılǵan) bolsa yaqı mórlerge (tamǵalarǵa) sáykes túsirilgen kóshirmeler (izler, naǵıslar) olarǵa sáykes kelmese, sonday-aq, qorıqlanıp atırǵan jawıngerlik mashinalar (basqa qurallar, áskeriy texnika) sanı post tabelinde kórsetilgen sanǵa durıs kelmese, tarqatıwshı posttı tapsırıwdı toqtatadı hám qarawıl baslıǵın shaqıradı; jańa qarawıl tárepinen postlar qabıllanıp atırǵanda bunday jaǵday júz berse, burınǵı hám jańa qarawıllar baslıǵı shaqırıladı.

Posttı tapsırıw hám qabil etiwdi juwmaqlap, saqshı hám posttı qabil etip alǵan qarawıl tarqatıwshıǵa betpe-bet turıp, nábwet penen, tómende-gishe usınıs etedi: «Ortaq serjant, qatardaǵı ásker Ahmedov pálen sanlı posttı tapsıradı», «Ortaq úlken serjant, qatardaǵı ásker Eshtaev pálen sanlı posttı qabil etip aldı». Bildiriwden hám tarqatıwshıdan buyırıqlar alǵannan soń saqshı quraldı alıp, postta óz wazıypasın orınlawǵa kirisedi. Qarawıldın saqshı (saqshınıń qarawıl) jaǵdayına ótiwi onıń posttı qabil etkeni (tapsırǵanı) haqqındaǵı bildiriwi menen belgilenedi.

Burınǵı qarawıl tarqatıwshısınıń «Qatardaǵı ásker Aqrarov, posttan qádem bas» dep bergen komandası menen almasqan qarawıl júrip burınǵı qarawıllar artınan barıp turadı hám erkin túrde karabindi «iyinge» jaǵdayına qoyadı, postlardı qorıqlaǵan basqa qarawıllar da oǵan kelip qosıladı, qatarǵa turadı. Sonnan soń taza qarawıl tarqatıwshısı: «Qarawıllar, arqamnan qádem bas» dep komanda beredi hám qarawıllardı nábvettegi postqa alıp baradı.

Ishtegi postlarda turǵan saqshılardı almasırwıda tarqatıwshı qarawıllardı imarat esigi aldına alıp kelip: «Qarawıl, toqta», dep komanda beredi, qarawıllardan birewin jetekshı etip qaldırıladı hám mınanday komanda beredi: «Qatardaǵı ásker Amanov hám Tajenov, izimnen qádem bas». Tarqatıwshı qarawıllar menen imaratqa kirip saqshılardı almasıradı.

Postlar qarawılhananıń hár eki tárepinde jaylasqan bolsa, tarqatıwshı dáslep qarawılhananıń bir tárepinde jaylasqan postlardaǵı saqshılardı almasıradı, keyin almasırilǵanlardı qarawılhanada qaldırıp, bul bólimniń qarawılların qatarǵa qoyıp, olardı postqa alıp baradı. Postlarǵa jiberiw ushın ekinshi hám onnan keyingi jańa qarawıl bólimlerin dúziw hám saqshılardı almasırwıw, sonday-aq, quraldı oqlaw hám oqsızlandırıw birinshi almasırwıw waqtındaǵıday ámelge asırıladı.

Qarawıl bólimi posttan qaytıp kelgen soń hám pistoletlerden tısqari qurallar oqsızlandırılǵannan soń tarqatıwshı qarawıllarǵa avtomatlardı (karabinlerdi) shkafqa (pistoletlerdi seyfke) qoyıwǵa komanda beredi hám qarawıl baslıǵına qarawıllar almasırilǵanlıǵı haqqında bildiriledi.

Qarawılxanada ishki tártip qağıyda

Qarawıl bólimshesi quramındaǵı qarawıl baslıǵınıń ruqsatsız qarawıl-xanadı taslap ketiwge haqı joq. Qarawılxanada tınıshlıq hám tártip-qağıyda saqlanıwı kerek. Muzıka ásbapların shertiw hám oynaw qadaǵan etiledi. Radioesittiriwlerdi qulaqqa qoyıp esitetuǵın telefonlar (naushnikler) arqalı tınılaw, oqıw, jazıw, shaxmat hám shashka oynawǵa ruqsat etiledi. Tek arnawlı belgilengen orında shegiw hám ayaq kiyim tazalawǵa ruqsat beriledi.

Kishi qorıqlawshı bólim shtatınan tayarlanatuǵın, arnawlı quramı bir eki tın saqshılıqta turatuǵın qarawıllardıń qarawılxanasında televizor ornatiwǵa hám telebaǵdarlamadı qarawıl baslıǵınıń kórsetpesi menen belgilengen waqıtta, qarawıl xızmetiniń orınlanıwına hám uyqılap dem alıp atırǵan bólimge zıyan bermey, kóriwge ruqsat etiledi.

Avtomat hám pulemyotlar shkafqa oqsız, qurallardıń qapları bos qoyılǵan halatta karabinler bolsa shkafqa tepkileri túsirilgen halda qoyıladı. Qarawılxanadaǵı teksheler qulıplanbaydı. Avtomatlardıń oqları salınǵan qaltalar (karabinler ushın oq jaylasqan ramkalar) hám nayzalı pıshaqlar bel remenge baylanǵan pıshaqlar sheshilmeydi. Pulemyotlardıń oqları qulıplanatuǵın arnawlı qutılardı salınıp, shkafta saqlanadı, gıltler qarawıl baslıǵında boladı.

Qadaǵalaw postları qarawıllardıń qurallarıń oqlanǵan halında qabı menen qulıplanǵan temir qutılarda (seyfte) saqlanadı, qutılardıń gılti qarawıl baslıǵında boladı, onıń qarawılxanada joq paytında hám dem alıw waqtında bolsa gıltler qarawıl baslıǵınıń járdemshisine beriledi. Qarawıllardı pıstoleter postta turıw aldında arnawlı guwalıq boyınsha beriledi.

Shkaftan qural tek qarawıl baslıǵı yaqı onıń járdemshisi ruqsatı menen beriledi. Quraldı tazalaw, onı bólsheklerge ajıratpastan qarawıl baslıǵı yaqı onıń járdemshisi basshılıǵında ámelge asırıladı.

Qarawıldıń jekke quramına, qarawılxanada bas kiyimsiz, shinelsiz (postinsız, qalıń dala kurtkasız), biraq qural-jaraqta júriwge ruqsat etiledi. Sheshilgen shineller (postınlar, qalıń dala kurtkaları) hám bas kiyimleri arnawlı kiyim ildirishte bolıwı kerek.

Qarawıldıń jeke quramına, qarawıl baslıǵı hám onıń járdemshisinen tısqarı, qarawılxanaǵa kelgen adam menen sóylesiwi qadaǵan etiledi: tek qarawıldı tekseriw ushın kelgen shaxstıń sorawlarına juwap beriwge ruqsat etiledi.

Tómendegilerge ayaq kiyimsiz, ásbap-ánjamlardı sheshpey hám sheshinbey, tek jaǵa sádebin sheship hám de bel remenin bosastırıp uyqılawǵa

ruqsat etiledi: qarawıldn bir bólimshesi quramına — postqa turıwdan aldın, posttı basqa qarawıl bólimshesine almasıp, qarawılxanağa qaytqanında da qarawılğa áseriy tapsırma berilgeninen soń; tek tünde orınlardı qorıqlaytuǵın qarawıl bólimshesine; qarawılxanağa qaytıp kelgeninen tap qaytıp postqa baraman degeninshe; qadaǵalaw-qorıqlaw toparı qarawıllarğa nábwet penen, qarawıl baslıǵınıń ruqsatı menen 4 saattan.

«Qurallan» degen shaqırıq bolıwı menen qarawılxanadaǵı qarawıldn jeke quramı, dem alıp atırǵan bólimshe bas kiyimlerin kiyedi, óz quralların aladı hám ózleriniń (sanları) nomerleri tártibi menen qarawılxana ishinde saplanadı. Shineller (postınlar, qalıń dala kurtkaları) qarawıl boslıǵınıń óz aldına buyırǵı menen kiyiledi. Qarawıl qarawılxanadan shıǵarılǵan (ot yaki tábiyyı qáwipten basqa) hárqanday sharayatta qarawıl baslıǵınıń járdemshisi yaki tarqatıwshılardan biri ishte qaladı, olar bolmaǵan jaǵdayda qarawıl bólimshelerinde bolsa qarawıllardan biri qaladı.

Áseriy bólim turatıǵın jerinen shette bolǵanda garnizon qarawıllarına azıq-awqat jetkiziw kishi áseriy bólimsheler tárepinen támiyinlengen komandirler yaki áseriy bólim nábwetshileri tárepinen shólkemlestiriledi. Áseriy bólim jasaytuǵın jayındaǵı qarawıl jeke quramına azıq-awqat baslıǵınıń buyırǵı menen qarawıldn oyaw bólimshesi qarawılları arqalı jetkiziledi.

Qarawılxanadı hám onıń átirapın taza hám tártipli saqlaw, pechkalardı qızdırıw qarawılğa júklenedi. Bul wazıypalardıń orınlanıwı, ásbap-úskenerler, kiyim-kenshek hám qural-jaraqlardıń pútinligin támiyinlew qarawıl baslıǵınıń járdemshisine, bunday járdemshi bolmaǵan qarawıllarda bolsa qarawıl baslıǵı juwapkershiligine júklenedi. Hár kúngi sıpırıp tazalawdan tısqarı, garnizon komendanttı (áseriy bólim shtap baslıǵı) tárepinen belgilep qoyılǵan hápteniń belgili kúnde garnizon (áseriy bólim) medicinalıq xızmeti baslıǵınıń buyırǵı menen qarawılxanada profilaktikalıq dezinfekciya ótkiziledi.

Jıldıń qıs máwsiminde qarawılxana bir kúnde tórt ret samallattırıladı. Hawa ıssı waqıtları imarattıń bir tárepindegi aynalar ashıp qoyıladı. Qısta qarawılxana ishindegi temperatura 18°C tan tómén bolmawı kerek. Pechkalardı qızdırıw garnizon baslıǵı belgilengen waqıttan keshikpey toqtatıladı. Qarawıl wazıypasına awqattı ısıtıw ushın plitalardı hám keptiriw bólmesindegi pechlerdi qızdırıwdı qarawıl baslıǵı, talabınan kelip shıǵıp sheshedi. Qaynaǵan shay barqulla bolıwı shárt.

Qarańǵı túsiwi menen qarawılxana, karidor hám hájetxanalar tolıq jaqtılandırılǵan, uyqılap dem alıwshılar bólmesi azıraq jaqtılaw boladı.

Áseriy qalashalardan sırtta bolǵan qarawılxanadıń aynaları tünde ishten jaqtılıq ótkizbeytuǵın zat penen bekitiledi. Qarawılxanadı qorıqlaw

ushın áskeriy qalashadan shettegi hám óz quramında bir úsh smenadan kem bolmağan postları bolğan qarawıl bólimshesi qarawılxanağa kiretuǵın jerine qarawıllardıń oyaw bóliminen saqshı tayınlanadı.

Oǵada áhmiyetli jerlerdi qorıqlaytuǵın hám óz quramında bes úsh smenadan kem postı bolğan qarawıl bólimshesi qarawılxanani qorıqlaw ushın qosımsha túrde qarawıl támiyinlew múmkin. Qarawılxana ishine saqshı qoyılmağan jaǵdayda qarawılxanağa kiretuǵın esikke baqlaw kamerası ornاتیladı hám barqulla ishten ilingen bolıwı shárt.

VIII bab. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI QURALLI KÚSHLERINIŇ SAP USTAVI. JEKE TÁRTIPTE SAP TAYARLIGI

8. 1. Sap Ustavınıń tiykarǵı qaǵıydaları. Áskerdiń sapqa turıwdan aldınǵı hám saptaǵı wazıypaları. Sap hám onıń elementleri

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń Sap Ustavında sapta turıw, qurallı hám quralsız háreket etiw; kishi bólimshe hám áskeriy bólimniń piyada hám mashinalarda sap tartıwı, áskeriy sálemlesiwdi orınlaw, saplar kórigin ótkeriw tártibi; áskeriy bólimniń Jawıngerlik bayraǵınıń saptaǵı halatı, onı alıp shıǵıw hám alıp ketiw tártibi; áskeriy xızmetshilerdiń sapqa turıw aldındaǵı, sapqa turıwdaǵı wazıypaları, olardı sapta turıw hám júriwge úyretiw talapları, sonday-aq, áskeriy xızmetshilerdiń sawash maydanında háreketleniw usılları hám dushpan tosattan hújim etken waqıttaǵı háreketlerin belgilep beredi.

Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń bárlıq áskeriy bólimleri, shtabları, basqarmaları, mákemeleri, kárxanaları, shólkemleri hám áskeriy oqıw orınlarınıń Sap Ustavınan qollanba sıpatında paydalanıwı májbúriy etip belgilengen. Ózbekistan Respublikası Qorǵanıw ministriniń 1996-jıl 14-oktyabrdegi 238-buyrǵına muwapıq engizilgen.

Áskerdiń sapqa turıwdan aldınǵı hám saptaǵı wazıypaları

Hárbir ásker sapqa turıw aldınan óziniń wazıypaların uqıplılıq penen kewildegidey anıq orınlawı kerek.

Sapqa turıw aldınan ásker: quralı, ózine bekitilgen qural-jaraq hám áskeriy texnika, oq-dári, jeke qorǵanıw quralları, qazıw quralı, kiyim-ken-shek hám ánjamlarınıń sazlıǵın tekseriwı, kiyimlerin tuwrılap, ánjamların ózine maslastırıwı hám tuwrı taǵıwı, joldasına kemshiliklerdi dúzetiwde járdem beriwı, saptaǵı óziniń ornın biliwı, oǵan tez hám bosaspastan barıp turıwı, háreket waqtında tuwrı, aldınǵı-arqa hám qaptal táreplerindegi aralıqtı saqlaǵan halda júriwı, qawipsizlik qaǵıydaların saqlawı, ruqsatsız

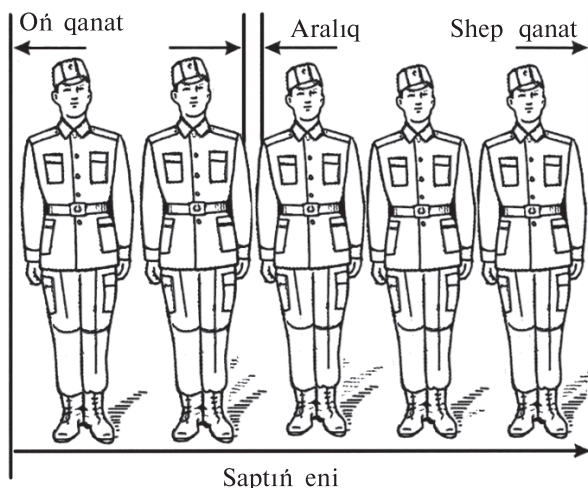
sap (mashina)dan shıqpawı, sapta turǵan waqıtta sóylemewi hám shekpewi, komandirdiń komanda hám buyırıqlarına dıqqat penen qulaq salıwı, olardı basqalarǵa kesent bermey tez hám anıq orınlawı, buyırq hám komandalardı basqalarǵa ózgeripsten bálent hawazda hám anıq jetkeriwı kerek.

Sap hám onıń elementleri

SAP — áskeriy xızmetshiler, kishi bólimsheler hám bólimlerdiń ustavqa baylanıslı, piyada hám mashinalarda birgelikte háreket etiw ushın ornalasıwı.

SHERENGA (qaptalma-qaptal qatar) — áskeriy xızmetshilerdiń belgilengen aralıqtı saqlaǵan halda bir sızıqqa qaptalma-qaptal sap tartıwı. Mashinalardıń bir sızıqqa qaptalma-qaptal sap tartıwı (11-súwret).

QANAT — saptıń oń (shep) sheti. Sap bir tárepten ekinshi tárepke burılǵan waqıtta qanatlardıń atı ózgermeydi (10-súwret).

10-súwret. Bir qatar (sherenga)lı saplanıw.

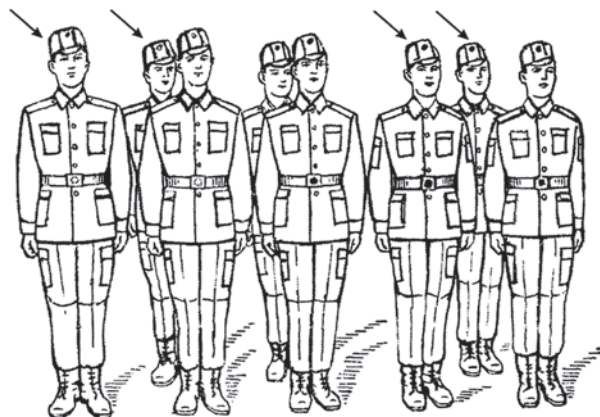
ALDÍ — saptıń áskeriy xızmetshiler júzlenip turǵan (mashinalardıń ald)ı tárepi.

ARA — sapta qaptallasıp turǵan áskeriy xızmetshiler (mashinalar), bólimler hám vzvodlar arasındaqı aralıq.

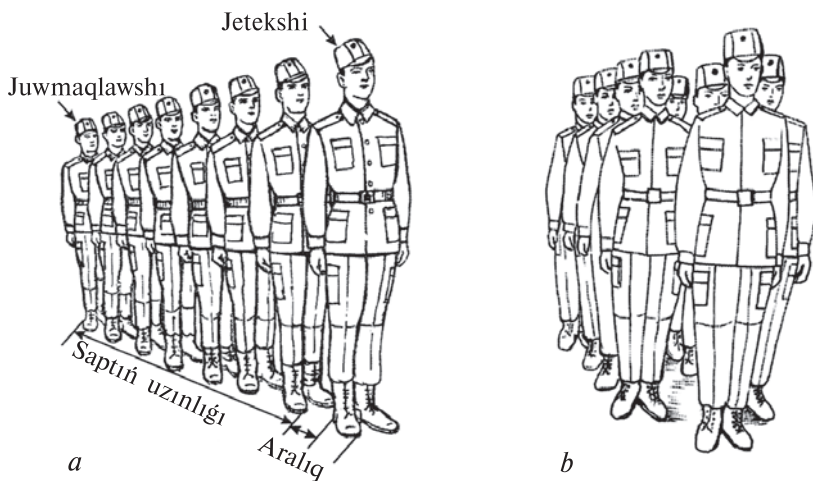
ARQA — aldıǵa qarama-qarsı tárep.

DISTANCIYA — sapta izbe-iz turǵan áskeriy xızmetshiler (mashinalar), bólimsheler hám bólimler arasındaqı ara-qashılıq.

Birinchi sherenga Toliq qatar Toliqsiz qatar Ekinshi sherenga

11-súwret. Eki sherengalı sap.

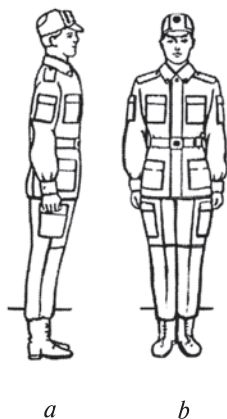

12-súwret. Bir (a) hám eki qatarlı (b) saplanıw.

SAPTÍN ENI — qanatlar arasındaqı aralıq (10-súwret).

SAPTÍN UZINLIǒI — birinshi sherenga (aldında turǵan áskeriy xızmetshi)dan sońǵı sherenga (aqırǵı turǵan áskeriy xızmetshi) arasındaqı, mashinalar menen turǵanda bolsa, birinshi sıyıqta (aldında) turǵan mashinalar menen sońǵı (aqırǵı) sıyıqta turǵan mashinalar arasındaqı aralıq.

8. 2. *Dáslepki orınlanıwshı komandalar. Sapta turǵanda sálemge juwap beriw. Sapta turıw. Bir orında turıp burılıw. Sap qáдеми menen háreketleniw*

13-súwret. «Rostlan»
jagdayı
a — qaptaldan
kórinisi;
b — aldınan kórinisi.

«Saflan» yamasa «Rostlan» komandaları berilgende, qáddin tiklep turıladı. Bunday komanda berilgende, tuwrı qarap turıladı, tabanlar bir jerge qoyıladı, ayaqlardıń ushı aldındaǵı sıziqqa tuwrılanadı, olar menen taban keńligi birdey boladı, dizeler búgilmeydi, biraq kúsh túsirilmeydi, kókirek keriledi, gewde biraz aldığa shıǵadı, qarın ishke tartıladı, iyinler jazıladı, qollar túsirilip, alaqań gewdege qaratılıp, qaptalda juwan sanlar ortasında uslanadı, barmaqлар yarım búgilip, ayaqlarǵa tiyip turadı, bas, iyekti aldığa shıǵarmastan, bálent hám tuwrı aldığa qarap turıladı, dárhal háreket etiwge tayar turıw kerek boladı (13-súwret).

Tómendegi jagdaylarda komanda berilmegen jagdayda da qáddi tiklep turıladı: buyırıq bergende hám alǵanda, bildiriw berilgende, Ózbekistan Pespublikası Mámleketlik gimni jańlaǵanda, áskeriy sálemleskende, sonday-aq, komanda berilgen waqıtta. «Erkin» komandası berilgende ózin erkin tutıp, oń yamasa shep ayaqtın dizesin sál búgip, ornınan qıymıldamay, barlıq dıqqatın jámlep hám sóylemey turıladı. «Tóǵrilansin» komandası berilgende, saptaǵı ornınan jıljımadan qural, kiyim-kenshek hám ánjamlar tuwrılanadı, zárúr bolǵan jagdayda tikkeley baslıqtıń ruqsatı menen saptan shıǵıladı.

«Tóǵrilansin» komandasın beriw aldınan «Erkin!» komandası beriledi.

Bas kiyimdi sheshiw ushın — «Bas kiyimler sheshilsin», kiyiw ushın bolsa, «Bosh kiyimler kiyilsin» komandası beriledi. Zárúr jagdaylarda bir ózi bolǵan áskeriy xızmetshi bas kiyimin komandasız sheship kiyedi.

Sapta turǵanda sálemge juwap beriw

Baslıq yamasa dárejesi joqarı komandirdiń «Salom, ortoqlar» degenine, barlıq áskeriy xızmetshiler sapta yamasa sapta turmaǵan payıtta «Assalom», dep juwap sálemin beredi. Baslıq yamasa dárejesi joqarı komandir menen xoshlasqanda «Xayr, ortoqlar» sózine áskeriy xızmetshiler «Xayr», dep juwap qaytaradı. Juwap aqırında «ortoq» hám áskeriy dárejesi qosıp aytıladı. Máselen, «Assalom, ortoq mayor», «Xayr, ortoq general-mayor».

Baslıqlar menen sálemleskende áskeriy xızmetshiler anıq, bálent hawazda sálemin aytağı.

Sapta turiw. Bir orında turıp burılıwlar

Bir orında turıp burılıwlar «Óngga», «Chapga», «Ortqa» komandaları menen orınlanadı.

Shepke hám arqağa burılıwlar shep qol tárepke shep ayaqtıń tabanı hám oń ayaqtıń ushında, ońğa burılıw bolsa, oń qol tárepke oń ayaqtıń tabanı hám shep ayaqtıń ushında orınlanadı.

Burılıwlar eki basqışta orınlanadı:

- *birinshi basqış* — gewdeni tuwrı tutqan halda burılıw hám dizelerdi bókpesten gewdeniń awırlıǵın aldında turǵan ayaqqa ótkeriw;

- *ekinshi basqış* — eń qısqa jol menen ekinshi ayaqtı birinshisiniń qasına qoyıw.

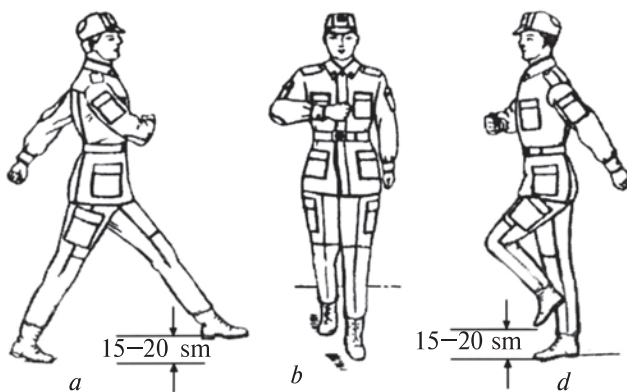
Sap qáдеми menen háreketleniw

Háreket paytında burılıw. Háreket qáдем taslaw yamasa juwırıw menen orınlanadı. Qáдем taslaw háreketi minutına 110 — 120 qáдем tezliginde boladı. Qáдемniń uzınlıǵı 70 — 80 sm.

Juwırıw háreketi minutına 165 — 180 qáдем tezliginde boladı. Qáдемniń uzınlıǵı 85 — 90 sm.

Eki túrli: nıq qáдеми (shaxdam) hám ápiwayı qáдем qoyıladı.

Nıq qáдеми (shaxdam) — bólimler saltanatlı marsh penen háreket etken waqıtta, sálemleskende, áskeriy xızmetshi baslıqtıń aldına barganda hám onıń aldınan ketkende, saptan shıqqanda hám sapqa qaytqanda, sonday-aq, sapta turiw hám júriw shınıǵıwları ótkerilgende qollanıladı.

14-súwret. *a* — nıq qáдеми (shaxdam qadam) taslaw; *b* — nıq qáдеми (shaxdam qadam) taslawdıń aldınnan kórinisi; *d* — bir orında turıp qáдем taslaw.

Ápiwayı qádem bárlıq jaǵdaylarda qollanıladı.

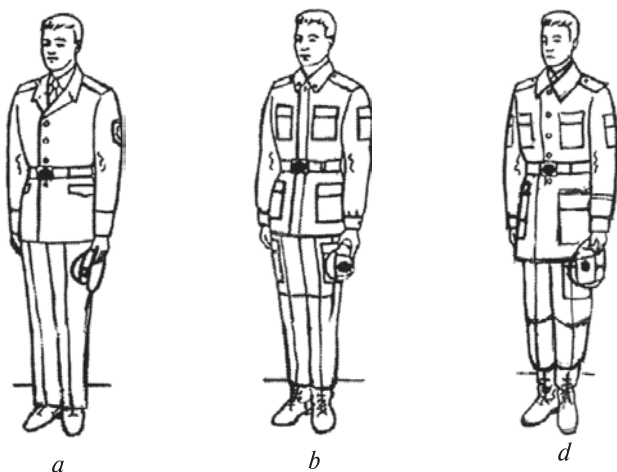
«Shaxdam qadam bos!» komandası berilgende, nıq qádemi menen, «Qadam bos!» komandası berilgende bolsa, ápiwayı qádem menen háreket etiledi.

Dáslepki komanda berilgende — gewde sál aldığa shıǵarılıp, teńsalmaqlıqtı saqlap turıladı, dárhal orınlanıwshı komanda berilgende, háreketti shep ayaqtan tolıq qádem menen baslaw kerek. Nıq qádemi menen háreket etkende, ushı aldığa sozılǵan ayaqtı jerden 15 — 20 sm kóteriw hám onıń tabanın jerge teń basıw kerek.

Qollardı iyinnen baslap háreketlendiriw — bunda qollar aldığa silkigende shıǵanaqtan búgilip, alaqań eninde belbew toǵasınan bálent kóteriliwi hám sonsha aralıqta gewdeden uzaq, shıǵanaq bolsa, qoldıń onnan tómengi bólimi bálentliginde bolıwı, qol, iyin buwınlarınan ilajı barınsha artqa silkiniwi kerek. Barmaqlar yarım búgilgen bolıwı, bastı tuwrı tutıw hám tuwrı aldığa qaraw kerek.

Ápiwayı qádem menen júrgende, ayaqlar ushın sozbastan erkin kóterip basıw, qollardı bolsa erkin háreketlendiriw kerek. Ápiwayı qádem menen júrip baratırǵanda «Rostlan» komandası berilse, nıq qádemın taslawǵa ótiledi. Nıq qádemi menen júrip baratırǵan payıtta «Erkin» komandası berilse, ápiwayı qádem menen júriwge ótiledi. «Juwır» komandası berilgende, juwırıp háreket etiw baslanadı.

Dáslepki komanda boyınsha ornınan qozǵalǵanda, gewdeni sál aldığa berip, qollardı yarım búgip, shıǵanaq biraz artqa alınadı, shep ayaqtı jerge

15-súwret. Bas kiyimniń sheshilgen halatı:

a — furajkada; *b* — beretkada; *d* — malaqayda.

qoyıw menen dárhal orınlanıwshı komanda beriledi, komanda berilgennen soń, oń ayaq penen aldığa bir qádem taslap, shep ayaqtan baslap juwırıp ketiledi. Juwırıw payıtında qollar erkin hám oğan say háreketlendiriledi.

Júriwden juwırıwǵa ótiw ushın dáslepki komanda boyınsha qollar yarım búgiledi, shıǵanaqlar biraz artqa alınadı. Dárhal orınlanıwshı komanda shep ayaq jerge qoyılıwı menen beriledi. Usı komanda boyınsha oń ayaq aldığa qoyılıp, shep ayaqtan juwırıp háreket etiw baslanadı. Juwırıwdan júriske ótiw ushın «Qadam bos» komandası beriledi. Oń ayaq jerge qoyılıwı menen bir waqıtta dárhal orınlanatuǵın komanda beriledi. Komanda berilgennen soń juwırıp jáne eki qádem taslanadı hám shep ayaqtan júrip, háreket etiw baslanadı. Bir orında júriw «Joyında qadam bos» komandası boyınsha ámelge asırıladı.

Usı komanda berilgende, ayaqlar jerden 15 — 20 sm kóteriledi hám tabannıń ushı jerge tegis qaytıp túsiriledi, qollar qádemge say háreketlendiriledi. Shep ayaq jerge qoyılıwı menen «Toǵrıǵa» komandası berilgende, oń ayaq penen bir qádem taslanadı hám shep ayaq penen tuwrıǵa háreket baslanadı hám tolıq qádem taslanadı. Bunda dáslepki úsh qádem nıq qádem boladı.

Háreketti toqtatıw ushın «Oddiy askar Ibrohimov, to'xta» komandası beriledi. Shep yamasa oń ayaqtı jerge qoyıw menen dárhal orınlanatuǵın komanda berilgende, jáne bir qádem taslanadı. Sońınan ayaqlar bir jerge qoyılıp, qáddi tiklep turıladı. Jeke turǵan áskeriy xızmetshiler birneshe qádem júriw ushın «Oddiy askar Ibrohimov, o'ng (chap)ga qadam bos» komandası beriledi. Bunday komanda berilgennen soń áskeriy xızmetshi hárbir qadam taslaǵannan soń ekinshi ayaqtı birinshi ayaqtıń janına qoyıp, eki qádem ońǵa (shep)ke júredi.

Aldığa yamasa artqa birneshe qádem júriw ushın, «Oldin (orqa)ga ikki qadam bos» komandası beriledi. Komanda berilgennen soń, aldığa (art)qa eki qádem taslanadı hám ayaqlar juplanadı. Ońǵa, shepke hám artqa qádem taslaǵanda, qollar háreketlendirilmeydi. Háreket payıtında burılıwlar «Óngga», «Chapga», «Ortga yur» komandaları boyınsha orınlanadı.

Komandalar berilgende «Óngga», «Chapka», «Ortga qadam bos» komandaları dıqqat qaratıwshı «Óng», «Chap», «Ortga qadam» hám orınlawshı «GA», «Bas» komandalarına bólinedi. Dıqqat qaratıwshı komandalar áskeriy xızmetshilerdi qaysı tárepke manyor etiwiniń dıqqatın tartadı. Orınlawshı komandalar manyoriniń atqarıwın talap etedi. Ońǵa burılıw ushın orınlawshı «GA» komanda áskeriy xızmetshi oń ayaǵın jerge qoyıwı menen beriledi, shepke burılıwda orınlawshı «GA» komandası shep ayagın jerge qoyıwı menen bir waqıtta beriledi. Sonnan belgilengen

bağdar boyınsha hárekette qol háreketi dawam ettiriledi, ońǵa yaki shepke burılıwlar ayaq ushında orınlanadı.

Artqa burılıw ushın komanda oń ayaq jerge qoyılıwı menen bir waqıtta beriledi. Komanda boyınsha (bir dep sanalganda) shep ayaq penen jáne bir qádem taslanadı, oń ayaq yarım qádem aldığa shıǵarılıp, azıraq shepke alınadı, eki ayaqtıń ushında tezlik penen (eki dep sanalganda) shep tárepke burılıp, jańa bağdarda shep ayaqtan háreket (úsh dep sanalganda) dawam yettiriledi. Burılıwlar payıtında qollar ayaqlarǵa say háreketlendiriledi. (Qaldırılsın komandası. Sol berilgen komanda aldın berilgen komandanı biykar etedi).

Qadaǵalaw sorawları

1. Ózbekistan Respublikasınıń qorgaw hám áskeriy xızmet haqqındaǵı nızamlarında neler bayan etilgen?
2. Ulıwma áskeriy minnet túsiniǵı hám onıń mánisi. Áskeriy xızmet túrlerin sanań.
3. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń quramına qanday armiyalar kiredi hám olardıń wazıypaları nelerden ibarat?
4. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde qanday ulıwma armiya áskeriy ustavlarınan paydalanıladı?
5. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde qanday áskeriy dárejeler belgilengen?

II BÓLIM. ÁSKERİY XÍZMET TIYKARLARÍ

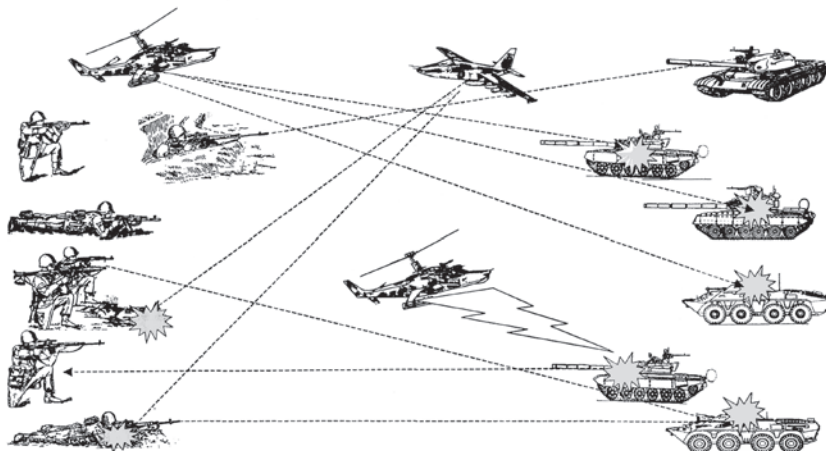
I bap. ULÍWMA ARMIYA SAWASHÍ TIYKARLARÍ

1. 1. Sawash haqqında túsiniq. Zamanagóy ulıwma armiya sawashınıń xarakteri, onıń maqseti. Ulıwma armiya sawashınıń tiykarǵı túrleri

Sawash — qısqa waqıt ishinde shegaralangan aymaqta dushpandı joq etiw (kúl-talqan etiw), onıń soqqıların qaytarıw hám basqa taktikalıq wazıypalardı orınlaw.

Sawashtıń maqseti — dushpannıń tiri kúshin joq etiw yamasa tutqıńa alıw, onıń jawıngerlik texnikası hám qural-jaraqların joq etiw yamasa qolǵa túsiriw hám de dushpannıń keyin ala qarsılıq kórsetiw qábiletin joq etiw. Búgan barlıq túrdegi qurallar soqqısınıń kúshi, áskeriy bólimler hám bólimshelerdiń qatań hám aktiv háreketiniń qorqpastan ótkerilgen manyovrı menen erisiledi.

Zamanagóy ulıwma armıyanıń sawashı — onda qatnasıp atırǵan armiyalardıń birlesken kúshleri tankler, piyadalarınń jawıngerlik mashinaları (bronetransportyorlar), artilleriya, hawa hújiminen qorǵanıw quralları, samolyotlar, vertolyotlar hám de basqa texnika hám qural-jaraqlardı qollanıw menen alıp barıladı. Ol qatańlılıǵı, keskinliligi, tez ótiwi, joqarı manyovırlılıǵı, qızǵınlıq penen, jaǵdaydıń tez ózgeriwsheńliligi, ishkerige kúshli jalın tásiiri hám de jawıngerlik wazıypanı orınlawdıń hár túrli usılları qollanıluwı menen xarakterlenedi (16-súwret).

16-súwret. Zamanagóy sawash maydanı.

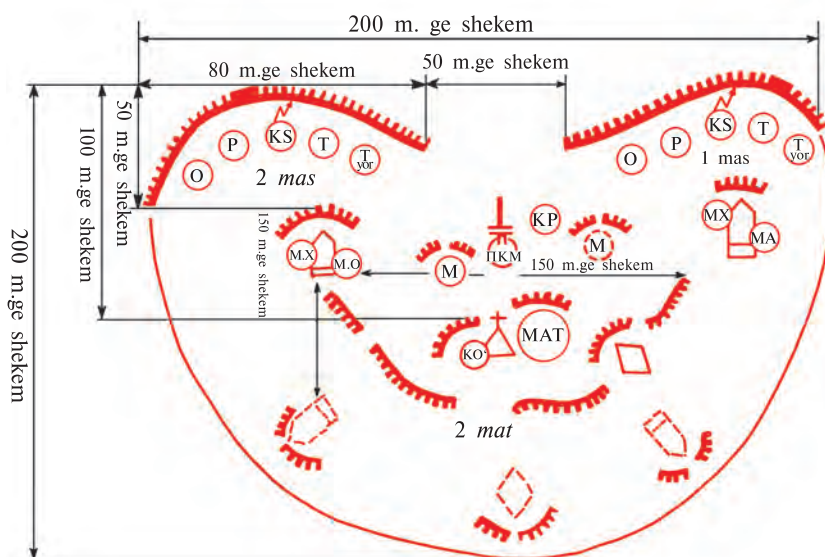
Ulıwma armiya sawashınıń tiykargı túrleri

Ulıwma armiya sawashınıń tiykargı túrleri bolıp *qorǵanıw* hám *hújim* esaplanadı. *Qorǵanıw* — dushpan hújimin qaytarıw, oǵan zıyan jetkiziw hám óz armiyalarımızdın hújimge ótiwi ushın sharayat jaratıw maqsetinde arnawlı yamasa májbúriy ámelge asırıladı.

Qorǵanıw aldın ala yamasa sawash sharayatında dushpan menen júzbe-júz kelgende tayarlanıwı múmkin. Qorǵanıw dushpan tárepinen qollanılǵan barlıq qurallar soqqısın qaytara alatuǵın, turaqlı hám aktiv bolıwı kerek.

Hújim — dushpandı kúl-talqan etiw (joq etiw) hám orınlardıń áhmiyetli shegaraların (obyektlerin) iyelew maqsetinde ótkeriledi. Ol dushpandı qolda bar bolǵan barlıq qurallar menen zıyanlaw, qatań hújim, dushpannıń jawıngerlik tártibi ishine bólimshelerdın qatań kirip barıwı, hárekettegi kúshlerin joq etiw hám tutqıńa alıw, qural-jaraqların, texnikaların hám belgilengen aymaqlar (shegara, obyektler)ın iyelep alıw menen kórinedi.

Qorǵanıwdagı dushpangá topar (sekciya)dın hújimi, oǵan tuwrıdan-tuwrı jaqınlasıwda yamasa ishkeriden háreketlenip kelgende (tosattan, jol-jónekey) ámelge asırıladı. Motoatqısh toparı óz quralın, orınlardagı injenerlik úskenelerdi hám de tosıqlardı sheberlik penen paydalanıp, hújimge ótken dushpangá úlken zıyan jetkizgen halda iyelep turǵan poziciyaların uslap qalıw qábiletine iye. Ol qaǵıydaǵa muwapıq, vzvod quramında qor-

17-súwret. Motoatqıshlar toparı qorǵanıwda.

ğanıwǵa kirisedi, batalyon rezervinde turıp jawıngerlik qorǵawǵa, jawıngerlik razvedka baqlawına hám jasırın oqshı belgileniw, kúshleriniń bir bólegi yamasa tolıǵı menen batalyon (vzvod)ınıń bronlangan toparı quramına kiriwi múmkin.

Motoatqış toparı front boyınsha 200 m ge shekem hám ishkerige 200 m ge shekem bolǵan tayanış punktın qorǵaydı. Motoatqış toparınıń qorǵanıǵı ózine: topardıń jawıngerlik tártibin, topardıń tayanış punktın hám ot ashıw dizimin aladı.

Topardıń *jawıngerlik quramı* aldına qoyılǵan wazıypaǵa hám orınlardaǵı jer sharayatına baylanıslı qurıladı. Motoatqış toparınıń sekciyalar poziciyaları, qaǵıydaǵa muwapıq, transheya arqalı tutastırıladı. Motoatqış toparınıń *tayanış punkti* sekciyalar poziciyasınan, piyadalardıń jawıngerlik mashinaları hám óz qaramaǵındaǵı ot ashıw quralları hám ot ashıw poziciyalarınan ibarat boladı.

Topardıń qorǵanıstaǵı *ot ashıw sisteması* topardıń qorǵanıǵı aldınǵı shegaralarında tayarlangan jıynalǵan oq atısıw uchastkasın; qorǵanıǵınıń aldınǵı shegarası aldında, aralıqlarda, qanatlarda hám qorǵanıǵı ishkerisinde piyadalar jawıngerlik mashinasınıń tankke qarsı zonası hám topardıń basqa barlıq ot ashıw qurallarınıń kóp qabatlı jalının; qawıplı baǵdarlarda tayarlangan piyadalar jawıngerlik mashinası hám basqa ot ashıw qurallarınıń tayarlangan oq atısıw manyovrin óz ishine aladı.

1. 2. Áskerdiń sawashtaǵı minnetleri. Áskerdiń jeke quralı hám ánjamları (ekipirovkası). Motoatqış sekciyasınıń shólkemlestiriwshilik quramı, sheshiwshi jawıngerlik wazıypaları, onıń qural-jaraqları hám imkaniyatları

Hárbir ásker:

- topardıń, óz sekciyası (tanki)niń hám óziniń jawıngerlik wazıypaların biliwge;

- dushpan tankleriniń, basqa bronlangan mashinaları hám tankke qarsı qurallarınıń jawıngerlik imkaniyatların, olardıń kúshli hám ázzi táreplerin, ásirese, eń ázzi jerlerin biliwge;

- bekinis qurılmalarınń úskenelew kólemi hám úskeneleniw tártibin bárha baqlap barıwǵa, dushpandı óz waqtında tawıp alıwǵa hám bul haqqında dárhal komandirge bildiriwge;

- hújimde qatań hám qorqpastan háreketleniwge, qorǵanısta shıdamlı hám tırısqaq bolıwǵa, dushpandı barlıq usıllar hám qurallar menen joq óte alıwǵa, tankke qarsı minalardı ornataw hám shıǵarıp alıwdı biliwge; arnawlı islew beriwdi ótkeriwdi biliwge;

- orınnan, jeke qorǵanıw qurallarınan hám mashinanıń qorǵaw qásiyetlerinen sheberlik penen paydalanıwǵa, okop hám pana jaydı tez úskenelewdi biliwge, nıqaplawdı ámelge asırıwǵa, tosiqlardan hám záhárlengen

jerlerden óte alıwǵa, tankke qarsı minalardı ornatiw hám shıǵarıp alıwdı biliwge; arnawlı islew beriwdi ótkeriwdi biliwge;

- hawadaǵı dushpandı tanıy alıwǵa hám onıń samolyotları, vertolyotlarına hám basqa nıshanlarına oq atar qurallardan oq atıwdı biliwge, olardıń eń ázzi jerlerin biliwge;

- sawashta komandirin qorǵawǵa, eger de ol jaralansa yamasa ólse, qorqpastan bólim komandirligin óz moynına alıwǵa;

- sawashta komandirdiń ruqsatsız óziniń ornın taslap ketpewge, jaraqatlanganda yamasa radioaktiv záhárli zatlar, bakteriyalogiyalıq (biologiyalıq) qurallar yamasa jandıırıwshı qurallardan zıyanlanganda, ózine hám óz ara járdem sharaların kóriwge hám wazıypanı orınlawdı dawam etiwge; eger medicina punktine barıw buyırılǵan bolsa, ózi menen jeke quralın alıwǵa; medicina punktine barıw múmkin bolmasa, quralı menen pana jerge barıp, sanitarlardı kútiwge;

- oq-dárilер, BMP (BTR) hám tanklerdiń janar maylarınıń sarplanıwın baqlap turıwǵa, óz waqtında oq-dárilер hám janar may zapası haqqında komandirge bildiriwge;

- BMP (BTR) hám tankler buzılǵanda, olardı dúzetiw sharaların kóriwge májbúr.

Áskerdiń jeke quralı hám ánjamları

Hújimde, qorǵanısta, soqlıǵısıw sawashında jawıngerlik háreketlerdi tabıslı alıp barıwda hám de arnawlı áskeriy háreketlerdi orınlaǵanda, hárbir ásker óziniń jeke quralına iye bolıwı kerek. Shtattaǵı lawazımına qarap, toparда hárbir áskeriy xızmetshi óziniń qural túrine iye. Topar komandiriniń orınbasarı — serjant, qaǵıydaǵa muwapıq AK-74 avtomatı menen qurallanadı, topar mergeni SVD mergenlik miltıǵı menen, topar pulemyotshısı RPK-74 pulemyotı yamasa PMK menen, avtomatshılar AK-74 penen, mexanik-shofyor, BMP nıshanǵa alıwshı-operatorı PM pistoleti (AKS-74 jıynalatuǵın metall qundaqlı avtomatlar menen de) qurallanıwı múmkin, shofyor, BTR nıshanǵa alıwshısı AK-74 avtomatı menen qurallanadı.

Shtattaǵı lawazımına qarap, topardıń jeke quramı hár qıylı ánjamǵa iye. Qaǵıydaǵa muwapıq, BTR-70, BTR-80 bronetransportyorında háreketleniwshi topar hár qıylı ánjamǵa iye. Olar áskeriy xızmetshi jaqsı áskeriy háreketler alıp barıwı ushın arnalǵan.

Hárbir áskeriy xızmetshi granata ushın sumka, magazin ushın sumka, flyajka suwı menen, kishkene sapyor belshesi, shexolı bolǵan, kerek-jaraqqa iye.

Kerek-jaraqqlar qaltasında tómendegi ásbap-ánjamlar boladı: ulıwma armiya saqlaw toplamı, plash-palatka, qazansha, krujka, qasıq, jeke gigiena

buyımları, ayaq kiyimin tazalaw quralları, fonarik, jazıw dápteri, xat ushın konvertler, qısqı yamasa jazǵı kiyimler, qurǵaq payok, aptechka.

Serjantlar ushın qosımsha hám májbúriy túrde kerek-jaraqlar toplamında: serjant sumkası, onıń quramında kompas, oficerlik sıǵıshı, flomasterler hám qálemler toplamı, jazıw dápteri (bloknot), óshirgish, shaqqı, cirkul-ólshegish, kurvimetr boladı.

Motoatqısh sekciyasınıń shólkemlestiriwshilik quramı, sheshiwshi jawingerlik wazıypaları, onıń qural-jaraqları hám imkaniyatları

Motoatqıshlar sekciyası motoatqıshlar toparı quramına kirip, ol sekciya komandiri — serjant, granatomyotshı, onıń járdemshisi, pulemyotshı, atqısh, mexanik-shofyor, nıshangá alıwshı-operatorlardan ibarat. Barlıq jeke quramı — jeti adam. Qural-jaraǵı: BMP (BTR) — 1 dana, RPG-7 — 1 dana, RPK-74 (PK) — 1 dana, qalǵan jeke quramı AK-74 avtomatı menen qurallanǵan.

Motoatqıshlar sekciyası front boyınsha 80 metrge shekemgi bolǵan poziciyanı qorǵay aladı. Bunda ol tiykarǵı hám zapas (waqtınshalıq) oq atıw quralları ushın poziciyalargá iye. Bul qońsı sekciyalar menen birgelikte topardıń tayanısh punktiniń qanatları hám front aldında dushpanǵa oq atıp, joq etiw imkanın beredi.

Sekciya tawlı jerlerde de qorǵanıwdı alıp barıwı múmkin. Ol jerdegi poziciya kóshkiler, unırawlar imkanı bolmaǵan orınlardan, dushpandı kóp qabatlı, qanattan, kesispe hám sıpıra kesip atıw menen zıyanlawdı, óli boslıqlar bolmawın támiyinleytuǵın etip tańlanıwı kerek.

Sekciya shól aymaqlarda jawingerlik wazıypanı orınlaǵanda, joqarı hawa temperaturası sharayatında isleytuǵın jawingerlik hám basqa texnikalardıń islew rejimin saqlawı, suwıtıwshı suyıqlıqlar zapasına hám jeke quramdı ıssılıq urmawına tiykarǵı dıqqat qaratıladı.

Hújimde motoatqıshlar sekciyalarına hújim obyektı hám sońınan hújim etiw baǵdarı kórsetiledi.

Motoatqıshlar bólimsheleri tómendegi oq atar qurallar túrine iye: Kalashnikov avtomatı (AK-74), Kalashnikov qol pulemyotı (RPK-74), Kalashnikov pulemyotı (PK), SVD mergenlik mıtıǵı hám PM pistoletleri.

Qurallanıwda tankke qarsı RPG (RPG-7D) qol granatomyotları bolıwı múmkin.

7,62 mm.li Kalashnikov (PK) pulemyotı atıwda qolaylı bolıwı ushın tirekke iye. Lentalı qutınıń sıyımlılıǵı—100 yaki 200 (250) patrondı quraydı.

Taktika-texnikalıq xarakterı. Atıwda nıshangá alıw uzaqlıǵı — 1500 m, tuwrıdan-tuwrı atıw uzaqlıǵı: kókirek tárizli nıshanlar boyınsha — 400 m, juwırıwshı nıshanlar boyınsha — 650 m, jawingerlik tez atıw minutına — 250.

18-súwret. Kalashnikov (PK)
pulemyotınıń ulıwma kórinisi.

19-súwret. Tankke qarsı RPG-7 qol
granatomyotı.

Nıshangá atıw uzaqlıǵı—500 m, jawıngerlik tez atıwı minutına 4—6. Optikalıq nıshangá alıwǵa iye granatomyotınıń awırılıǵı: RPG-7 — 6,3 kg, oq-dárisiniń (granata porox zaryadı menen) awırılıǵı PG-7V — 2,2 kg.

1. 3. Ózbekistan Respublikası armiyalarınıń qural-jaraq hám áskeriy texnikaları (bronlangan mashinalar, tankler, jawıngerlik vertolyotlar, samolyotlar hám artilleriya quralları)

Bronlangan mashinalar

Bronetransportyorlar. BTR-70. Bronetransportyor jawıngerlik dóńgelekli, bronlangan, suwda júze aladı, jeńil bronlangan nıshanlardı zıyanlawshı, 14,5 mm.li úlken kalibrli pulemyot hám onıń menen juplastırılǵan 7,62 mm.li PKT pulemyotına iye (20-súwret).

20-súwret. BTR-70 bronetransportyori.

Taktika-texnikalıq xarakteri. Jawıngerlik salmaǵı — 13600 kg. Eń joqarı tezligi 80—90 km/s, suwda júziwdegi eń joqarı tezligi — 9,5 km/s, shos-sede júriw zapası — 600 km, janılǵı zapası — 300 litr (benzin), biyiklikke shıǵıw múyeshi — 30°, kren — 25°, BTR óte alıwı múmkin bolǵan shuqırlıq keńligi — 2 m, BTR óte alıwı múmkin bolǵan tosiq (diywal) bálentligi — 0,5 m, ekipajı (desant) — 3 (8).

BTR-80. Bronetransportyor jawıngerlik dóńgelekli, bronlangan, suwda júze aladı, jeńil bronlangan nıshanlardı zıyanlawshı 14,5 mm.li úlken kalibrli pulemyot hám onıń menen juplastırılğan 7,62 mm.li PKT pulemyotına iye (21-súwret).

21-súwret. BTR-80 bronetransportyori.

Taktika-texnikalıq xarakteri. Jawıngerlik salmaǵı — 13600 kg. shosse-degi eń joqarı tezligi — 90 km/s, suwda júziwdegi eń joqarı tezligi — 9,5 km/s, shossede júriw zapası — 600 km, janar may zapası — 300 litr (dizel janar mayı), biyiklikke shıǵıw múyeshi — 30°, kren — 25°, óte alıwı múmkin bolǵan shuqırlıq keńligi — 2 m, óte alıwı múmkin bolǵan tosıq (diywal) bálentligi — 0,5 m, ekipaj — 3 adam, desant — 8 adam.

Piyadaların jawıngerlik mashinaları. BMP-1. Piyadanın jawıngerlik mashinası — motoatqışlar bólimsheleri menen birge sawash alıp barıwǵa arnalǵan. Ol jalınlı qúdiretlilikti, jeke quramnıń sawash maydanında qorǵanıwın hám háreketsheńliligin birqansha asıradı hám wazıypanıń hár túrli sharayatta tabıslı háreketleniwine imkaniyat jaratadı.

Jawıngerlik mashina oqqa hám snaryad bóleklerine qarsı brongá, massalıq qırǵın qurallarınan jámáátlik qorǵanıw sistemasına, ıssılıq hám

22-súwret. Piyadanın jawıngerlik mashinası (BMP-1).

tütün apparatlarına, joqarı manyovrlilikke iye. Ol suwlı háwizlerden súzip ótiwi hám hawa arqalı záhárlengen uchastkalar, qıyrağan jerler hám hár túrli tosiqlardan óte alıwı múmkin.

BMP-1 tankke qarsı basqarıwshı raketalar (TQBR), 73 mm.li tegis stvollı tankke qarsı top hám oğan juplastırılğan 7,62 mm.li PKT pulemyotı menen qurallangan (22-súwret).

Taktika-texnikalıq xarakteri. Jawıngerlik salmağı — 13200 kg, eki-pajı—3 adam (komandir, nışanğa alıwshı-operator, mexanik-shofyor), desant — 8 adam, qurğaqlıqtağı eń joqarı tezligi — 60 km/s, suwdağı tezligi — 7 km/s, shossedegi júriw zapası 550—600 km, biyikke shıǵıw múyeshi — 35°, shuqırlıq keńligi — 2,5 m; diywal bálentligi — 0,7 m.

BMP-2. Piyadaların jawıngerlik mashinası — motoatqışlar bólim-sheleri menen birge sawash alıp barıwğa mósherlengen. Ol oq atıw qúdirettilikti, jeke quramnıń sawash maydanında qorǵanıwın hám háreket-shenliligin birqansha asıradı hám jaǵdaydıń hár túrli sharayatta tabıslı orınlanıwına imkaniyat jaratadı.

Jawıngerlik mashina oqqa hám snaryad bóleklerine qarsı brongá, massalıq qırǵın qurallarınan jámaátlik qorǵanıw sistemasına, ıssılıq hám tütün apparaturalarına, joqarı manyovrlilikke iye. Ol suwlı háwizlerden júzip ótiwi, hawa arqalı zıyanlangan uchastkalardan, qıyrağan jerlerden hám hár túrli tosiqlardan óte alıwı múmkin.

BMP-2 30mm.li avtomatikalıq top, 7,62 mm.li PKT pulemyotı, tankke qarsı basqarılıwshı raketa ushın ushırıw qurılması menen qurallangan. Jawıngerlik toplamı 30 mm.li top ushın 500 oq-dári, 7,62 mm.li PKT pulemyotı ushın 2000 dana patron, 4 dana PTUR-dan ibarat (23-súwret).

23-súwret. BMP-2 niń ulıwma kórinisi.

Taktika-texnikalıq xarakteri. Jawıngerlik salmağı — 14000 kg, ekipajı — 3 adam (komandir, nishanğa alıwshı-operator, mexanik-shofyor), desant — 7 adam, uzınlığı — 6710 mm, qurğalıqtağı eñ joqarı tezligi — 65 km/s, suwdağı júziw tezligi 6—7 km/s, shossedegi júriw zapası — 550 km, basıp ótiwi kóteriliwi — 35° shuqırlıq keñligi — 2,5 m, diywal bálentligi — 0,7 m.

Tankler

T-62. Ortasha tank — T-62 qúdiretli qural-jaraqqa, isenimli bronlangan qorğanısqa hám joqarı manyovrlilikke iye jawıngerlik shınjırlı mashina.

Tank 115 mm.li tegis stvollı top, ol juplastırılğan 7,62 mm.li PKT pulemyotı hám 12,7 mm.li DSHK-M zenit pulemyotı menen qurallangan.

24-súwret. T-62 tankiniñ ulıwma kórinisi.

Tank ekipajı 4 adamnan ibarat (komandir, nishanğa alıwshı-operator, oqlawshı, mexanik-shofyor). Mexanik-shofyor basqarıw bóliminde, ekipajdıń qalğan aǵzaları bolsa, jawıngerlik bólim (bashnya)de jaylasadı (24-súwret).

Taktika-texnikalıq xarakteri. Tanktıń salmağı — 37000 kg. Dvigateldiń eñ joqarı quwatı — 580 at kúshi, topıraq jolda háreketleniwdiń ortasha tezligi 22—27 km/s, shossede — 32—35 km/s, shossedegi eñ joqarı tezligi — 50 km/s, shossede júriw zapası — 450 km, topıraq jolda — 320 km, óte alatuǵın tosıqları: eñ joqarı kóteriliw múyeshi — 32°, eñ úlken kren — 30°, shuqırlıq keñligi — 2,85 m, diywal bálentligi — 0,8 m, óte alatuǵın suw tereñligi — 1,4 m.

T-72. Kúshli qural-jaraqqa, isenimli bronlangan qorğanısqa hám jo-qarı manyovrlilikke iye jawıngerlik bronlangan shınjırlı mashina. Tank ekipajı 3 adamnan ibarat. Tank eki tegislikte birdey tuwrılanıwshı 125 mm.li tegis stvollı top hám oǵan juplastırılğan 7,62 mm.li PKT pulemyotı hám 12,7 mm.li kalıbrli zenit pulemyotı menen qurallangan (25-súwret).

Taktika-texnikalıq xarakteri. Tankiñ salmağı — 44000 kg, dvigateldiñ joqarı quwatı — 840 at kúshi, topıraq jolda háreketleniwdiñ ortasha tezligi 35—45 km/s, shossede — 50 km/s, shossedegi eñ joqarı tezligi — 60 km/s, shossede júriw zapası — 700 km, topıraq jolda 460 — 650 km, óte alatuğın tosıqları: eñ joqarı kóteriliw múyeshi — 30°, eñ úlken kren — 25°, shuqırlıq keñligi 2,6 — 2,8 m, diywal bálentligi — 0,88 m, óte alatuğın suw hávizi tereñligi 1,2 — 1,8 m.

25-súwret. T-72 tankiniñ ulıwma kórinisi.

Jawinger vertolyotlar

26-súwret. MI-24 B jawıngerlik vertolyoti.

MI-24 Bniñ taktika-texnikalıq xarakteri. Bos vertolyottıñ awırılıǵı — 8500 kg, dvigatel quwatı — 2225 at kúshi, eñ joqarı tezligi — 320 km/s, ushıwınıñ eñ joqarı bálentligi — 4600 m, ushıw uzaqlıǵı — 1000 km, ekipajı — 3 adam (ushıwshı, operator, bort texnigi). (26-súwret).

Ka-52 «ALLIGATOR» taktika-texnika xarakteri. Bos vertolyottıń awırlıǵı—7700 kg, dvigatel quwatı—2225 at kúshi, eń joqarı tezligi — 350 km/s, ushıwdıń eń joqarı bálentligi—5000 m, ekipajı—2 adam (27-súwret).

27-súwret. Ka-52 «ALLIGATOR» jawıngerlik vertolyotı.

Samolyotlar

28-súwret. L-39 samolyotı.

L-39dıń taktika-texnikalıq xarakteri. Eń joqarı tezligi — 900 km/s, eń joqarı bálentligi — 9000 m, samolyot uzınlıǵı — 24 m, bálentligi — 6 m (28-súwret).

29-súwret. Front bombalawshısı SU-24 samolyotı.

SU-24tıń taktika-texnikalıq xarakteri. Eń joqarı tezligi—1700 km/s, eń bálent ushıwı—11 000 m, samolyot uzınlıǵı—24 m, bálentligi—6 m (29-súwret).

SU-17niñ taktika-texnikalıq xarakteri. Eñ joqarı tezligi—1900 km/s, eñ bálent ushıwı—15200 m, samolyot uzınlıǵı—18,9 m, bálentligi—4,9 m (30-súwret).

30-súwret. Qırıwshı-bombalawshı SU-17.

SU-25tiñ taktika-texnikalıq xarakteri. Eñ joqarı tezligi—970 km/s, eñ bálent ushıwı—7000 m, samolyot uzınlıǵı—15,5 m, bálentligi—4,8 m (31-súwret).

31-súwret. Shturmshı SU-25.

MIG-29diñ taktika-texnikalıq xarakteri. Eñ joqarı tezligi — 2450 km/s, eñ bálent ushıwı—18000 m, samolyot uzınlıǵı—17,3 m, bálentligi—4,7 m (32-súwret).

32-súwret. Front qırıwshısı MIG-29.

A-50diń taktika-texnikalıq xarakteri. Patrullew tezligi — 600 km/s, eń bálent ushıwı—10200 m, ushıw dawamlılıǵı—7 saat, ekipajı—5 adam, samolyot uzınlıǵı—46,5 m, bálentligi—14,7 m, IL-76 samolyotı bazasında jaratılǵan (33-súwret).

33-súwret. Uzaqtan radiolokaciya baqlawshı (dozor), anıqlawshı hám baǵdarlawshı samolyot A-50.

IL-76niń taktika-texnikalıq xarakteri. Samolyot ekipajı—7 adam, biyikligi—14,76 m, samolyot uzınlıǵı—46,59 m, maksimal tezligi—825 km/s, maksimal uzaqlıqqa ushıwı—10000 km, júklengen samolyot-tıń salmaǵı—190000 kg, biyikke ushıw—12000 m (34-súwret).

34-súwret. IL-76.

AN-12niń taktika-texnikalıq xarakteri. Samolyot ekipajı—7 adam, bálentligi—10,53 m, samolyot uzınlıǵı—33,1 m, maksimal tezligi—680 km/s, maksimal uzaqlıqqa ushıwı—5530 km, júklengen samolyot salmaǵı—61000 kg, biyikke ushıwı—11000 m (35-súwret).

35-súwret. AN-12.

AN-26 nın taktika-texnikalıq xarakteri. Samolyot ekipajı — 6 adam, bálentligi — 8,58 m, samolyot uzınlığı — 23,80 m, maksimal tezligi — 420 km/s, maksimal uzaqlıqqa ushıwı — 5500 km, júklengen samolyot salmağı — 24000 kg, biyikke ushıwı — 7500 m (36-súwret).

36-súwret. AN-26

Artilleriya quralları

Reaktiv artilleriyasınıń jawıngerlik mashınısınıń taktika-texnikalıq xarakteri. Atıw uzaqlığı — 20 km hám onnan uzaqqa, toplamı — 120 snaryad, snaryad awırlığı — 66 kg, raschyotı — 6 adam (37-súwret).

37-súwret. Reaktiv artilleriyanın jawıngerlik mashınası

82 mm. li minomyottin taktika-texnikaliq xarakteri. Atıw uzaqlığı — 500 m. den 7000 m. ge shekem, jawingerlik toplamı — 60 snaryad, raschyotı — 3 adam. (38-súwret).

38-súwret. 82 mm.li minomyot:

22 mm. li D-30 pushkasının taktika-texnikaliq xarakteri. Atıw uzaqlığı — 15,3 km. ge shekem, jawingerlik toplamı — 80 snaryad, snaryad-tın awırlığı — 21,7 kg. (39-súwret).

39-súwret. 122 mm.li D-30 pushkası jawingerlik jaǵdayda.

1.4. Shet el armiyalarının tankleri hám onıń hálsız tárepleri.

Shet el jawıngerlik vertolyotları

Házirgi waqıtta rawajlangan mámleketlerdiń Qurallı Kúshleri ushın tanklerdiń jańa úlğilerin islep shıǵarıwǵa úlken itibar qaratılmaqta. Zamanagóy sawashta tanklerdiń taktikalıq-texnikalıq xarakterine bolǵan talap úzliksiz kúsheyip barmaqta. Dushpan menen nátiyjeli jawıngerlik háreketler alıp barıwı ushın qúdiretli qural-jaraqqa, jaqsı optikalıq ásbaplarǵa, zamanagóy nıshandı anıqlaw qurallarına, kerekli oq-dárilер komplektine, qúdiretli dvigatel qurılmasına isenimli júris bólimine iye bolıw kerek.

«M1A1» tankiniń taktika-texnikalıq xarakteri. «M1A1» tanki AQSH armiyasında qural-jaraq sıpatında turadı. Jawıngerlik awırılıǵı — 55,9 tonna, eń joqarı tezligi — 66 km/s, top kalibri — 120 mm, dvigatel quwatı — 1500 at kúshi, ekipaj 4 adam (40-súwret).

40-súwret. «M1A1»-tanki.

«Leopard-2K» tankiniń taktika-texnikalıq xarakteri. «Leopard-2K» tanki Germaniya armiyasınıń quralı esaplanadı. Jawıngerlik awırılıǵı — 50,5 tonna, eń joqarı tezligi — 68 km/s, top kalibri — 120 mm, dvigatel quwatı — 1500 at kúshi, ekipaj 4 adam.

41-súwret. Leopard-2K tanki.

«Chellenjer-2» tankiniñ taktika-texnikalıq xarakteri. «Chellenjer-2» tankı Ullı Britaniya armiyasınıñ quralı esaplanadı. Jawıngerlik avarılıǵı — 62,5 tonna, shossede júriw zapası — 450 km, ekipajı — 4 adam. (42-súwret).

42-súwret. «Chellenjer-2» tankı.

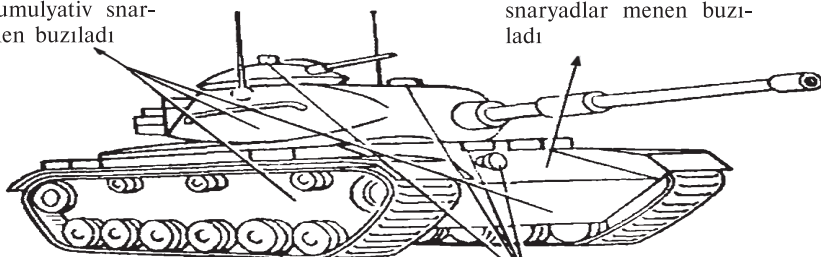
«Merkava Mk. 1» tankiniñ taktika-texnikalıq xarakteri. «Merkava Mk. 1» tankı Izrayıl armiyası quralı esaplanadı. Jawıngerlik avarılıǵı — 56,0 tonna, joqarı tezligi — 46 km/s, shossede júriw zapası — 500 km, ekipajı — 4 adam. (43-súwret).

43-súwret. «Merkava Mk. 1» tankı.

Bashnya hám korpus qále-gen noqatta kalibr astı hám de kumulyativ snaryadlar menen buzıladı

Joqarı bronlı kumulyativ snaryadlar menen buzıladı

Baqław ásbapları, faralar oqatar qural oǵı menen buzıladı

44-súwret. Tanktıñ ázzi jerleri.

Shet el jawınger vertolyotları

AN-64D «Apache Longbow»dın taktika-texnikalıq xarakteri. Eń joqarı tezligi — 261 km/s, eń bálent ushıwı — 3800 m, vertolyottıń uzınlıgı — 17,7 m, bálentligi — 4,9 m, ekipajı — 2 adam (ushıwshı, operator), ushıw aralıgı 6 km.ge shekem bolğan «Xellfayr» raketasına iye. AQSH armiyası qurallanğan (45-súwret).

45-súwret. AN-64D «Apache Longbow» jawıngerlik vertolyotı.

UH-64 «Black Hawk» tıń taktika-texnikalıq xarakteri. Eń joqarı tezligi — 361 km/s, eń bálent ushıwı — 5790 m, vertolyot uzınlıgı — 15,2 m, bálentligi — 5,1 m. (46-súwret).

46-súwret. UH-64 «Black Hawk» — AQSHtın qurğalıqtağı kúshleriniń tiykarǵı transport vertolyotı.

1.5. Oq atıw — sawashta dushpandı joq etiwdiń tiykarǵı quralı. Oq atıw túrleri. Sawash manyovri haqqında túsiniq. Manyovr túrleri. Toparlardıń jawıngerlik hâreketlerin támiyinlewi.

Oq atıw — sawashta dushpandı joq etiwdiń tiykarǵı quralı, onı sheberlik penen alıp barıw hám nıshandı birinshi oqta zıyanlaw ushın jawınger:

- óz quralın tolıq biliwi, onı saqlawdı, atıw ushın puqta tayarlanıwı;
- atıw ushın orındı ustalıq penen tańlawdı, shegaralanğan waqıtta, kúni-túni, hár qıylı jaǵdaylardan atıwdı durıs orınlawdı.

• nishangá shekemgi aralıqtı, nishangá alıwshısı hám nishangá alıw noqatın tuwrı anıqlawdı, qaptaldan esken samalğa hám nışan háreketine tuwrılıq kirgize alıwdı;

- komandir komandasın dıqqat penen esitiw hám anıq, tez orınlawı;
- óz betinshe oq atıwda sanalı baslama kórsetiwdi biliwi kerek.

Avtomatshılar oq atıw ushın topar komandiri kórsetken orınlardı, iyeleydi, óz betinshe háreketlengende onı ózleri tańlaydı. Tańlağanda sharayat, orın xarakteri hám qoyılğan wazıypa esapqa alınadı.

Atıw ushın orın qolay, keń, kóriw maydanı hám atıwdı hám de oqshınıń dushpan baqlawınan panalap turıwın támiyinlewı kerek. BMP (BTR) pulemyot hám granatomyotlar ushın oq atıw poziciyası topar komandiri tárepinen tańlanadı hám kórsetiledi.

Oq atıw poziciyasınıń jaylasıwı qoyılğan wazıypalardı joqarı dárejede orınlawdı, oqlı manyovr imkaniyatların tuwdıratuğın jaqsı kóriniske hám atıwğa iyeligi, tábiyiy nıqaplanıwı, qolay kirip shıǵıw hám jańa yamasa zapastaǵı oq atıw poziciyalarına kórinbey ótiw jollarınıń bolıwı talaplarğa juwap beriwi kerek.

RPGdan atıw ushın, bulardan tısqarı, atıw qáwipsizligin támiyinlewı kerek, yaǵnıy arqa tárepinde gazlerdiń erkin shıǵıwı ushın tosqıqlar bolmawı (2 metrden jaqın emes) hám qáwipsiz zona, (30 m) tereńligi arasında adamlar, oq-dárilerdı ornalastırmaıw kerek. Oq atıw poziciyasın (atıw ushın orın) sonday tańlaw kerek, bunda dushpan islep atırğan isler anıq kórinip tursın, ózi bolsa kórinbesin.

- **Oq atıw túrleri • Sawash manyovrı haqqında túsinik.**
- **Manyovr túrleri • Toparlardıń jawıngerlik háreketlerdi támiyinlewı**

Motoatqısh (tankshi) topardıń (sekciyanıń, tanktiń) jalını jawıngerlik wazıypanı orınlawda, dushpandı joq etiwdiń tiykarǵı quralı esaplanadı. Dushpandı oq atıp isenimli zıyanlaw: nışandı óz waqtında razvedka etiw, oq atıw quralların olardıń jawıngerlik imkaniyatlarına qarap sheberlik penen qollanıw, oq atıwdıń anıqlıǵı, onı qollanıwdıń tosattan hám júdá tıǵızlıqta, joqarı tezlikte qollanılwı; sawashta oq atıwdı sheberlik penen basqarıw arqalı erisiledi.

Oq atıw:

• *qural túri boyınsha* — woq atar, granatomyot, piyadalardıń jawıngerlik mashinaları (bronetransportyorlar), tankler artilleriya, zenit quralları hám basqalar;

• *atıw usılı boyınsha* — tuwrıdan tuwrı, yarım tuwrı hám jabıq oq atıw poziciyasınan atıw menen parıqlanadı.

Oq atar qurallardıń oq atıw túrleri tómendegiler:

- *taktikalıq qollanıwı boyınsha* — toqtawsız atıw (ot tosattan, jaqın aralıqtan bir baǵdarda atıladı) hám jıyılǵan tártipte (bir nıshanǵa motoatqıshlar toparınıń yamasa sekciyasınıń barlıq túrdegi oq atar quralları menen atıw);

- *atıw baǵdarı boyınsha* — frontal (nıshan frontına perpendikulyar tárizde), qanattan (nıshan qanatına, onıń frontına parallel túrde) hám kessipe oq atıw (bir nıshanǵa keminde eki baǵdardan oq atıp barıw);

- *atıw jedelligi boyınsha* — birewlep oq atıw, qısqa hám uzın qatara hám de barlıq túrdegi oq atıw qurallarınan úzliksiz oq atıw.

- *atıw usılı boyınsha* — orınnan, toqtap (qısqa toqtap), júrip baratırıp, borttan, bir noqatqa qarata oq atıw, front boyınsha jalındı jayıp, ishkerige jalındı jayıp, maydan boyınsha h.basqalar.

Artilleriya jalını túrleri óz ishine: ayrıqsha nıshan boyınsha oq atıw, tosıqlı (háreketli, hám háreketsiz), jalpı oqqa tutıw hám basqalardı aladı.

Qorǵanıstı shólkemlestiriwde, ásirese, tawlarda, barlıq túrdegi qurallardan paydalanǵan halda kóp qatlamlı hám kóp qabatlı jalın payda etiledi. Dushpannıń tiri kúshlerine ayrıqsha atıw quralları yamasa motoatqıshlar toparları hám sekciyalarınıń oq atar qurallarınan jawdırılǵan oǵı menen atıp zıyan jetkeriledi.

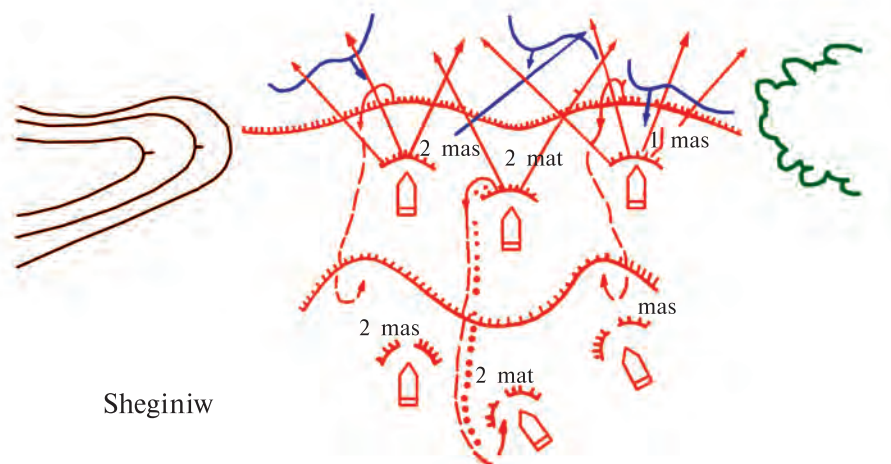
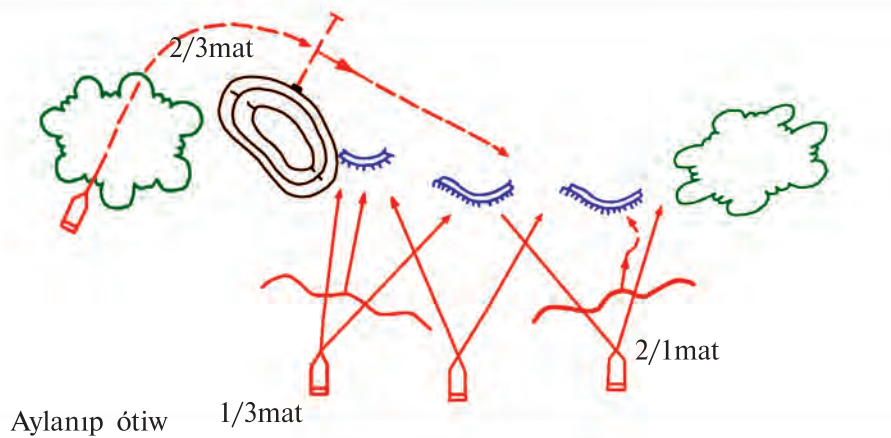
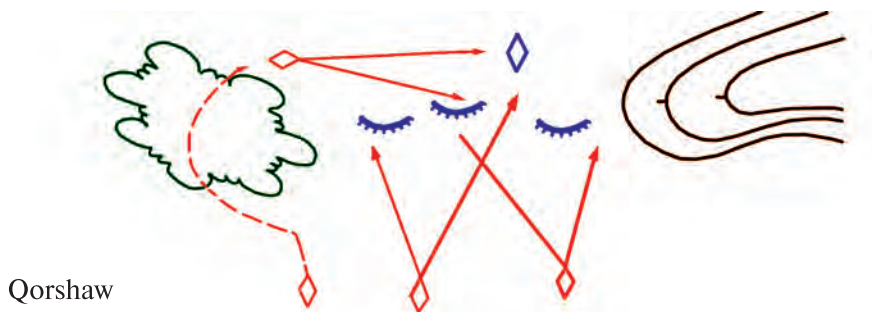
Sawashta motoatqıshlar (tankshiler toparları), orınnıń qolay sharayatlarınan paydalanıp, oq atıwdı háreket penen sheberlik penen biriktirip hám manyovrdı keń qollanıwı kerek. Manyovr kúshler hám quralları oq atıw menen ótkeriledi.

Kúsh hám qurallar manyovri dushpannıń jawıngerlik tártibindegi eń ázzi jerine, ásirese, qanatları arqa tárepine hám óziniń bólimshelerin dushpan soqqısınan óz waqtında shıǵarıp alıw ushın ótkeriledi. Kúsh hám qurallar manyovri túrlerine qorshaw, aylanıp ótiw, olardıń birikpesi hám sheginiw esaplanadı.

Aylanıp ótiw — birqansha ishkerilegen manyovr, dushpannıń arqa tárepinen soqqı beriw maqsetinde ótkeriledi.

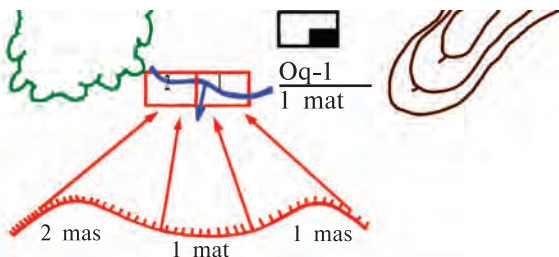
Sheginiw — óz armiyaların dushpan soqqısı astınan shıǵarıp alıw hám qolaylı jaǵdaydı iyelew ushın qollanılatuǵın manyovr. Ol tek ǵana úlken komandir ruqsatı menen ótkeriledi.

Manyovr ideyası boyınsha ápiwayı bolıwı, yaǵnıy tez, jasırın túrde hám dushpan ushın tosattan ótkeriliwı kerek. Onı ámelge asırıw ushın, dushpandı jalınlı zıyanlawda ashıq qanatları, aralıqları, jer sharayatları, jasırın barıw jolları, tütün hám aerezollar, qorǵanısta bolsa, bunnan tısqarı, transheyalar hám baylanıs jolları inabatqa alınadı.

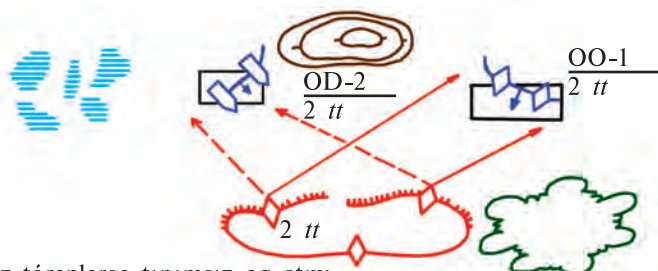

47-súwret. Bólimshelerdiń sawashtaǵı manyovri (variant)

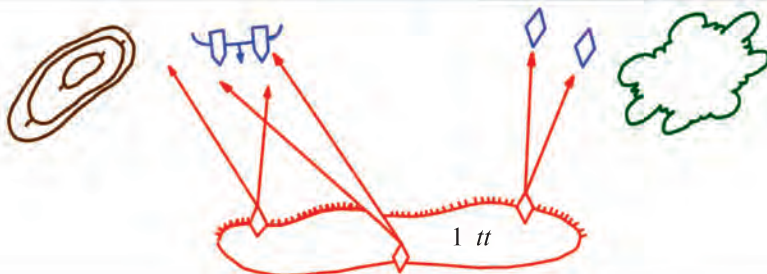
Jalınlı manyovr dushpandı nátiyjelirek zıyanlaw ushın qollanılıp, topardıń (sekciya)nıń bir áhmiyetli nıshan boyınsha oǵın jıyıwda, bir nıshannan basqasına oqtı óz waqtında kóshiriwde hám topar menen bir waqıtta birneshe nıshangá oq atıwdı alıp barıwda kórinedi.

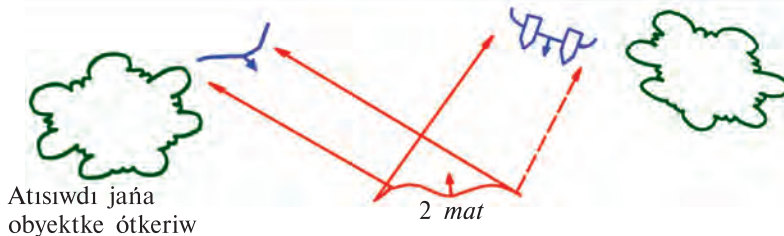
Bir tárepke tınımsız oq atıw

Izbe-iz tárepke tınımsız oq atıw

Bólinip oq atıw

Atısıwdı jańa obyektke ótkeriw

48-súwret. Jalınlı manyovr (variant)

Motoatqısh (tankshi) toparlar (sekiyalar, tankler) háreketin jawıngerlik támiyinlew, jawıngerlik tayar turıwdı uslap turıwǵa baǵdarlangan shara-ilajlardı ámelge asırıw, shólkemlestiriw, onıń jawıngerlik qábiletin saqlap qalıw, qoyılǵan wazıypanı óz waqtında hám nátiyjeli orınlaw ushın qolay sharayat jaratıp beriwde kórinedi. Ol sawashtıń barlıq túrlerinde: shınıǵıw alıp barıw waqtında hám orıńǵa jaylasqanda, komandir qararı tiykarında shólkemlestiriledi hám óz ishine razvedka, qorgaw, nıqaplaw, injenerlik támiyinlew hám ximiyalıq qorganıwdı aladı.

Motoatqısh (tankishi) toparlar (seksiyalar, tankler) komandiri oq-dáriler, janarmay zapasların óz waqtında toltırıp alıw shara-ilajların, jawıngerlik mashinalar hám qural-jaraqılǵa texnikalıq xızmet kórsetiwdi, jeke quramın jeke qorgaw hám arnawlı tazalaw, azıq-awqat hám basqa materiallıq qurallar menen támiyinlewı hám de ásker hám serjantlardıń ánjamların tolıqlıǵın tekseriw, olardan durıs paydalanıwdı tekserip barıwı kerek.

Ánjamlarǵa ásker hám serjantlar ushın arnalǵan qural-jaraq hám basqa buyımlar kiredi. Ol kóterip alıp júretuǵın hám tasılıwshı bólimlerge bólinedi. Ánjamlardıń kóterip alıp júretuǵın bólimi, qaǵıydaǵa muwapıq, áskerde hám serjantda boladı hám de ózine jeke quralı, oq-dáriler, gaznıqap (respirator), piyadalar belshesi, polat shlem, bronejilet, dala ánjamları, suwlı flyaga, buyımlar qaltasın, óz ishine aladı. Buyımlar qaltasına: qazan, krujka, qasıq, qurǵaq payok, jeke aptechka, suwdı zıyansızlandırıwshı qurallar hám jeke gigiena buyımları jaylastırıladı. Komandirdiń qararı menen alıp júriletuǵın ánjamlar quramı ózgeriliwi múmkin.

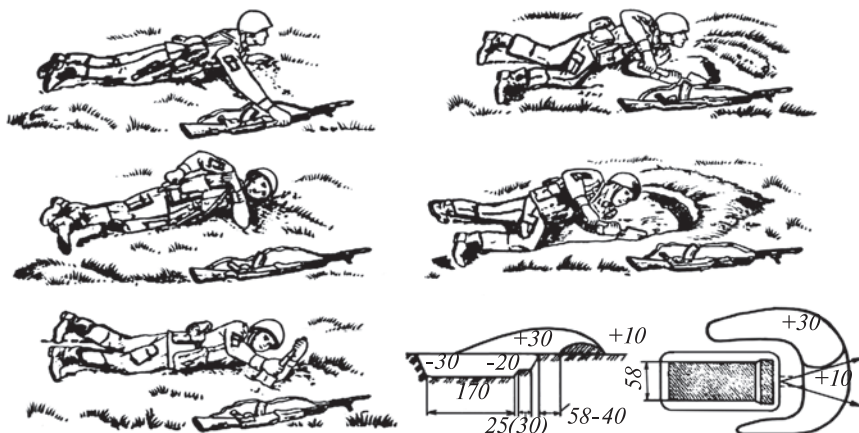
Qorshaw — dushpan qanatına soqqı beriw ushın ámelge asırılatusın manyovr. Qorshaw, ádette, atıslı taktikalıq birlikte ámelge asırıladı, aylanıp ótiw bolsa, fronttan háreketleniwshı taktikalıq birlikte ámelge asırıladı.

Barlıq qalǵan buyımlar ánjamlardı tasıp júriwshı bólimine kirip, olar piyadalardıń jawıngerlik mashinaları (bronetransportyorlar, avtomobiller, tankler)de alıp júriledi. Paydalanıwı boyınsha qollanbalar hám basqa hújjetlerge muwapıq jaylastırıladı.

II bap. ÁSKERDİŇ HÁM BÓLIMLERDİŇ SAWASHTAǴÍ HÁREKETLERI

2. 1. Qorganıwdaǵı atıw poziciyası haqqında túsiniw. Onı tańlawdın tártibi, jaǵdaydı iyelew, úskeleneniwi. Qorganıwǵa jergilikli predmetlerdi maslastırıw, oq atıw sektorın tazalaw hám okoptı nıqaplaw.

Atıw poziciyası — bul áskerdiń dushpan menen sawash alıp barıw orını yamasa uchastkası. Atısıw poziciyası orıńǵa baylanıslı jaǵdayda tańlap

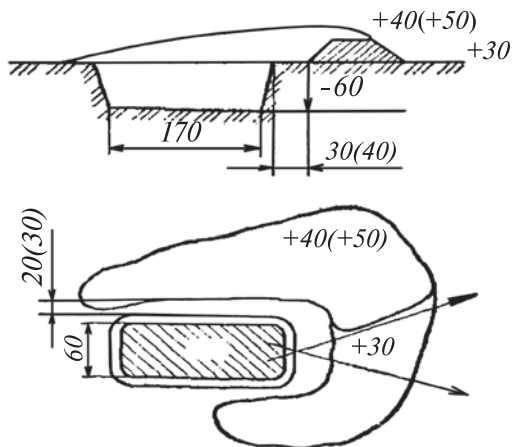
49-*súwret*. Avtomattan jatıp atıw ushın bir adamlıq okop qazıw izbe-izligi.

alınadı hám ásker tárepinen sonday tańlap alınıwı (yamasa komandir kórsetiwi) kerek ol jerden aldında turǵan dushpandı baqlaw alıp barıw múmkin bolǵan jer jaqsı kórinsin. Eger aldında ashıq jerde jawıngerlik háreket alıp barıw turǵan bolsa, ásker oǵan kórsetilgen oq atıw poziciyasınıń ornın dıqqat penen úyrenip shıǵıwı kerek. Atıw poziciyası dushpannıń atısı astında iyeleniwi de múmkin.

Dushpan oǵı astında jatıp atıw ushın bir adamlıq okop qazıw tómendegishe islenedi: tańlangan jerde ásker quralın oń tárepine, sozılǵan qol uzınlıǵında stvoldıń awzın dushpangá qaratıp, jerge qoyadı; shep qaptalına jambaslap jatqan halda, piyadalardıń kishkene belshesin qınnan (chexoldan) shıǵaradı; keyin belsheniń sabınan eki qollap uslap, ózine qarata urıp, shımdı kesedi (49-*súwret*).

Shımdı alıp bolıp, onı qaptalǵa qoyadı, okoptı qazıp, onıń brustverin nıqaplaw múmkin bolıwı ushın topıraq dáslebinde aldığa, keyin bolsa, qaptalǵa taslanadı, ol áskerdiń oqlardan, snaryad hám mina bóleklerinen saqlanıwın támiyinleydi. Okop qazıw payıtında bas imkaniyatı barınsha, jerge jaqınaraq uslanıwı kerek, sebebi, dushpandı úzliksiz baqlap turıw múmkin bolsın. Okoptıń aldındı jaǵın 20 sm.ge shekem qazıp, ásker artqa jılıyadı hám okoptıń qalǵan bólegin qazıwdı dawam ettiredi. Okop keńligi 60 sm, uzınlıǵı 170 sm. bolıwı kerek. Istiń aqırında brustver sol jerdiń ortalıǵı reńinde maslap nıqaplanıwı kerek.

Eger dushpan aktivlik kórsetpese, okoptı úskenelew isleri dawam ettirilip, ol dizerlep otırıp atıw ushın 60 sm.ge tereńlestiriledi ha'm maslastırıladı (50-*súwret*), keyinnen bolsa, túrgelip turıp atıw ushın 110 sm.ge shekem tereńlestiriledi.

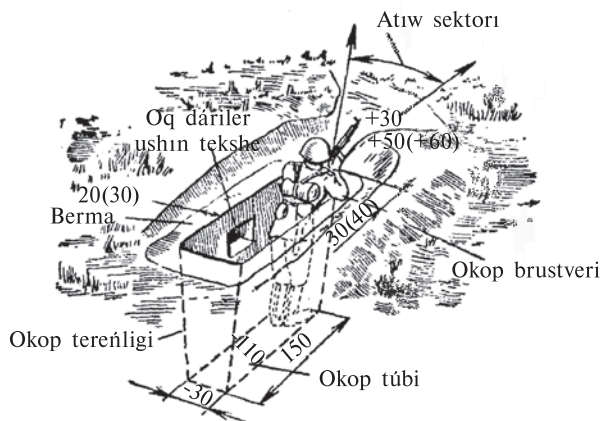

50-súwret. Avtomattan dizerlep otırıp atıw usın okop.

Qolay sharayatlarda, ásirese, dushpan ózin passiv kórsetkende, topar komandiriniń kórsetpesi boyısha yamasa óz betinshe bir adamlıq okoplar topar poziciyasına óz ara birigedi hám olar tolıq profilge (kóriniske) jetkeriledi.

Usı maqsette ásker okoptan shıqpastan, óziniń shepdegi qońsısına barıw ushın birlestiriwshi jol qazadı.

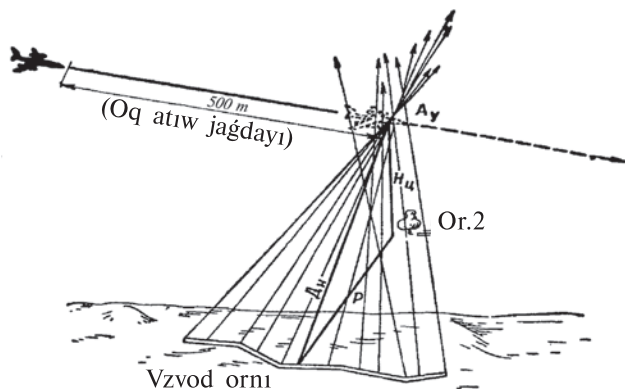
Is tártibi bir adamlıq okop qazıw tártibi menen birdey. Eger okop aldında puta yamasa biyik shóppler bolsa, kórinisti jaqsılaw hám atıw ushın olardan, dushpangá sezdirmegeń halda, tazalanadı. Bulardan basqa, tün-gi sawash aldınan nıshangá almastan atıwǵa avtomatlar hám pulemyotlar tayar halatqa keltiriledi.

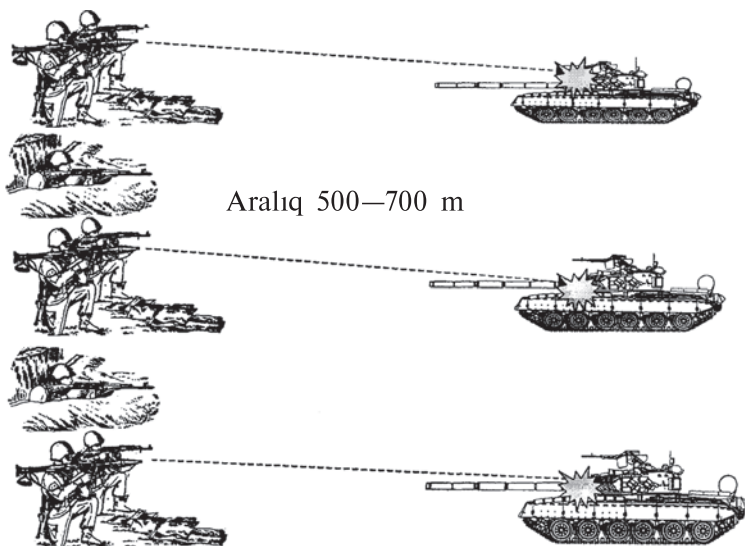
51-súwret. Avtomattan dizerlep otırıp atıw ushın okop.

Okoptan oq atıwda, áskerdiń jeke qáwipsizligin támiyinlew ushın jer-gilikli predmetlerden (shópler, putalar, hám t. b.), paydalanıladı, sol jerdiń túrine maslasqan nıqaplaw torlarınan da paydalanıw múmkin. Okoptıń aldınғы tárepindegi atıw sektorın tazalaw kerek, bul jerden ásker hújimge shıqqan dushpanǵa qarata atadı hám sawash maydanın baqlap baradı.

Dushpan tankleri jaqınlasqanda, oǵan granatomyottıń haqıyqıy oq atıw uzaqlıǵında RPG-7 menen soqqı beriledi.

52-súwret. Samolyotqa tosiqlı oq atıw.

53-súwret. Granatomyottıń haqıyqıy oq atıw uzaqlıǵında RPG-7 menen tanklerdi jarıw.

Mergenler tank hám bronetransportyorlardıń atıw qurılmalarına onı isten shıǵarıw maqsetinde oq atadı.

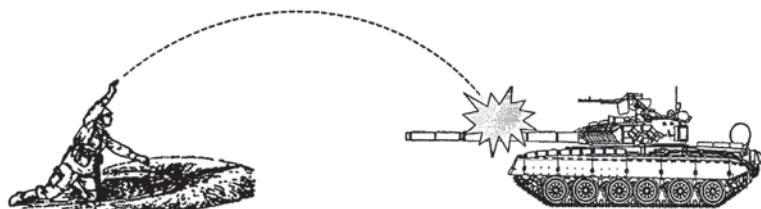

Aralıq 300—700 m

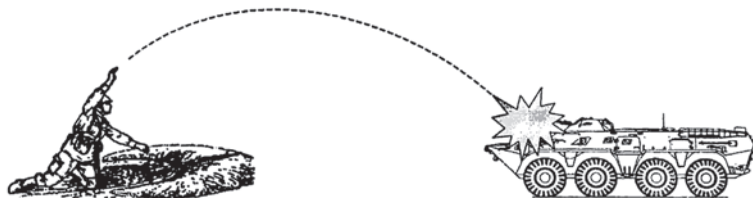

54-súwret. Tank hám BTR diń baqlaw ásbaplarına mergenlerdiń oq atıwı.

Dushpan tankleriniń jaqınlasıwına qarap, onnan granatanıń haqıyqıy oq atıw uzaqlıǵında tankke qarsı paydalanıladı.

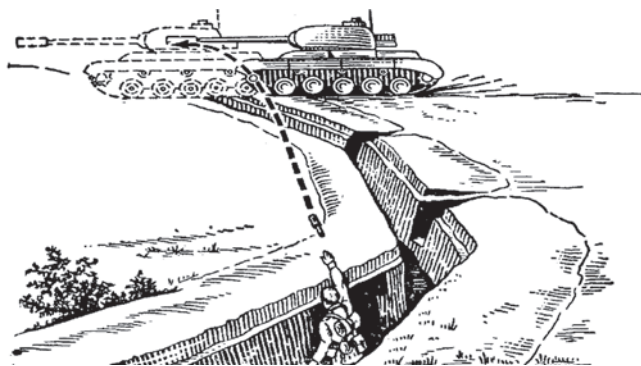
Aralıq 30—40 m

55-súwret. Granata ılaqtırıp, tanklerdi zıyanlaw.

Qorǵanıwdıń aldındı sızıǵına transheyáǵa tankler tússe, olar tankler ústine atılattıǵın granata menen zıyanlaydı.

Tankler hám basqa hárekettegi bronlangan obyektlerge qarsı gúres minalar járdeminde de alıp barılıwı múmkin. Orınlarda tankke qarsı minalardı, minalı tosqıqlardı ornattıwshı mashinalar járdeminde, áskerler bolsa qoldan ornatadı. Dushpannıń bronlangan mashinalarınıń baqlaw ásbaplarına pulemyotshı hám mergen oq atıp gúresiwi múmkin.

56-súwret. Qanat boylap háreketlenip baratırǵan tankke granata ılaqtırıw.

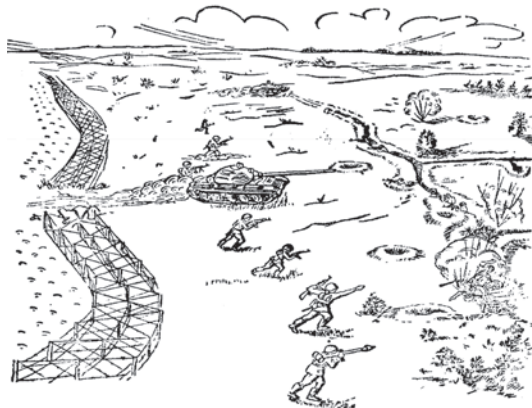
Ayırım jaǵdaylarda topar komandiriniń buyırǵı boyınsha tankler menen gúresi w ushın ásker tayınlanadı. Ol jer relefinen paydalanıp, topar yamasa topshılar atısı astında qol granatası menen tanklerge jaqınlasıp olardı joq etedi.

2.2. Poziciyaǵa jarıp kirgen dushpandı joq etiw. Áskerdiń tungi hújimdegi háreketi hám suw tosıqlarınan ótiwi. Maydalanatuǵın qol hám tankke qarsı granatalardı ılaqtırıw usılları. Granatanı transheya yaki okoptan ılaqtırıw

Eger dushpannıń ayırım toparları qorǵanıwdıń aldınǵı sızıǵına jarıp ótip transheyalardı tússe, áskerlerdiń tarqap ketpewi ushın aldınnan tayarlap qoyılǵan «kirpi» hám «ayrılar» dárhal ornatıladı. Tosıqlardı qoyıp bolıp, jarıp kirgen dushpan menen sawashqa kirisiledi hám bir waqıtta transheya ishinde háreketleniwge umılǵan yamasa tosıqlardı transheyadan alıp taslamaqshı (jarmaqshı) bolǵan dushpan baqlanadı. Olardı qısqa aralıqtan atıp, granata ılaqtırǵansha qol sawashına ótip, joq etiledi.

Hújimde ásker dushpandı oq atıp, jaraqatlaw nátiyjelerinen paydalanıp, topar (sekciya)dıń basqa áskerleri menen óz ara birgelikte háreketlengen halda bar kúshin tolıq iske saladı. Hújimnen aldın ol óziniń wazıypaların, sekciya hám topar wazıypaların, jaraqatlaw ushın nıshanlardı hám oq atıw tártibin anıqlawı, tank nomerin (tanıs belgi)sin, sol tank artınan háreketlenetuǵın sekciyanı hám basqa oq atıw quralları menen óz ara háreketti biliwi kerek. Piyada tártipte hújimge ótkende — piyada halatqa ótiw ornın hám tártibin, sekciya shınjırındaǵı ornın, tosıqlardan ótiw tártibin biliwi; komandir úyretken signallardı eslep qalıwı; quralınıń sazlıǵın tekseriwı hám onı sawashqa tayarlap qoyıwı; oq-dárilerdıń sanın tekserip shıǵıwı hám kerek bolsa olardıń ornın toltırıwı; jeke qorǵanıw qurallarınıń sazlıǵın hám

sanın, ústi-bası, hám olarǵa taǵılǵan zatlardıń tuwrılıǵın tekserip kóriwi zárúr. Ásker tungi hújim waqtında da tap kúndizgidey háreketlerdi isleydi. Qarańǵı waqıtta optikalıq ásbaplardan paydalanadı. Suw tosıqlarınan ótiwde jeke ózi, suw kemelerinen hám jawıngerlik mashinalarınan paydalanıwi múmkin.

57-súwret. Piyada sawash alıp barıw.

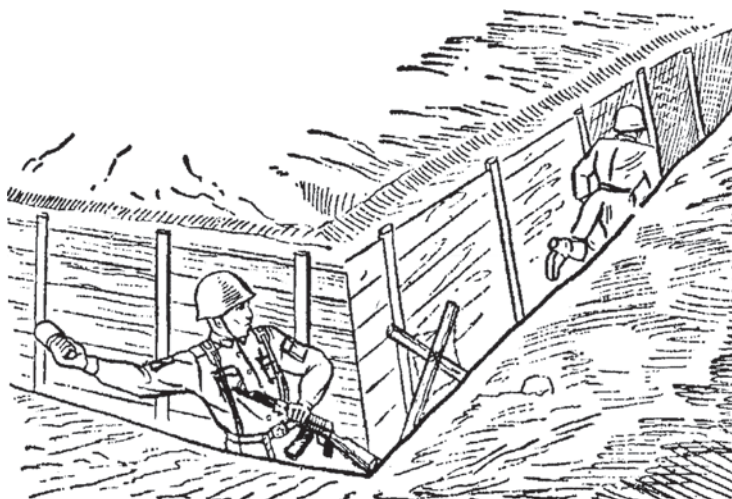
- **Maydalanatuǵın qol hám tankke qarsı granatalardı ılaqtırıw usılları.**
 - **Granatanı transheya yaki okoptan ılaqtırıw**

Granatalardı ılaqtırıw tómendegi usıllarda ámelge asırıladı: ılaqtırıwǵa tayarlıq kóriw (granatanı oqlaw hám ılaqtırıw halatın qabıllaw) hám granatanı ılaqtırıw.

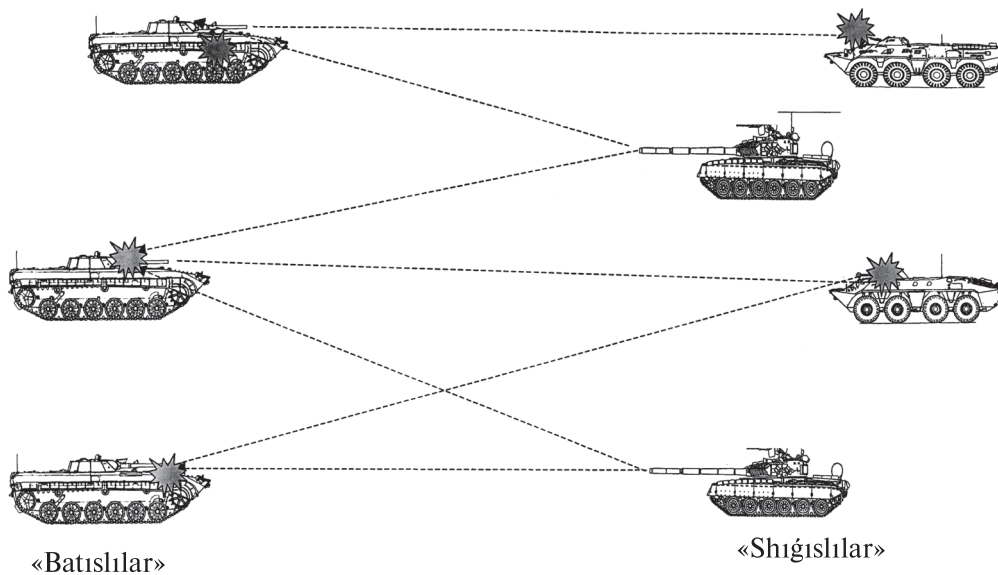
Granatanı oqlaw, «Granatalar tayarlansın» komandası boyınsha, sawashta bolsa, óz betinshe ámelge asırıladı. Granatanı oqlaw ushın onı sumkadan alıp, korpus trubkasınan tıǵındı ashıp alıp, zapaldı trubkaǵa burap qatırıladı. Sonda granata ılaqtırıw ushın tayar boladı.

58-súwret. Dushpan transheyasında granatanıń jarılıwı.

59-súwret. Dushpan transheyasında sawash.

60-súwret. BMP qorğanısta turıptı, top hám pulemyotlar oğı menen BTR hám tankler járdeminde hújimge ótken bólimshelerge zıyan tiygizbekte. Tankler BMPga oq atıp, olardı zıyanlamaqta.

61-súwret. Zapaldı burap qatırıw hám saqlawshı tartqısın shıǵarıw.

Granatanı ılaqtırıw tómendegishe ámelge asırıladı:

- granatanı qolǵa alıp, barmaqlar menen atıw rıchagın granata korpusına qısıp uslanadı;
- atıw rıchagın bekkem qısıp turǵan halda ekinshi qol menen saqlawshı tartqı ushları dúziwlenedi hám onı barmaq járdeminde saqıyna-sınan tartıp, zapaldan suwırıp alınadı;

• qulash ashıp, granatanı nishanaǵa qarata ılaqtırıladı, qorǵanıw payıtında qollanılatuǵın granata ılaqtırılǵanda pana jerge shıǵadı.

Sol payıtta qural tez háreketti támiyinlewshı halda bolıwı kerek. Granatanı bir orında tik turǵan halda ılaqtırıw ushın tómendegi ámeller orınlanadı:

- nishan tárepke qarap turıladı;
- granatanı oń qolǵa (shebekey — shep qolǵa), quraldı shep (oń) qolǵa alıp, saqlawshı tartqı suwırıladı;
- oń (shep) ayaq penen dizeni búgip, artqa bir qádem taslanadı;
- deneni ońǵa (shep)ke biraz burıp, granata doǵa boyınsha páske hám artqa atıladı;

— oń (shep) ayaqtı tez tuwırıp, kókirek nishan tárepke burıladı hám granata iyin tárepke aparıp, ılaqtırıladı. Granatanı ılaqtırıp atırǵanda shıǵanaq qosımsha siltenedi.

İlaqtırıw payıtında dene salmaǵı shep (oń) ayaqqa ótkerilip, qural keskin artqa tartıladı. Granatanı dizerlep turıp ılaqtırıw tómendegishe ámelge asırıladı:

- dizerlep turıladı;
- granatanı oń qolǵa, quraldı shep qolǵa uslap, saqlawshı tartqı suwırıp alınadı;
- deneni artqa taslap, ońǵa burıladı hám qulash ashıladı;

62-súwret. Bir orında turıp granata ılaqtırıw usılı:
a, b, d, e — háreketler izbe-izligi.

— biraz kóterilip, granatanı iyinnen asırıp, háreket sońında shep ayaq tárepke keskin iyilip, ılaqtırıladı;

Granatanı jatqan halda ılaqtırıw tómendegishe ámelge asırıladı:

— jatqan halda atıw jaǵdayı qabıllanadı;

— qural jerge jatqarılıp, granata oń qolǵa alınadı;

— shep qol menen saqlandırǵısh tartqı suwırıp alınıp, jerge qollarǵa tirenip turıladı hám onnan iyterilip, dizerlep otırıladı;

— oń ayaqtı biraz artqa taslap, shep dizege, onı ornınan qozǵaltpay turıladı hám sol payıttıń ózinde qulash jayıladı;

— oń ayaqtı tuwırıp, kókirekti nıshan tárepke burıp, aldığa jıǵılıp baratırıp, granata ılaqtırıladı;

— qural qolǵa alınıp atıwǵa tayarlıq kóríledi.

Granatanı háreket payıtında ılaqtırıw ushın tómendegi ámeller islenedi:

— granatanı yarım búgilgen oń qolda, quraldı shep qolda uslap, saqlawshı tartqı suwırıp alınadı;

— shep ayaqtan qádem taslaǵanda, qol granata menen birgelikte aldığa shıǵarıladı;

— oń ayaqtan náwbettegi qádemdi taslaǵanda, qoldıń doǵa boyınsha páske hám artqa háreketi dawam etedi hám sol payıtta dene ońǵa burıladı;

— úshinshi qádemde, shep ayaqtı nıshan baǵdarı tárepke ushına qoyıp, oń ayaq dizeden búgiledi hám deneniń burılıwı, qulash ashılıwı toqtatıladı;

— háreket tezliginen paydalanıp, ılaqtırıw payıtında ayaq, dene hám qol kúshi biriktirilgen halda granata iyinnen asırılıp ılaqtırıladı.

Granatanı avtomobilden ılaqtırıw ushın tómendegi ámeller islenedi:

— otırǵıshqa otırǵan yaki eki ayaqqa turıp yamasa shep ayaqtıń dizesin otırǵıshqa qoyǵanday halat qabıllanadı;

— granatanı oń qolǵa, quraldı shep qolǵa alıp, saqlawshı tartqı suwırıp alınadı;

— qural uslaǵan shep qol menen avtomobil bortınan uslap turıladı hám deneni artqa hám sol waqıtta ońǵa burıp, granata menen qulash ashıladı;

— granatanı iyinnen asırıp ılaqtırıp, aldırǵa keskin iyilip, ılaqtırıladı hám bort artına jasırınıladı.

Eger avtomobil lyukke iye bolsa, granatanı ılaqtırıwdan aldın lyuk qaqpasını ashıw, ılaqtırǵannan soń, jabıw kerek.

Granatanı tankten (ózi júriwshı artilleriya qurılımaları) nan ılaqtırıp tómendegishe ámelge asırıladı:

— oqlawshı tayarlangan granatanı oń qolına alıp, nıshan tárepke burıladı hám saqlawshı tartqını suwıradı;

— lyuk qaqpasını iyterip, onıń uslaǵışınan uslap turadı;

— lyuk qaqpasını ashıp, granatanı lyuk ılaqtıradı hám lyuk qaqpasını tez jawıp, qulıplaydı.

Granatanı transheya yamasa okopta turıp ılaqtırıp tómendegishe ámelge asırıladı:

— qural transheya yamasa okop ernegine jatqızıladı;

— granatanı oń qolǵa alıp, saqlawshı tartqı suwırıp alınadı;

— oń ayaqtı imkaniyatı barınsha artqa tartıp, bel hám ayaqlar biraz búgiledi hám granata uslaǵan oń qol aqırına shekem joqarıǵa, artqa tartıladı;

— shep qolǵa tayanǵan halda keskin tuwırılıp, granata ılaqtırıladı ham transheya (okop) ishine jasırınıladı.

Dushpannıń okop, transheya yamasa ashıq jerlerdegi bar tiri kúshlerin joq etiw ushın granatanı gorizontqa salıstırǵanda 35° — 45° múyesh astında, nıshan ústine tikke túsirip, imkaniyatı barınsha sekirtpesten ılaqtırıp kerek.

Granatanı imaratlardıń áynek hám esiklerine ılaqtırǵanda olarǵa anıq tiyiwi talap etiledi, sonıń ushın granata traektoriyası nıshanǵa tuwrı baǵdarlangan bolıwı kerek. Granatanı áynek hám esiklerge anıq tiygiziwge turaqlı hám úzliksiz shınıǵıwlar nátiyjesinde erisiledi. Granata ılaqtırıp atırǵan shaxs granatanı ılaqtırǵannan soń jasırınıwı kerek, bolmasa nıshanǵa tiymey jarılǵan granata bólekleri menen ózi jaraqatlanıwı múmkin.

Eger granata ılaqtırılmaǵan hám zapalınan saqlawshı tartqı suwırılmaǵan bolsa, ol komandirdiń baqlawı astında oqsızlandırıladı.

«Granata oqsızlandırılısın» komandasına muwapıq, zapal burap shıǵarıladı, shúberek (qaǵazǵa) oralıp, granatalar qaltasına salınadı; korpus trubkasına tıǵın burap tıǵıladı hám granata óz sumkasına salınadı.

III bap. RAZVEDKA

3. 1. Baqlaw ushın orın tańlaw. Kórinisi sheklengen sharayatta orın hám orındaǵı predmetlerdi úyreniw

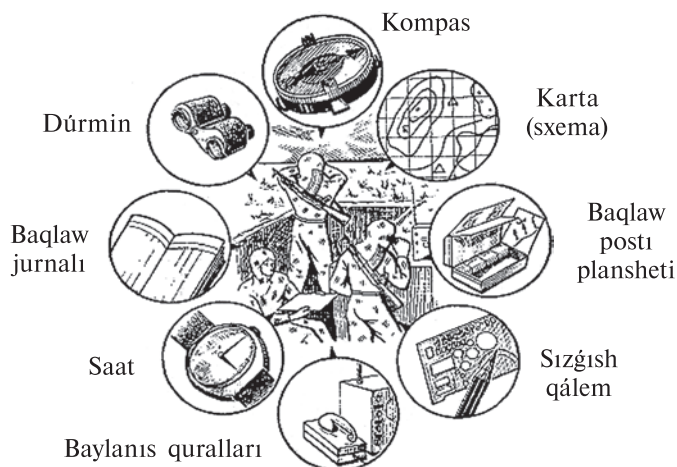
Orın hám dushpan razvedkasın alıp barıw ushın ásker baqlawshı etip tayarlanıwı hám baqlaw postı quramında háreketleniwı múmkin. Baqlaw postı jasırın tárizde úskelenenedi, nıqaplanadı hám dushpandı baqlaw ushın kerek bolatuǵın barlıq qurallar menen támiyinlenedi. Baqlaw punkti ushın orın, orındı hám dushpannıń postdaǵı predmetlerin, óz áskerleri háreketleri kórsetilgen polosada múmkinshiligi barınsha, uzaqtan baqlaw imkaniyatın támiyinlewı kerek.

Ádette, baqlaw ushın polosa dushpandı razvedka etiwden tısqarı, óz armiyasınıń háreketlerin baqlap barıw; sektor tek dushpandı hám júdá keskin sharayatlı jerdi baqlaw ushın belgilenedi. Baqlaw postında okopta, tranşeyada, snaryad (bomba) jarılǵan tereń, arnawlı úskenelengen qurılımda, jawıngerlik mashinada yamasa baqlaw qolay bolǵan jerde bolıwı múmkin.

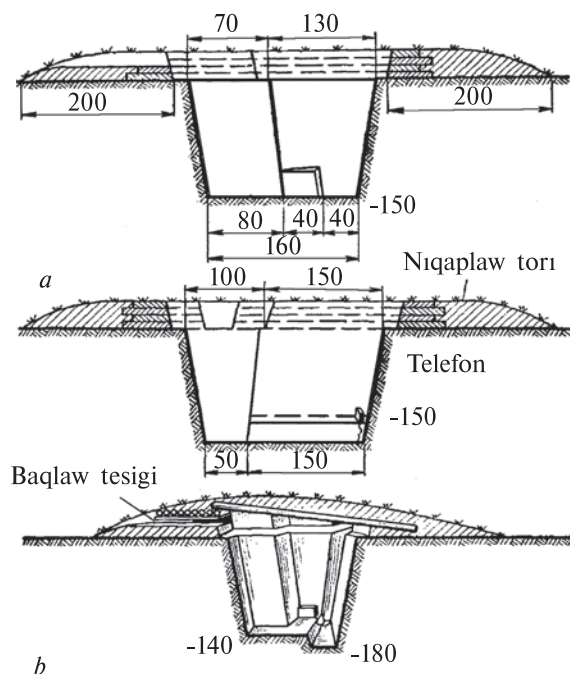
Kompas — gorizont táreplerin tuwrı anıqlaw ushın kerek.

Úlken masshtablı karta — 1:25000, 1:50000 oǵan baqlaw postı shártli belgisiniń baqlaw sektorın, dushpan payda bolıwı múmkin bolǵan baǵdardı, dushpan qorǵanıw aldınǵı shegarasın, onıń oq atıw qurallarınıń ornalasıwın hám basqalardı sızıw ushın isletiledi.

Dúrmin (binokl) — bul baqlaw quralı bolıp, onıń járdeminde jer hám dushpandı baqlawshı baqlaydı. Dúrminniń optikalıq sisteması sonday qurıl-

63-súwret. Baqlaw postın támiyinlew.

64-súwret. Baqlaw punkti:

a—ashıq okop; *b*—jabılǵan hám baqlaw ushın tesikleri bar okop.

ǵan, onnan baqlanǵanda barlıq predmetler haqıyqıy ornalasıwshıdan 2 den 15 mártege shekem jaqınlastırıp kórsetedi.

Baqlaw jurnalı — baqlaw nátiyjeleri haqqında barlıq maǵlıwmatlardı jazıwǵa arnalǵan.

Saat — anıq waqıttı biliw ushın paydalanadı.

Telefon (radiostanciya) — komandir menen baylanısta bolıw, baqlaw nátiyjelerin jiberiw ushın paydalanıladı.

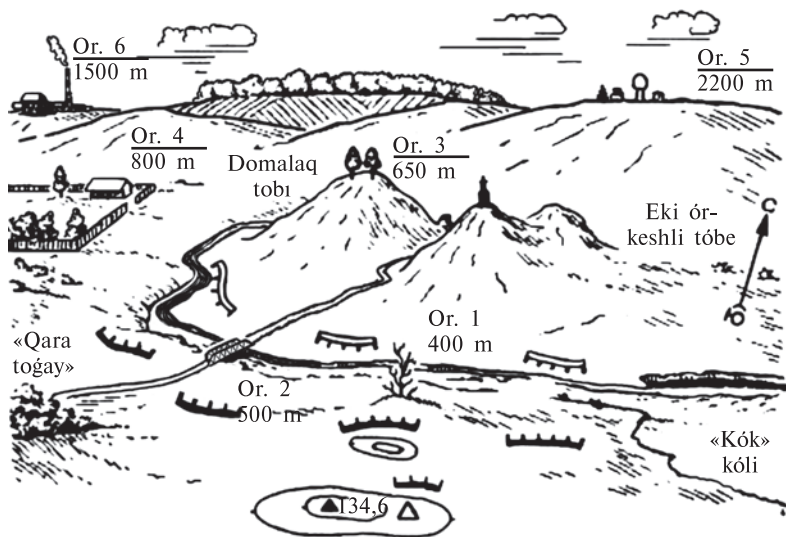
Oficer sıǵıshı hám qálemi — kartada islew ushın arnalǵan.

Baqlaw punkti 64-súwrette kórsetilgenindey bolıwı kerek.

Baqlaw postı plansheti — dala sharayatında dushpandı hám orındı raz-vedka menen baqlaw alıp barıwdı jeke quramǵa járdem kórsetiwge arnalǵan.

Kórinisi sheklengen sharayatta orın hám orındaǵı predmetlerdi úyreniw

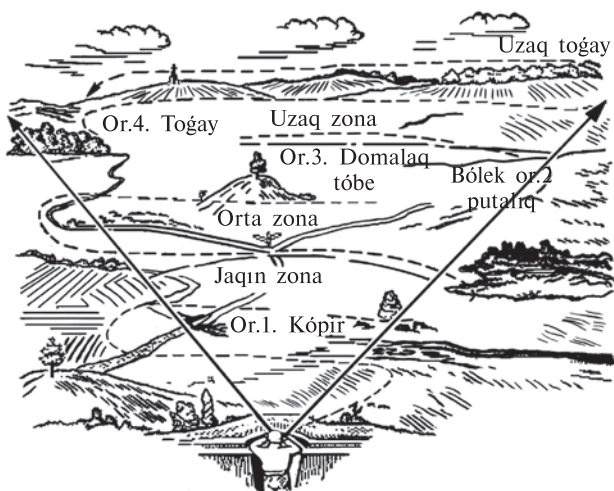
Orın hám orındaǵı predmetlerdi baqlaw ushın qolay bolǵan qaǵıydaǵa muwapıq, baqlaw postına baqlap úyreniledi. Dáslep, jerdi (orındı) durıs úyreniw ushın onıń sxemasın dúziw kerek. Oǵan baqlaw postınıń ornı, óz

65-súwret. Jer (orın) sızılması.

armiyaları hám dushpannıń aldınǵı shegarası sızıladı, orientirler belgilenip, olarǵa shekemgi aralıq anıqlanadı. Orın sxemasında arqa-baǵdarı kórsetilgen strelka sızıladı.

Baqlaw qolaylı bolıwı ushın baqlaw sektori ishkeri qaray 2 — 3 zonaǵa bóliniwı kerek (jaqını — 400 m den — 800 m ge shekem ha'm uzaqlıǵı

66-súwret. Baqlaw sektorların zonalarǵa bóliw.

67-súwret. Putalar astınan
orındı baqlaw.

68-súwret. Taslardan paydalanıp,
orındı baqlaw.

— adamnıń kózi kóriw shegarasına shekem). Zonalar shegarası, ádette, orientirler yamasa jerdegi (orındaǵı) predmetler menen belgilenedi.

Baqlaw jaqın zonadan onnan shepke shártli belgilengen sızıqlar boyınsha ózinen ishkerige qarap, orındı hám orındaǵı predmetlerdi birmebir kózden ótkeriw jolı menen ámelge asırıladı. Jerlerdiń ashıq uchastkaları tezirek kórip shıǵıladı, jabıq uchastkaları anıǵıraq úyreniledi.

69-súwret. Ağashtan paydalanıp, orındı baqlaw.

Barlıq kórgen hám ańlaǵanların baqlawshı baqlawdı toqtatpastan komandirge bildiredi. Bildiriwde baqlawshı orientirdi hám onnan qansha uzaqlıqta (ońǵa, shepke, jaqında, uzaqta) neni bayqaǵanın aytadı, máselen, «ekinshi orientir — shepke 50, jaqınǵa — 100, sarı puta janında dushpannıń baqlaw punkti». Bulardı ol telefon yamasa radiostanciya arqalı jetkeredi.

Tünde baqlaw alıp barıw júdá qıyın bolǵanlıqtan, tawlı jerlerde joqarıdan tómendi kóriw, tómennen joqarını baqlawdan góre qıyın ekenligin umıtpaw kerek. Sonıń ushın baqlaw punktiniń ornı dara (ashıq) hám tómén jerlerden tańlanadı, sebebi, ol jerden dushpandı tezirek tabıw múmkin. Orientirler sıpatında jergilikli jerde kontur sızıqlarǵa iye bolǵan pred-

70-súwret. Bálentlikte háreketleniwshi dushpandı baqlaw.

metler tańlanadı. Túngi sharayatında baqlaw túngi kóriw ásbapları yamasa kóz járdeminde alıp barıladı.

Baqlaw alıp barıp atırǵan jawınger, ámeliy shınıǵıwlar payıtında komandir tárepinen berilgen tapsırmalardı qanday orınlangan bolsa, sawash payıtında olarǵa tolıq ámel etiw talap etiledi.

3. 2. Orınlarda predmetlerge hám nishanlarǵa shekemgi bolǵan aralıqtı anıqlaw. Uzaqlıqtı ólshew

Aralıq metrlerde ólshenedi. Eń anıq aralıq karta masshtabı boyınsha kartanı jer menen salıstırıw jolı menen anıqlanadı. Razvedkashı aralıqtı anıqlawdıń tómendegi usıllarınan kóbirek paydalanadı:

1. Obyektlerdiń (nishanlardıń) múyesh ólshemleri boyınsha.

Bunıń ushın qandayda bir aralıqta baqlanıp atırǵan sızıqlı ólshemler hám múyeshlerdi biliw kerek. Múyesh shamalıqları dúrmin (binokl) hám baqlawdıń basqa quralları járdeminde ólshenedi.

Misal. Bir qabatlı úydiń bálentligi (8 m) dúrminniń eki bólegi (0—10) ne teń keledi. Nishanǵa shekemgi bolǵan aralıq tómendegi ańlatpa menen anıqlanadı.

$$U = \frac{B_x \cdot 1000}{BU}; \quad U = \frac{8 \cdot 1000}{10} = 800 \text{ m},$$

bundaǵı, B_x — nishannıń biyikligi; BU — mırılıqta berilgen múyesh.

2. Atıs payıtındaǵı jalın hám ses boyınsha.

Ses meteorologiyalıq sharayatlarǵa baylanıslı sekundına 330 — 340 m. tezlikte tarqaladı (yamasa shama menen 1 km.di 3 sekunda basıp ótedi). Jaqtılıq tarqalıwı bolsa, júdá tez (sekuntına 300000 km).

Misali: oq atıw dawısı atıw payıtındaǵı jaqtılıqtan toǵız sekundtan soń razvedkashıǵa jetip keledi. Oq atılǵan quralǵa shekemgi aralıqtı tabıń:

$$S = V \cdot T; \quad 330 \cdot 9 = 2970 \text{ m},$$

bundaǵı; S — uzaqlıǵı; V — tezligi; T — waqıt.

3. Sızıqlı ólshemler boyınsha (sızǵısh járdeminde).

Bunıń ushın millimetrli bólekshelerge iye sızǵısh alınadı hám onı kózler aldında sozılǵan qol aralıǵında (kózden shama menen 60 sm uzaqlıqtan) uslanadı, anıqlanıwı kerek bolǵan aralıqqa, orientirdiń (nıshannıń) uzınlıǵı (bálentligi yamasa eni) usı sızǵıstıń neshe millimetrine tuwrı keletuǵınlıǵı anıqlanadı. Predmettiń belgili bolǵan santimetrdegi úlkenligi ólshewlerde payda bolǵan millimetr sanına bólinedi hám nátiyjede, payda bolǵan san altıǵa kóbeytiledi.

Misali: Eger biyikligi 6 m bolǵan telegraf stolbası ólshew payıtında sızǵıstıń 8 mm. in iyelese, oǵan shekemgi bolǵan aralıq, $(600:8) \cdot 6 = 450 \text{ m}$. ge teń.

4. Predmetlerdiń kórinis dárejesi boyınsha.

5. Dushpan jaylasqan jerdi, onıń háreketleniwi hám oǵan shekemgi bolǵan aralıqtı sesler járdeminde shama menen anıqlaw múmkin.

Durmiyin shkalası múyeshleriniń bahası mıńnan beske teń —0—05, durmiyin shkalasınıń eki múyeshi mıńnan ońǵa teń —0—10.

Uzaqlıqtı ólshew

Dúrmıyinniń múyesh ólshew shkalası járdeminde orınnan predmetke (nıshan)ǵa shekemgi bolǵan uzaqlıqtı ólshew, sol predmettiń (nıshan)nıń yamasa sol nıshan aldında turǵan predmettiń ólshemleri belgili bolsa.

Uzaqlıqtı ólshew ushın:

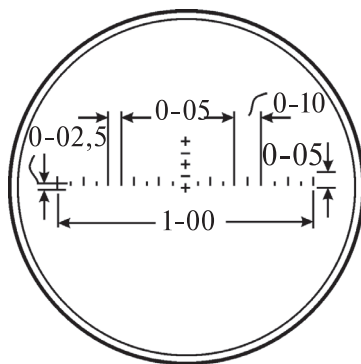
1. Predmettiń (nıshan)nıń biyikligi yamasa eniniń múyeshi múyesh ólshewinde ólshenedi.

2. Predmettiń (nıshana)nıń metrlerde kórsetilgen ólshemleriniń ólshemleri sanı múyesh ólshemi bóleklerine bólinedi.

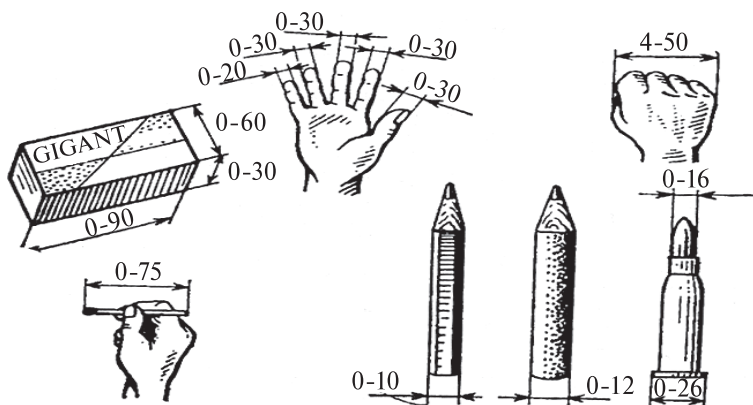
3. Payda bolǵan san mıńǵa kóbeytiledi.

Nátiyjede, metrlerde ólshengen izlenip atırǵan uzaqlıq anıqlanadı.

Misali: Telegraf stolbasınıń biyikligi 6 m.ge teń. Stolba 0-30 múyesh astında kórinbekte, oǵan shekemgi bolǵan uzaqlıq $6 \cdot 1000:3 = 2000 \text{ m}$.ge teń. Múyeshitiń mıńlıq shamalıǵı (U) qol astındaǵı predmetler járdeminde anıqlanıwı múmkin.

71-súwret. Dúrmıyinniń múyesh ólshew shkalası.

72-súwret. Qol astındaǵı predmetlerden müyeshlerdiń mınılıq shamalıqları ólshewde paydalanıw.

Jerdiń sxemasın qısqa waqıttıń ishinde dúziw ushın razvedka tayarlıǵında normativ belgilengen.

Baqlaw postınıń jeke quramı. Jerdiń sxemasın dúziwde 500 m. den 2000 m. ge shekemgi uzaqlıqta jaylasqan, 6 ǵa shekem belgilengen orientirge aralıqtı anıqlaw. Anıqlawda dúrmıyinnen paydalanıwǵa ruqsat etiledi. Waqıt wazıypanı kórip shıǵıw payıtınan islep shıǵılǵan sxema tapsırılǵanǵa shekem esaplanadı.

IV bab. INJENERLIK ÚSKENELEW HÁM OLARDÍ KÓZDEN JASÍRÍW

4. 1. Injenerlik úskenelew hám olardı kózden jasırıw. Okoplar hám gewekler

Sheberlik penen úskenelengen bekinisler urıs tájiriyesinde kóp tárep-ten aldınan belgilegendey, sawashta jeńislerge alıp keledi. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleri jawıngerleri joqarı da'rejedegi injenerlik tayarlıǵına iye bolıw menen birge, aymaqlarda hám maydanlarda úskene-leniw sharayatın joqarı dárejede qollanıw imkaniyatına iye.

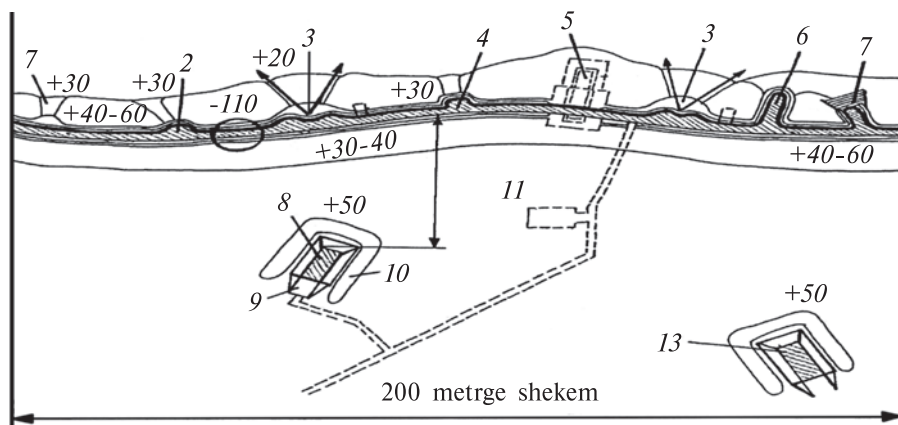
Zamanagóy sawashtı alıp barıw barısında injenerlik úskenelew jumısları áhmiyetli dárejede ósti. Zamanagóy sawashtı alıp barıw menen birge, massalıq hám ápiwayı qurallardı zıyanlaw tásir kúshlerinen, birlespe hám bólimlerdiń úlgili-texnikalıq támiyinleniwiniń ósiwi nátiyjesinde, injenerlik úskenelew jolları menen dushpannıń jeke quramın zıyanlaw quralları me-

nen qorǵanıwına olardı sırlı ha'm jasırın jaǵdaylarda front aldı hám onıń ishkerisinde tez epshil háreket etip, sawash alıp barıwın támiyinleydi.

Sekciyanıń injenerlik úskenelew islerine jasırınıw orınları, okoplar hám baylanıs jolları qurılısı menen birge, mina jarılıw tosiqların tayarlaw da kiredi. Dushpan menen tikkeley jaqınlasqanda, sekciyanıń okopların, tarmaq jolların anıqlaǵan dushpan olardı sındırıw jaǵdayında boladı. Bunıń ushın jer qazıwshı mashinalardan paydalanıladı. Dushpan menen tikkeley jaqınlasıw sharayatında úskenelew isleri qol menen qazıp orınlanadı.

Okoplar hám gewekler

Atqışlar, pulemyotshılar hám granatomyotshılar dáslep jatqan halda atıw ushın, keyinnen ashıq jerge shekem 60 sm tereńlikte dizerlep atıw ushın hám 110 sm tereńlikte túrgelip turıp atıw ushın jeke-jeke okoplar tayarlaydı. Granatomyotshılar ushın da, atqışlar ushın hám tap sonday jeke okoplar kerek boladı. Olardıń parqı sonda, granatomyotshınıń atıw baǵdarındaǵı qarama-qarsı tárepine topıraq úyilmeydi. Okopta granatomyot atqış, granatomyot ushın maydangá granatomyot hám onıń oq-dárilerin jasırıw ushın gewekler isleydi. Dushpannıń oǵı hám jandırıwshı

73-súwret. Okoptaǵı sekciya:

- 1—sawash alıp barılıp atırǵan ashıqlıq; 2—qaptallargá atıw gewegi;
- 3—pulemyot ushın orın; 4—atıw ushın orın; 5—ústi jabıq jer tóle;
- 6—granatomyot ushın orın; 7—ústi jabılǵan sawash alıp barıwshı ashıqlıq;
- 8—BMP ushın tiykarǵı oq atıw poziciyasındaǵı orın; 9—apparel; 10—topıraq úyini;
- 11—zárúrli orın; 12—baylanıs jolları; 13—zapastaǵı oq atıw poziciyasındaǵı BMP ushın orın.

qurallarınan qorǵanıw maqsetinde okoplarda bir, eki adam ushın topıraq úyinlerinen jasalma dóńlikler islenedi.

Sekciya ushın okop jeke haldaǵı okoplar birlestirilgennen soń shólkemlestiriledi. Bul tómendegishe dúziledi: okoplar boylap aldınǵı hám arqa táreplerine topıraq úyilip jasalma dóńlikler islenedi; atqışlar ushın, tiykarǵı hám zapastaǵı pulemyotshı hám granatomyotlar ushın orınlar, arqa tárepte bolsa baylanıs jolları hám oq-dáriler, azıq-awqatlar ushın gewekler tayarlanadı.

BMP (BTR)lar ushın okoplar tiykarǵı hám zapastaǵı orınlardan kóz úzbegen halda tuwrı tórtmúyesh túrinde, mashinalar ushın maydansha úskenelenedi, topıraqtan jasalgan dóńlikten mádet beriw maqsetinde júrip shıǵıw jollari tayarlanadı. Tóle (blindaj) sekciya aldığa tikke shıǵıw ushın úskenelenedi. Tereńligi 1,5 m. keńligi 0,6 m. uzınlıǵı 3 m. den kem bolmaǵan okoptan tuwrıdan-tuwrı shıǵıw jolı tayarlanadı. Tóle (blindaj) qadalar, aǵashlar hám shaqalar menen jabıladı.

Mina — jarılıwshı tosıqlar. Dushpannıń tankleri hám piyadalarınń háreket etiw jollarına hám eń aldınǵı orınlarǵa tankke qarsı, piyadalarǵa qarsı hám aralas orınlarǵa minalar ornاتیladı. Tankke qarsı minalar maydanı úsh-tórt qatarda ornalasırıladı. Ornalasırılǵan minalar qatar arası 10 m.den 40 m.di, hárbir qatardaǵı minalar bir-birinen 4 m. den 5,5 m.ge shekemgi aralıqtı quraydı. Minalar maydanınıń ulıwma uzınlıǵı 20 m.den 120 m.di quraydı.

Piyadalarǵa qarsı minalar maydanı tıǵız halatda, ádettegidey eki hám tórt qatarǵa ornalasırıladı. Minalar qatar arası 2 m.den 4 m.ge shekem boladı, hárbir qatardaǵı minalar bir-birinen 1 m.ge shekem boladı. Dushpannıń háreketleniwi mina jarılıw tosıqları ornاتیlǵan jerler arqalı ámelge asırıladı.

V bap. QURALLÍ KÚSHLERDE QOLLANÍLATUǴÍN MINALAR

Zamanagóy sawashta injenerlik tosıqlar birlespeleriniń jawingerlik halatın támiyinlewde tiykarǵı rol oynaydı. Dushpanǵa jaraqat jetkiziw, aldığa háreketleniwin páseytiw hám onıń manyovr etiwın qıyınlastırıw maqsetinde ashıq jerlerde (suwda yamasa hawada) ornاتیladı.

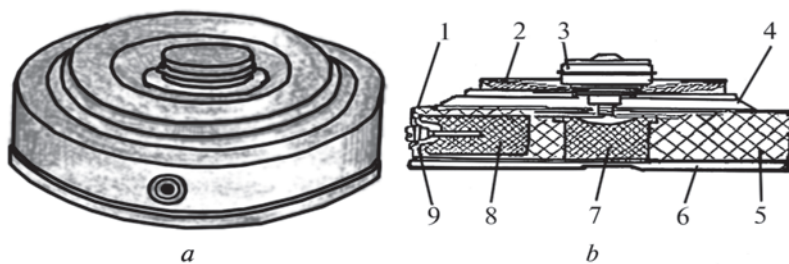
Injenerlik tosıqlardıń tiykarǵı túrlerinen biri mina jarılıwı esaplanıp, dushpanǵa ózine tán tásir etiw ushın qollanıladı. Ekinshi Jáhán urısı dáwirinde injenerlik tosıqlarǵa ornاتیlǵan mina jarılıwı nátiyjesinde dushpannıń 10000 nan artıq tankleri joq etilgen. Ásirese, Moskva qalası jaqınında hám Kursk jerlerindegi sawashlarda dushpan kóp tanklerin joq etken.

Minalı tosiqlardı úskenelewde tayarlanıwı boyınsha tankke hám piyadalarǵa qarsı minalar qollanıladı.

5.1. Tankke qarsı minalar. Piyadalarǵa qarsı minalar

Tankke qarsı minalar

Tankke qarsı minalar tanklerdiń shıńjırına qarsı bolıp, olar tanklerge, raketa hám artilleriya qurılımlarına, piyadalarǵa jawıngerlik mashinalarına, bronetransportyorlarǵa hám dushpannıń basqa transport mashinaların ornlastırıwların minalastırıw ushın qollanıladı.

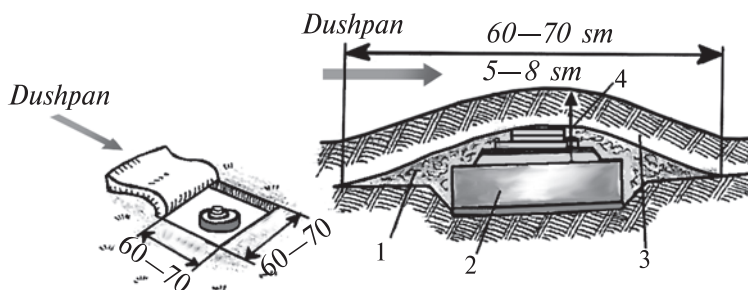
74-súwret. Tankke qarsı TM-57 minası MVZ-57 jarıwshı menen birge kórinisi:

a — transport halatındaǵı ulıwma kórinisi; *b* — jawıngerlik halatındaǵı minanıń kespe kórinisi; 1 — korpus; 2 — qalqansha; 3 — MVZ-57 jarıwshı; 4 — diafragma (perde tosiq); 5 — zaryadı; 6 — astı; 7 — oraylıq detonator; 8 — qaptalındaǵı detonator; 9 — qaqpası.

Shıńjırǵa qarsı TM-57, TM-62 markalı minalar — jawıngerlik texnikalardıń júris bólekleri minanı basıp ótkende iske túsedı. TM-57 markalı mina (diametri — 320 mm, biyikligi — 110 mm) korpusı metalldan tayarlangan. Minanıń awırılıǵı 9 — 9,5 kg. Zaryadınıń awırılıǵı 6,5 kg; islew rejimi 200 — 500 g.

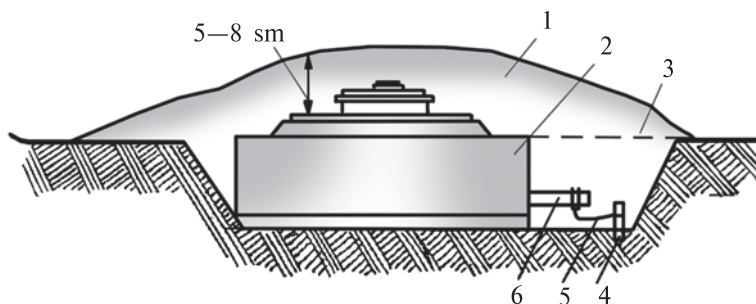
TM-62 markalı mina: TM-62 M markalı metalldan, TM-62 D markalı aǵastan, TM-62 P markalı plastmassadan, TM-62 PE markalı polietilenen, TM-62 T markalı mina korpusı menen gezleme materialdan tayarlanadı. Minanıń awırılıǵı 9,5 — 10 kg. zaryad awırılıǵı 7 — 7,5 kg. islew rejimi 150 — 550 g.

TM-62 markalı mina (77-súwret) MVCH-62 jarǵıshı (78-súwret) menen qollanıladı. Minalardıń háreketke túsiwi: jarılǵısh qalpaqshası basılıwı me-

75-súwret. Tankke qarsı minalardı shim menen qaplangan jerlerge ornatiw.

1 — topıraq penen toltırıw; 2 — mina; 3 — nıqaplangan shim; 4 — mina.

76-súwret. Tankke qarsı minanıń jumsaq (ızǵar) jerde ornatılıwı.

1 — nıqaplawshı qatlam; 2 — mina; 3 — mina topıraq ólshemi; 4 — qazıqsha.

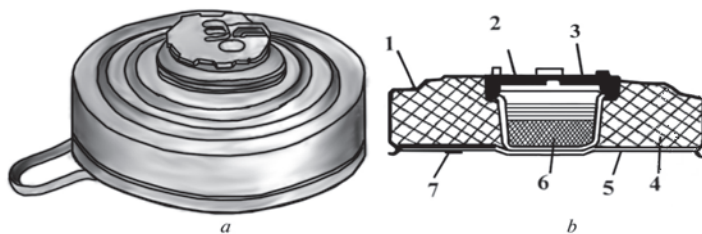
5 — bir-lestiriwshi; 6 — janbas jarılǵısh

nen páske túsedı, onıń tıǵını M-1 kapsul — detonatorı menen detonatordı qozǵaydı. Chektiń qısılıwı menen úzilip, soqqı beriwshiniń bosawı menen jawıngerlik prujına háreketke kelip, M-1 kapsul — detonatorın ot aldıradı, ol óz gezeginde detonatordı qozǵaydı hám mina jarıladı.

Mina tıǵını shıǵarılgannan soń, rezinalı prokladkalardıń minadaǵı ornınıń tuwrılıǵı tekseriledi; mina jarǵışın burap, onı gilti menen qattı baylanadı.

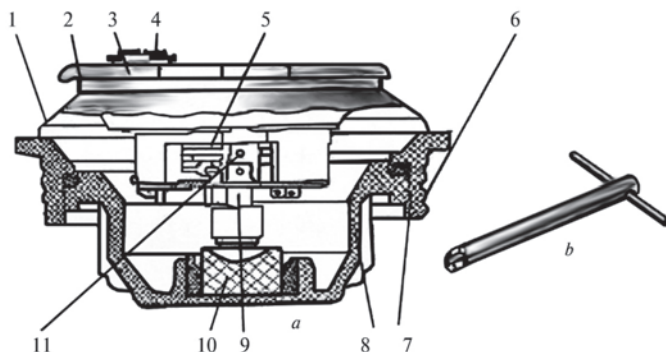
Mina tereńlikke yamasa onıń üstine ornatıladı. Saqlandırǵısh cheki jarılǵısthan bosatıladı hám tezlik penen iske túsiriwshi túyme basıladı. Mina nıqaplanadı.

Minanı shıǵarıp alıw zárurlıǵı: minanıń shıǵarıp alıw halatında ornatılǵanlıǵı tekseriledi. Mina nıqaplangan qatlamnan shıǵarıladı. Jarılǵıstı jawıngerlik halatınan transport halatına ótkiziledi.

77-*súwret.* Tankke qarsı TM-62 M minası:

- a* — minanıń MVCH-62 jarǵısh penen birge transport halatında ulıwma kórinisi;
b — minanıń jarǵıshsız (qaqpaǵı menen) kesilgen halda kórinisi; 1 — korpusı;
 2 — qaqpaǵı; 3 — qıstırma; 4 — zaryadı; 5 — túbi; 6 — qosımsha detonator;
 7 — qatırıw ushın tesik.

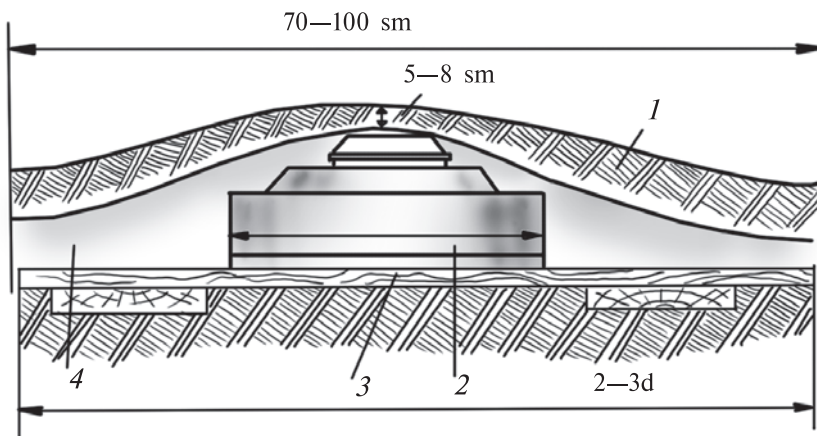

78-*súwret.* MVCH-62 jarǵıshı.

- a* — jarılǵıshtıń jawıngerlik halatındaǵı kesimi; *b* — jarılǵıshtı transport halatına ótkeriw ushın gılt; 1 — konus formasındaǵı tiykarı; 2 — qalqansha;
 3 — saqlandırǵıshtı ornatiw ornı; 4 — túymeshe; 5 — orınlawshı disk;
 6 — rezba; 7 — korpusı; 8 — qaqpaq; 9 — M-1 kapsul detonatorınıń soqqı mexnizmi menen; 10 — detonator (jarılıwshı zat); 11 — kesiskeń chek.

Ornatılǵan jerden mina shıǵarıladı hám ol topıraq qatlamlarınan tazalanıp, buyımnıń zıyanlangan jerleri kórip ótkeriledi.

- dúzetilgen (sazlangan) minalar orap jaylastırıladı;
- MVCH-62 jarılǵıshtı jawıngerlik halatında transportta alıp ketiw zárúr;
- rezinalı qalpaqsha aldınǵı krannan shıǵarıladı;
- gılt penen aldınǵı kran saat strelkası baǵdarında úsh-tórt aylandırıp buraladı, sonday-aq, baslawshı túymeshe joqarıǵa kóteriliwi shárt;
- gılttı dáslepki halatına qaytarıladı hám onı ishinen shıǵarıp alınadı;

79-сүwрет. Tankke qarsı minanıń jumsaq (ızǵar) jerde ornatılıwı.

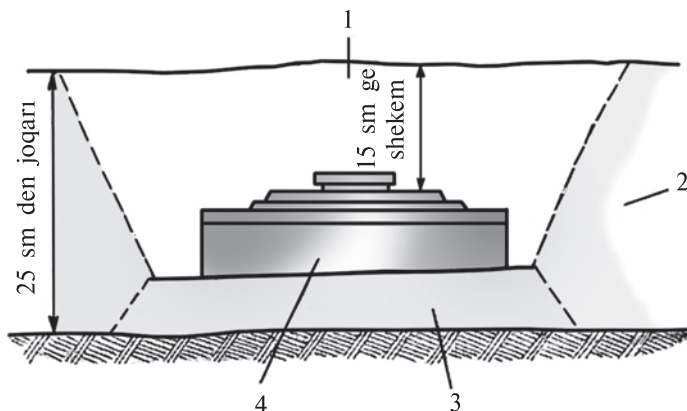
1 — nıqaplawshı qatlam; 2 — mina; 3 — taqta tósek; 4 — topıraqlı tosıq.

- rezina qalpaqsha kiygiziledi;
- saqlandırǵısh ortasındaǵı chekine baslawshı túyme kiydirilip shınjır menen bekkemlenedi.

MVCH-62 jarǵısh penen TM-62 markalı minanı kóshiriw hám transportta aqırǵı tayarlaw halatında tasıwǵa ruqsat etiledi. Tankke qarsı TM-57 markalı mina MVZ-57 markalı jarǵısh penen birge qollanıladı. Minalardıń jarılıwı: ornatılǵan mina basılıwı menen onıń qaqpası formasın ózǵertedi; jarılǵıstıń soqqı beriwshi mexanizmi páske jiberiledi; tıǵın KD — MV kapsul-detonatorınıń perde tosıǵına barıp taqaladı; keyingi basılıwda chek qırqıladı; sharikler soqqı beriwshini bosatadı; jawıngerlik prujınanıń háreketleniwi nátiyjesinde soqqı beriwshi kapsul — detonator ot aldırıp, onıń jarılıwın júzege keltiriwi menen mina jarıladı.

Minalardı ornatiw ushın zárurlik: minalardan tıǵını burap alınadı; minalardan qaqpası alıńanda formasınıń ózgergenligi tekseriledi; jarǵıstan qalpaqsha burap shıǵarıladı hám rezinalı qıstırmanıń barlıǵı tekserilip, jarılǵıstı saat mexanizmi gilti menen buraladı; minaǵa jarǵısh burap kirgiziledi; mina oyıqqa yamasa onıń joqarısına ornatıladı; mina jarǵıshı jawıngerlik halatqa joqarıǵa kóteriliwi ushın saqlandırǵıstıń orta cheki júzigi gilt járdeminde kóteriledi, saqlandırǵıstıń orta chegin jarǵısh túymesinen uzaqlastırıladı hám túyme basıp qoyıladı; mina nıqaplanadı.

Minalardı shıǵarıp alıw zárurligi tuwılǵanda: minanıń shıǵarıp alıw halatında ornatılǵanlıǵı tekseriledi; mina nıqaplangan qatlamnan shıǵarı-

80-súwret. Qısta (qar jawğan) sharayatta tankke qarsı minanı ornatiw:

1 — ńıqaplawshı qar; 2 — qar; 3 — tıgızlangan qar; 4 — mina.

ladı; jarılǵısh minadan burap alınadı; jarılǵısh jawıngerlik halatınan transportqa ótkeriledi hám burap kirgiziledi.

Ornatılǵan mina ornınan shıǵarıladı.

Piyadalarǵa qarsı minalar

Bul minalar dushpannıń tiri kúshlerin jaraqatlaw maqsetinde qollanıladı. Olar eki túrli, *fugaslı* hám *jarılıwshı oskolkalı*, boladı.

Ulıwma dúzilisi. Mina korpusı, jandırıwshı zaryad bólekleri hám jarılıw aldınan saqlandırıǵıstıń dúzilisi boyınsha qáwipsiz ornalastırıwınan ibarat. Bazı bir minalar ornatiw ushın arnawlı úskenegе jaylastırılǵan.

Háreketke túsiw tártibi. Minanıń cheki alıp taslangannan keyin metall elementi (waqıtsha predoxranitel) eki yarım minut ótkennen soń jawıngerlik halatqa keledi. Jawıngerlik halatta turǵan minanı basqanda, onıń qaqpası páske túsedı hám «T» formasındaǵı chekti jarılǵısh jılıtıadı. Jawıngerlik prujınanıń háreketi nátiyjesinde soqqı beriwshi zapalǵa qadalıp, jarılıw júzege keledi.

Piyadalarǵa qarsı minalardıń jarılıwı nátiyjesinde fugaslı hám oskolkalı halatları menen jaraqatlaw tásirin kórsetedi. Fugaslı minalar jarılǵanda bir adamdı jaraqatlaydı. Oskolkalı minalar birneshe adamdı bir waqıttıń ózinde jaraqatlaydı.

Minalardı ornatiw. Tanklerge hám piyadalarǵa qarsı minalar dushpannıń háreketleniw jollarına ornatıladi. Qorganıwda turǵanda bolsa, eń aldındaǵı ayaqlarǵa, ásirese, qaptal táreplerdi tosıwǵa hám eki zat ortasındaǵı aralıǵına, onıń ishkerisine hújim etiw waqtında, aldınǵı

maydandağı dushpannıń hújimge ótiwin qaytarıw ushın ornatıladı. Tankler ha'm piyadalarǵa qarsı mınalar orınlarǵa arnawlı ásbap-úskeneler menen, úskenelengen vertolyotlar hám sapyorlar járdeminde qoldan ornattılıwı múmkin.

Minalardı qoldan ornattqanda shuqırdı minanıń kóleminde belgilep, sonday ólshemde qazıladı.

Jer qatlamındaǵı buzılıwǵa qoyılǵan mina

Jerdiń jemirilgen jerindegi mina

Sımda tartılǵan mina

Tóbeshiktegi mina

Ósimliklerge ornattılǵan mina

Ajırıqtadıǵı mina

Minanıń kórinip qalǵan bólegi

Minalardı kórsetiwshi belgi

81-súwret. Ornattılǵan minalardıń kórinisi.

Ornattılǵan minanı birqansha topıraqtıń joqarǵı bóleginen shıǵarıp turıp, jarılǵıstı aylandırıp, jarılǵısh jawıngerlik halatqa keltiriledi. Saqlandırǵısh chekin shıǵarıp alıp mina nıqaplanadı. Tankke qarsı mınalar topıraq qatlamınan 5 — 8 sm. de, piyadalarǵa qarsı mınalar bolsa 1 — 2 sm. nıqaplanadı. Belgisiz, sırlı ornattılǵan minalardı shıǵarıp alıw yamasa zıyansızlandırıw qadaǵan etiledi. Olardı jarıw jolı menen joq etedi.

Belgilep qoyılğan jerlerge ornatılğan minalardan minalı maydan payda boladı. Minalı maydanlar tankke, piyadalarğa qarsı hám aralas túrinde boladı. Jasırılmağan mina belgileri dóń hám tóbeliklerde yamasa olardan keyin, jıynastırılmağan jerlerde, qıs aylarında, tıgızlangan qarda, topıraqtıń shókken jerlerinde, taslap jiberilgen ásbaplar yamasa kerekli úskenelerge minalar ornatıladı. Mashinalar hám adamlardıń jolında minalı tosıqlardı bildiriwshi belgilerdi ushıratıw múmkin. Ayırım jasırılmağan minalar belgileriniń sıpatlaması 81-súwrette kórsetilgen.

VI bap. ORÍNLARDA KARTASÍZ BAĞDAR ALÍW

6. 1. *Gorizont táreplerin anıqlaw. Turǵan orını haqqında maǵlıwmat. Magnit azimutı hám onıń jergilikli predmetler menen orientirleniw. Azimut boylap háreketleniw*

Orınlarda baǵdar alıw — bul gorizont táreplerine salıstırǵanda óziniń ornalasqan ornın, ornalasıw halatın anıqlawda, jergilikli jerdegi predmetlerdi ajratıp hám anıq izbe-iz kórsetilgen yamasa tańlangan baǵdarda háreketleniw. Kóriw múmkinshiligi sheklengen, tanıs emes toǵaylıqlarda, jawıngerlik tapsırmanı nátiyjeli orınlaw ushın, bilim hám epshil háreket etiw, orınlarda tuwrı baǵdar alıw talap etiledi.

Orınlarda baǵdar alıwdı topografialıq kartalar járdeminde hám karta-sız ámelge asırıwǵa boladı. Orınlarda kartasız baǵdar alǵanda, ádette, gorizont táreplerin anıqlap biliw kerek.

Gorizont táreplerin anıqlaw

Orınlardıń qanday xarakterine qaramastan, kúnniń waqtı ha'm gorizont ta'replerdiń kórinis jaǵdayı, kompas, quyash jaǵdayı, quyash hám saat penen, temir-qazıq juldızı, jergilikli predmetlerdiń belgilerine hám basqa usıllar arqalı anıqlanadı. Kompas járdeminde táreplerdi anıqlaǵanda (82-súwret) arqa — qubla baǵdarında jaylasqan magnit meridianlarındaǵı kompastıń magnit tilleriniń tiykarǵı ózgeshelikleri islew tárepine baylanıslı

82-súwret. Adrianov kompası:

- a* — ulıwma kórinisi; *b* — kompas qaqpasınıń mushka menen kesiskeń kórinisi;
d — limba (múyesh ólshegish ásbaplarında graduslarǵa bólingen sheńber)

bolıp, ólshewdi baslawdan aldın mushkanı nolden limba (múyesh ólshegish ásbaplarınıń graduslarǵa bólingen sheńber) sımlarǵa ajratıladı. Sonıń menen birge, kompas gorizont halatta ornatıladı hám kompas tilleri toqtatıladı. Kompastı burıp, magnit tiliniń arqa tárepindegi ushı nol menen limbanıń ajiralǵan jerine qarama-qarsı bolıwına erisiw kerek. Kompas tilleriniń baǵdarları nol menen limba bólingen tárepi arqa baǵdardı kórsetedi. Bunnan soń kompastıń kesken jeri hám mushkası orındaǵı predmetke tuwırlanadı soń kórsetpewinen paydalanıladı. Arqa baǵdarların bilıw menen birge, gorizont táreplerin anıqlaw ańsat boladı.

Gorizont táreplerin anıqlawda, quyash halatınan paydalanıwǵa boladı. Arqa yarım sharında shama menen saat 7.00 de (jazda 8.00 de) — shıǵısta, 18.00 de (14.00 de) — qublada, 19.00 de (20.00 de) — batısta boladı.

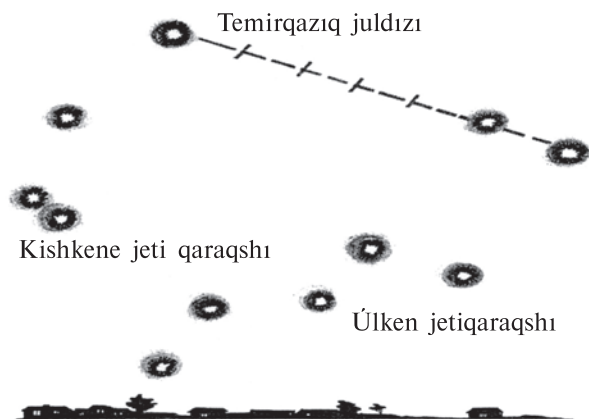
Quyash hám saat járdeminde gorizont táreplerin anıqlaw ushın (83-súwret), saat gorizont halatta ornatıladı, bunıń menen saat tili quyashqa baǵdarlanıp uslanadı, keyin saattı usı halatta uslap turıp, qıyalda

83-súwret. Quyash hám saatqa qarap gorizont táreplerdi anıqlaw.

saat tili múyeshi hám cıfır arasında bólinedi. Alınǵan tuwrı sıziq baǵdarı qublaǵa háreketiniń jaqınlasqanın kórsetedi. Kúnniń yarımına shekem aylanba kósherin ortasınan bólip, saat tilleri 13.00 (14.00) nen, kúnniń yarımınan keyin bolsa, aylanba kósheri 13.00 (14.00) nen ótkende bólinedi.

Gorizont táreplerin juldızlarǵa qarap anıqlaw maqsetinde, aspandaǵı juldızlar arasınan Úlken ayıw (Úlken jeti qaraqshı) juldızın tabıw kerek. Keyin bolsa, eki shómish juldızı ortasınan qıyalda tuwrı kesip (*a* hám *b*), keńeygen bólimi ta'repine shekem baqlaw dawam ettiriledi ha'm bes márte ajratıladı (84-súwret). Alınǵan noqat polyarlıq juldızları ta'rtibin kórsetedi,

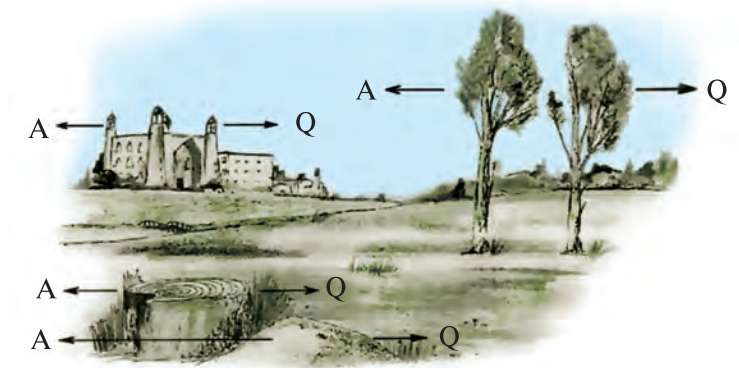

84-súwret. Temirqazıq juldızın tabıw.

temir qazıq juldızı Kishkene ayıw (Kishkene jeti qaraqshı) juldızı menen birge shıǵadı hám bárqulla arqa tárepke qozǵalısta boladı.

Orındaǵı predmetler belgileri arqalı gorizont táreplerin anıqlaw maqsetinde, orındaǵı predmetler quyash baǵdarı tártibinde anıqlanadı.

Toǵaylardaǵı qumırsqa inleri qublaǵa tikke túsken boladı; ot-shópler hám basqa miywe aǵashları óziniń kórinisin qubla tárepke qarap dónedi. Qublaǵa qaraǵan tárepindegi qarlar báhárde tezirek eriydi. Nasıraniyler hám protestantlar ibadatxanaları bárqulla shıǵısqa, musulmanlardıń iba-

85-súwret. Gorizont táreplerin baqlaw ornında anıqlaw.

dat etetuǵın meshitleriniń tóbesine ornatılǵan yarım ay qubla-batısqa baǵdarlangan boladı (85-súwret).

Gúmbez bólegindegi atanaqlar arqa hám qubla baǵdarları tárepine qaratıladı. Kórsetilgen tosq atanaqları arqaǵa baǵdarlandırıladı.

Turǵan orını haqqında maǵlıwmat

Óziniń turǵan orını haqqında (noqat) orınıń zatlarına baylanıslı bolıp, gorizont táreplerin anıqlaw (baǵdarlaw)da, orınıń zatın aytıwda maǵlıwmat beriwshi tikkeley sol jerde bolıwı, orınıń zatlar aralıǵına shekem (baǵdarlar) gorizont táreplerin kórsetiwshi baǵıtların anıqlaydı. Máselen, toǵaydıń arqa shetinde, arqada 600 m. — zavod trubası, batısta 200 m. — awıl, qublada 300 m — dárya, shıǵısta 500 m. — jol.

Magnit azimutı hám orındaǵı predmetler menen baǵdar alıwı

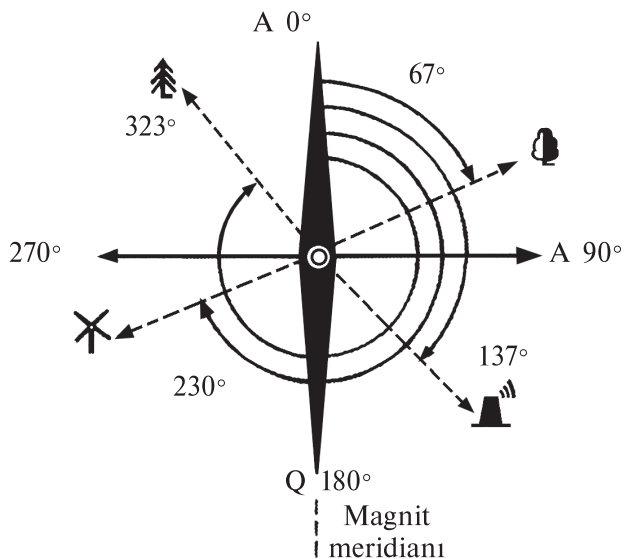
Azimut boylap háreketlengende, sheberlik penen kompas járdeminde kórsetilgen yamasa belgilengen baǵdar boyınsha belgilengen punktke anıq shıǵıw úlken áhmiyetke iye. Orındaǵı predmet boyınsha anıqlawda, ádette, magnit azimutınan paydalanıladı. Saat tili boylap meridiannıń arqa baǵdarınan predmetke shekemgi ólshenetuǵın gorizontál múyeshke magnit azimutı delinedi. Ol 0° den 360° qa shekemgi mániske iye.

Magnit azimutın kompas járdeminde anıqlaw ushın orındaǵı predmetke qaraǵan jaǵdayda turıp, kompas baǵdarlanadı. Keyin kompastı baǵdarlangan hálde uslap turıp, ólshegish ásbaplarǵa qoyıp, ólshew jolların bólip, baǵdarǵa tuwırılaw kerek. Bul jaǵdayda limba (múyesh ólshegish ásbaplarınan graduslarǵa bólingen sheńber)ǵa qarsı mushka, magnit (tuwrı) azimut (baǵdarı) boyınsha orındaǵı predmetlerdiń ólshemin kórsetedi.

Qaytıw azimutı — bul orındaǵı predmetten turǵan noqatına shekemgi baǵdar. Tuwrı azimuttan 180° den artıq bolsa, onnan alıp, esaplap anıqlanadı.

Orınıń baǵdarların magnitli azimutqa mushka kórsetkishlerin ornatıp esaplanadı, tapsırılǵan magnit azimut teńligi anıqlanǵan jaǵdayda kompas arqalı gózlenedi. Keyin bolsa, kompastı gózlengen tártipte uslap, orın ólsheminde uzaqlastırılǵan buyım boyınsha baǵdarlanıwı kerek boladı.

Kompastı qollanǵan waqıtta onı kózden 10 sm tómen ólshemde shep qolda uslap, qaptal tárepı shıǵanaǵı menen qattı qısqı qollanıw kerek.

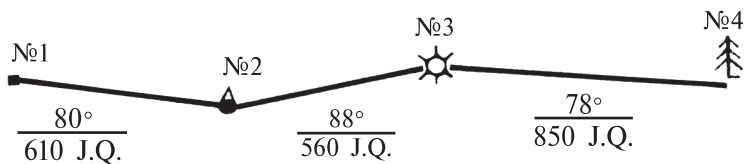
86-súwret. Magnit azimutları.

ağashqa — 67° ; fabrika morısına — 137° ; samal digirmanına — 230° ; yolkağa — 323° .

Azimut boyınsha háreketleniw

Azimut boyınsha háreketleniw waqtında, magnit azimutın hár qaysı punkti boylap aralıqtı, aralıqlar arasındagı jup qádemler (orta boyly adamnıń jup qáдеми 1,5 m. etip qabıllanǵan) menen háreketleniwın biliw kerek. Sekciya yamasa vzvod komandirleri qozǵalıw marshrut sxemasın toltıradı (86-súwret).

Bir punktten basqa punktke háreketlenip ótiwde, baǵdarga (orientirine) ámel etken halda jup qádemler basıw esapqa alıp barıladı. Qaytıw hám burılıw punktlerinde kompas járdeminde tapsırılǵan azimutqa háreketleniw baǵdarları izlenedi. Usı baǵdarda eń uzaqta jaylasqan orientirdi (járdemshi)

87-súwret. Azimutlar boyınsha qádemlep júriw sxeması
(j.q. — jup qádem)

yamasa burılıw punktine jaqın orientirdi (aralıq) eslep qalıw kerek. Eger aralıq orientirden burılıw orientiri kórinbese, keyingi orientir anıqlanadı.

Ashıq bolğan jerde orientirsiz háreketleniw turaqlı (eki zat baqlaw noqatı arqalı ótken tuwrı sıziq) boladı. Qayıw noqatında kompas boyınsha keyingi noqatqa háreketleniw belgileri usı baǵdar boyınsha bir orınnan ekinshi orınǵa qoyıladı.

T/n	Baǵdar aymaǵı	Gradus magnit aymaǵı	Jup qıdemdegi aralıq
1.	Saray — minara	80°	610
2.	Minara — egislik maydan	88°	560
3.	Egislik maydan — jeke terek	78°	850

Waqtı-waqtı menen qarap, olardı baqlap turıw arqalı keyingi háreketleniwdiń tuwrı baǵdarına túsiwdi, qıyalda artta qaldırılğan belgiler (háreket qáдеми izleri) menen salıstırılıp barılıwı shárt.

Waqtı-waqtı tekseriw ushın háreket baǵdarın azimutqa qayıwda aspan boylap kórinisi bar gózlewler, kartalar (sxemalar) menen orınlardaǵı háreketleniw jónelisi salıstırılıp kóریледи. Eger qayıw kerek bolıp qalsa, usı jol boyınsha aldınǵı jónelis sxemasınan paydalanıladı. Qayıwda aldınan tuwrı azimutlar boyınsha háreketleniwge ótıledi. Tünde aralıq (járdemshi) orientirlerde orındaǵı predmetlerdiń, uzaqtı jariq kórsetiwshi noqatlarında jaqsı kórinistegi juldızlardan paydalanıladı.

Eger bunday imkaniyat bolmasa, erkin qoyılğan kompas strelkaların gózlew halatına qoyıp, háreketleniw baǵdarında mushkanıń kesikken aralıǵınan tuwrı alıw kerek.

Tosiqlardı aylanıp (kóriw imkaniyatı bolmaǵanda): ótiwde, tosiqlarǵa tuwrı bolğan háreket baǵdarı hám tosiqlar tárepi kóz astına alınıp, aralıq ólshemi hám buǵan basıp ótilgen jol ólshemi qoyıladı. Tosiqlardan aylanıp ótilip, aldındaǵı kesikken baǵdar jolı kompas penen anıqlanadı.

Qadaǵalaw sorawları

1. Ulıwma armiya sawashı tiykarların bayan etiń.
2. Ásker hám bólimshelerdiń sawashtaǵı háreketleri nelerden ibarat?
3. Qurallı Kúshlerde qanday mınalar qollanıladı?
4. Qorǵanıwda granatomyot topar (sekcıya) qanday quraldan paydalanadı?
5. Turǵan jaǵdayda hám okoptan qol granatasın atıw tártibin túsindiriyń.

III BÓLIM. ATÍW TAYARLÍĞÍ

I bap. OQ ATAR QURALLARÍNÍN WAZÍYPASÍ, DÚZILISI, ISLEW PRINCIPI HÁM JAWÍNGERLIK ÓZGESHELIKLERI. QOL GRANATALARÍ

Hár bir áskeriy xızmetke shaqırılıwshı oq atıw quralların biliwi, olardan qalayınsha paydalanıw múmkinligin ózlestirip alıwı kerek. Áskeriy tayarlıq sabaqlarında zamanagóy qurallardıń texnikalıq taktikası, olardıń nıshandı joq etiw imkaniyatların puqta ózlestirip alıwı, áskeriy xızmetke shaqırılǵanda paydası tiyiwi turǵan gáp.

Tájiriybeli ustazlar alıp barǵan shınıǵıwlar tiykarında oq atıw quralların sınap kóriw qáwipli, biraq paydalı jaǵı da bar. Usı bólimde házirgi kúnde ámelde qollanılıp kiyatırǵan oq atıw quralları haqqında hár tárepleme maǵlıwmatlar berilgen.

Atıw tayarlıǵı shınıǵıwlarında atıw qurallarınan sawash dawamında jeke quramǵa túrli nıshanlardı zıyanlaw usılları úyretiledi. Bularǵa atıw qurallarınıń tiykarǵı bólekleri, nıshanlarǵa oq atıw, qol granataları haqqında maǵlıwmatlar, olardıń qollanıwdaǵı usılları menen birge, razvedka túrleri menen nıshandı anıqlaw, oǵan shekemgi aralıqtı belgilew hám oq atıw usılları kiredi. Bul bólimde Kalashnikov avtomatı, stvol astı GP-25 granatomyotı, jarılıwshı hám tankke qarsı granatalardıń jawıngerlik ózgeshelikleri, dúzilisi, islew principleri menen birge, háreketleniwshı hám háreketlenbeytuǵın nıshanlarǵa oq atıw qaǵıydaları haqqında maǵlıwmatlar berilgen.

Atıw tayarlıǵı shınıǵıwlarında avtomattı oq atıwǵa tayarlaw, háreketleniwshı hám háreketlenbeytuǵın nıshanlarǵa ot ashıw usılların hám qaǵıydaların orınlaw, avtomattı tazalaw hám maylaw, jaylasıwına iye bolǵan deneler ortasındaǵı aralıqtı múyesh ólshemi járdeminde ólshew, tankke qarsı jarılıwshı granatalardı túrli halatlardan uzaqlıqqa anıqlatırıwdı úyreniw menen birge, jarılıwshı hám tankke qarsı jarılıwshı qol granataların ılaqtırıw shınıǵıwları orınlanadı. Bulardan tısqarı, atıw tayarlıǵı bólimi temalarında jawıngerlik oqlar menen avtomattan dáslepki shınıǵıwdı orınlaw shártleri boyınsha oq atıw ushın kishi kalibrli hám pnevmatikalıq multıqlardan atıw shınıǵıwların orınlaw kirgizilgen.

*1.1. Qural-jaraq hám oq-dáriler menen islegende qáwipsizlik sharaları.
Kalashnikov avtomatınıń wazıypası, ulıwma dúzilisi, islew principi hám
jawingerlik ózgeshelikleri*

Avtomat penen háreket etkende tómendegiler qatań qadağan etiledi:

- quraldı oqlanğan yamasa oqlanbağanlıǵına qaramastan adamlarǵa, qaptalǵa hám artqa qaratıw;
- bashshı (komandir) komandasına shekem quraldı oqlaw;
- oqlanğan quraldı qarawsız qaldırıw, onı basqa shaxslarǵa beriw;
- jeke quramǵa 100 metrden jaqın aralıqtan patron menen oq atıw;
- qızıl bayraq kóterilgen orınlarǵa, qáwipli baǵdarlar yamasa pana (blindaj) tárepke oq atıw;
- atıw sıızǵına shıqqanǵa shekem oq atıw;
- «To‘xtatilsin!» («O‘t ochish to‘xtatilsin!») komandası yamasa signalınan keyin komandirlik punkti hám pana jer (blindaj)de oq bayraq kóterlgennen keyin oq atıw;
- saz emes quraldan oq atıw, saz emes oq-dárilerdi qollanıw.

Tómendegi wazıypalarda atıwdı tez toqtatıw zárúr:

- nıshanlar maydanında adamlar, transport, haywanlar, atıw ushastkasında tóménlep ushıp baratırǵan samolyot hám vertolyot payda bolǵanda;
- snaryad hám granatalar adamlar bolǵan pana jerler janında yamasa qáwipsiz aymaqlar shegaralarınıń sırtına túskende;
- atıw maydanında órt shıqqanda;
- túnde atıw waqtında nıshanǵa alıwdı joǵaltǵanda.

Oq-dáriler menen háreket etkende tómendegiler qatań qadağan etiledi:

- oq-dárilerge qum, may yamasa jalın tiyiwi;
- oq dárilerdi belgilenbegen jerde saqlaw;
- oq dárilerdi basqa shaxslarǵa beriw, sonday-aq, olardı atıw maydanında yamasa shınıǵıwlar ótkeriw orınlarında qaldırıw;
- oq dárilerdi bólimlerge ajratıw, olardan poroxtı shıǵarıp alıw hám jalınǵa taslaw;
- oq dárilerdi sumkalarda hám kiyim-kenshek qaltalarında qaldırıw.

**Kalashnikov avtomatınıń wazıypası, ulıwma dúzilisi,
islew principi hám jawingerlik ózgeshelikleri**

Avtomatınıń wazıypası hám jawingerlik ózgeshelikleri, islew principleri.

Ataqlı rus oylap tabıwshısı Mixail Timofeevich Kalashnikov tárepinen jaratılǵan avtomat házirgi kúnde birqansha mámleketlerdiń qurallı kúshlerinde qollanıw kelinbekte. Ol atıw qurallarınıń eń tiykarǵısı bolıp esap-

88-*súwret*. Kalashnikov avtomatınıń ulıwma kórinisi:
a — aǵash qundaqlı AK-74; *b* — qundaǵı búklenetuǵın AKS-74.

lanadı. Bul qural dúzilisi hám qollanıluwı jaǵınan qolaylılıǵı menen basqa qurallardan ajırılıp turadı.

Dúnyada birinshi avtomat quralın rus quralsazı V. G. Fyodorov tárepinen jaratılǵan. Keyin Ekinshi jer júzilik urısı waqtında oylap tabıwshılar V. A. Degtyarov hám G. S. Shpaginler avtomat qurallarınıń jańa túrlerin oylap taptı.

M. T. Kalashnikov tárepinen jaratılǵan avtomat óziniń ıqshamlıǵı, jawıngerlik ózgeshelikleriniń ústinligi, qollanıwda qolaylılıǵı ushın házirgi waqıtta Qurallı Kúshlerimizde keń qollanıлмақта. Kalashnikov avtomatı áskerdiń jeke quralı bolıp, dushpan kúshlerin saptan shıǵarıw ushın qollanıladı. Avtomatqa nayza-pıshaq ornatıladı hám onnan qol sawashı payıtında qollanıladı.

Avtomatnıń toqtawsız avtomatikalıq tárizde oq atıwında poroxlı gaz energiyasın zatvor ramanıń gaz porsheniniń stvol kanalına jetkerip beriwı arqalı iske asırıladı.

Qurallanıwǵa V. Sobelnikov basshılıǵındaǵı bir topar injener-oylap tabıwshılar tárepinen 1974-jılı kalibri kishkenelew bolǵan jańa 5,45 mm.li patron-oqlar qabıl etildi (89-*súwret*).

Usı patronnıń awırılıǵı 10,6 g oǵı 3,4 g, poroxtıń ılaqtırıwshı zaryadı 1,45 g, patron uzınlıǵı 56,7 mm, gilzanıń uzınlıǵı 39,5 mm, oqtıń dáslepki tezligi 900 m/s, awız bóliminen shıǵaratuǵın energiyası 1316 Dj. Gilza shiyshe tárizli formada sıypaq. Oq 350 metr uzaqlıqtaǵı 5 mm polat qatlamın biymálel tesip óte aladı. Usı patron tiykarında jańa avtomat AK-74 quralı oylap tabıldı. AK-74tiń bólekleri AKM quralınan alınǵan. AK-74 avtomatınıń stvolınıń

89-*súwret*. 1974-jilda jaratılǵan 5,45 mm.li ápiwayı hám hawada iz qaldırıwshı oq úlgisi.

awız bólegine cilindr tárizli tormozlawshı kompensatordıń ornatılıwı, atıw waqtındaǵı túrtiwshı kúsh tásinin kemeytip, oqlardıń nıshanǵa anıq tiyiwinıń artıwın támiyinleydi.

AK-74 quralınıń awırılıǵı magazin menen birgelikte esaplaǵanda 3,6 (3,5) kg, bos magazininiń awırılıǵı 0,23 kg, avtomattıń uzınlıǵı 956 mm, stvolı uzınlıǵı 415 mm, nıshanǵa alıw uzaqlıǵı 1000 m, háreketleniwshı nıshanlarǵa tuwrılap oq atıw aralıǵı 625 m, oq atıw tezligi bir minutta 600 márte, atıwdıń jawıngerlik tezlik muǵdarı, avtomatikalıq (toqtawsız) bir minutta 100, jeke tárizde bolsa, 40 qa shekem bolıp, magazinge oqlar sıyıımı 30 danaǵa arnalǵan.

AK-74 quralı AKM quralına qaraǵanda oq atıwdıń nátiyjeliligi 1,2—1,6 esege artıqlıǵı menen birge, birqansha qolaylıqlarǵa iye. Atıwdı ámelge asırwda ápiwayı hám hawada atılǵanda iz qaldırıwshı oq (patronlardan) paydalanıladı. Qol sawashında AKM quralına uqsas awırılıǵı biraz ápiwayılastırılǵan nayza-pıshaq ornatiledı. AK-74 avtomatına ot ashıw nátiyjeliligin jáne de arttırıw maqsetinde, stvol astına kalibri 40 mm GP-25 granatomyotı ornatiledı. AK-74 avtomatı menen bir qatarda qundaǵı metalldan islengen, qaptalǵa búkleniwshı AKS-74 quralı jaratıldı.

AK-74 quralı tiykarında RPK-74, RPKS-74 (qundaǵı qaptalǵa búkлетuǵın) qol pulemyotları da islep shıǵarıldı. Olar avtomatqa qaraǵanda biraz uzın, stvolı bolsa awır, atıwda qolaylı bolıw ushın jiynalatuǵın tirewishler ornatileǵan, nıshanǵa alıw úskenesinde dúzetiwler kirgiziw mexanizmi bar hám qundaǵınıń dúzilisi basqarıwshańlıǵı menen basqa qurallardan ajıraladı. Pulemyottıń kalibri 5,45 mm li, awırılıǵı 5,46 kg, uzınlıǵı 1060 mm, nıshanǵa alıw uzaqlıǵı 1000 m. Jawıngerlik atıw tezligi bir minutta avtomat tárizde 150, jeke tárizde 50 dana oq, magazindegi oqlardıń sıyımlılıǵı 45. Qol pulemyotlarında túnde nıshanǵa alıw quralın ornatiw ushın orın islengen.

1991-jılı AK-74 avtomatınıń tiykarında, onnan bir qatar abzallıqlarǵa iye bolǵan AK-74 M quralı islep shıǵarıldı hám paydalanıwǵa berildi. AK-74 M avtomatınıń eki kameralı stvolı awızınıń dúzilisi ózgeritirilgen. Onıń awız bólegindegi tormozı, jalındı óshiriw menen kompensator wazıypasın orınlawı ushın stvoldıń awız bólegine ornatileǵan. Jańa bir túrdegi eki kamerası pataslawdan saqlasa, stvol qutısınıń shep tárepinde túnde nıshanǵa alıw mexanizmin ornatiw tutqası ornatileǵan. Stvol qutısı bekkemlenip (qattı qırlarsız) islengen. Stvol astına ornatiletuǵın GP-25 granatomyotınıń qaytarıwshı prujinasın baǵdarlawshı tayaqshasın ózgeritegen halda atıw ushın qolaylıq jaratıldı (AK-74 quralında ózgeritiw talap etiletuǵın edi).

AK-74 quralının ağırlığı 3,4 kg bolıp, tez atıw hám ballistikalıq özgeshelikleri AK-74 quralı menen birdey. Quraldan atıwda ápiwayı hám hawada iz qaldırıwshı oqlardan paydalanıladı. Oqlardıń jaqtılanıwshı izi 800 metrge shekem kórinis beredi. Magazin qutısha tárizli bolıp, korpusı plastmassadan islengen. Oǵan 30 oq shaxmat tárizli jaylastırıladı. Magazine 15 dana oqtı tez jaylastırıw ushın arnawlı ásbap (oboyma) islep shıǵarılǵan. Avtomatqa ápiwayılastırılǵan nayza-pıshaqta ornatılǵan.

Avtomat quralı toqtawsız avtomatikalıq (AB) tárizde hám birimlep (OD) oq atıw múmkinshiligine iye bolıp, solardan tiykargısı avtomatikalıq tárizde oq atıw esaplanadı. Avtomattıń jawıngerlik taktikası hám texnikalıq özgeshelikleri tómendegi kestede berilgen:

Sıpatlaması	Qural túri	
	AKM	AK-74
Stvol kalibri, mm	7,62	5,45
Haqıyqıy oq atıw aralığı, m	400 ge shekem	400 ge shekem
Nıshanǵa alıw aralığı, m	1000	1000
Tuwrı oq atıw aralığı, m:		
kókirek tárizli nıshanlar boyınsha	350	440
háreketleniwshı nıshanlar boyınsha	525	625
Oq atıw tezligi, minutına	600 ge shekem	600 ge shekem
Oq atıwdıń jawıngerlik tezligi, minutına:		
toqtawsız avtomatikalıq tárizde	100 ge shekem	100 ge shekem
birimlep, jeke tárizde	40 qa shekem	40 qa shekem
Oqlarǵa toltırılǵan magazinniń ağırlığı, kg	3,6	3,6
Nayza-pıshaqtıń qını menen ağırlığı, g	490	490
Magazinniń sıyımlılıǵı, dana	30	30
Oqtıń ushıw uzaqlığı, m	3000	3150
Oqtıń óltiriw tásirin saqlaw uzaqlığı, m	1500	1350
Oqtıń dáslepki tezligi, m/s	715	900

1.2. Kalashnikov avtomatınıń tiykargı bólim hám mexanizmleri hám de olardıń wazıypası

Avtomattıń quramına tómendegi tiykargı bólekleri hám mexanizmleri kiredi:

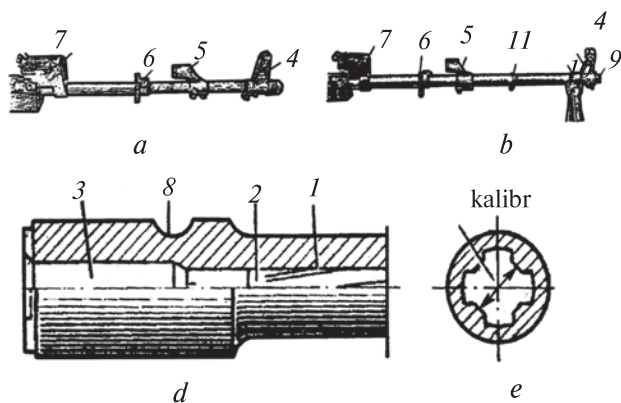
1. Stvol, stvol qutısı, soqqı-tepki mexanizmi, nıshanǵa alıw úskenesi, qundaq hám pistolet tutqası menen birge. 2. Jalın sóndiriwshı-kompensator. 3. Stvol qutısınıń qaqpaǵı. 4. Zatvor raması gaz porsheni menen birge. 5. Zatvor. 6. Qaytarıwshı mexanizm. 7. Gaz trubkası stvol qaplaması me-

90-súwret. Avtomattıń tiykarǵı bólekleri hám mexanizmleri:

1 — stvol, stvol qutısı, soqqı-tepki mexanizmi, nışanǵa alıw úskenesi, qundaq hám pistolet tutqası menen birge; 2 — jalın sóndiriwshi-kompensator; 3 — stvol qutısınń qaqpaǵı; 4 — zatvor raması gaz porsheni menen birge; 5 — zatvor; 6 — qaytarıwshı mexanizm. 7 — gaz trubkası stvol qaplaması menen birge; 8 — stvol astı tutqası (cevyo); 9 — magazin; 10 — nayza-pıshaq; 11 — shompol; 12 — tazalaw ánjamları ushın penal.

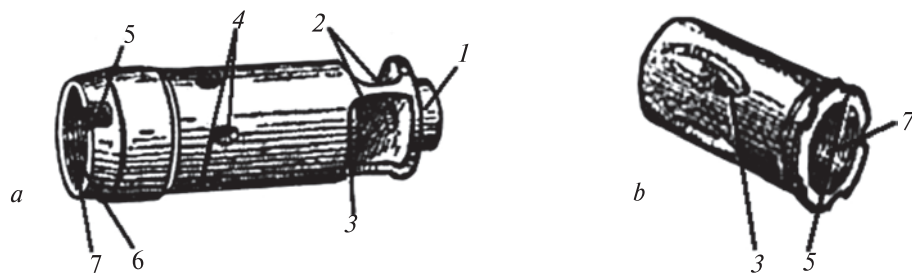
nen birge. 8. Stvol astı dástesi (cevyo). 9. Magazin. 10. Nayza-pıshaq. 11. Shompol. 12. Tazalaw ánjamları ushın penal (90-súwret).

91-súwret. Stvol: a — avtomat stvolınń sırtqı kórinisi; b — pulemyot stvolınń sırtqı kórinisi; d — stvoldıń aqırı kesilgen kórinisi; e — stvoldıń ishki dúzilisi;

1 — jonılǵan bólimi; 2 — oqtıń kiriw ornı; 3 — oq jataq (patronnik); 4 — mushka tiykarı; 5 — gaz kamerası; 6 — gaz trubkası hám stvol astı tutqasın (cevyo)nı biriktiriwshi mufta; 7 — nışanǵa alıw maslamasınń tiykarı; 8 — stvol shtifti ushın oyılǵan orın; 9 — rezba; 10 — pulemyot tirewishi biriktirilgen orın; 11 — shompoldı biriktiriw ushın mufta.

Stvol — oqtıń nıshan tárepke tuwrı ushıwın baǵdarlaw ushın xızmet etedi (91-súwret). Stvol ishinde tórt qırlı kanalı bolıp, shepten joqarıǵa hám ońǵa baǵdarlangan. Qırları oqtıń tez kúshlenip háreketleniwi ushın xızmet etedi. Qırlar menen baylanısqa aralıq bolıp, aralıq ortası *stvol kalibri* dep ataladı. Stvoldıń bronlangan bólimi qattı piston tárizli bolǵan kanalı *oqlanıw bólimi* (patronnik) dep ataladı. Oqlanıw bóliminen stvol kanalınıń qırlı bólimine ótiwi *oqtıń jolı* dep ataladı. Stvoldıń bas bóleginde rezba bolıp, oǵan kompensator jalǵanadı, gaz kamerası, biriktiriwshi muf-ta, nıshaǵa alıw tutqası hám de oq salınatuǵın orında atılǵan oq gilza-sın shıǵarıp taslaytuǵın bólimin ilip alıw ushın bronlı kesiliske jerinde baǵdarlawshı ilmekten ibarat. Gaz tesiginde siltilengen baǵdar gaz kamerası arqalı gaz kamerasına ótedi (92-súwret).

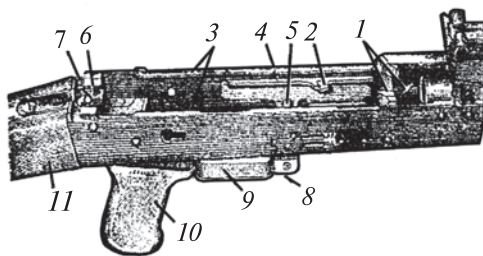

92-súwret. Awız tormozı — jalın sóndirgish (a) hám kompensator (b):

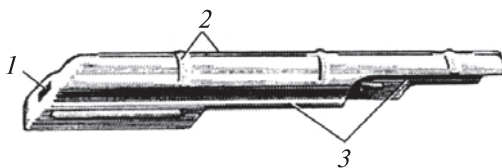
1 — ishki bólimi; 2 — tesikler; 3 — jarma oyıq; 4 — jalın sóndiriwshi tesikler; 5 — biriktirgish ushın kesilgen orın; 6 — aylanasına búgilgen bólimi; 7 — ishki rezba.

Stvol qutısı — avtomattıń bólek hám mexanizmlerin biriktiriw, zatvor ramasını zatvor menen birgeliktegi háreketin engiziw, stvol kanalın zatvor menen jabıw hám zatvordı qulıplaw ushın xızmet etedi.

Stvol qutısı óziniń qaqpası menen jabıladı (93-súwret).

93-súwret. Stvol qutısı: 1 — kespeler; 2 — ılaqtırıwshı bórtpе; 3 — dúńki; 4 — baǵdarlawshı bórtpе; 5 — biriktirgish; 6 — biyiklik aralıq; 7 — kese aralıq; 8 — magazin qıstırǵıshı; 9 — tepki shúrppesi; 10 — pistolet tutqası; 11 — qundaq.

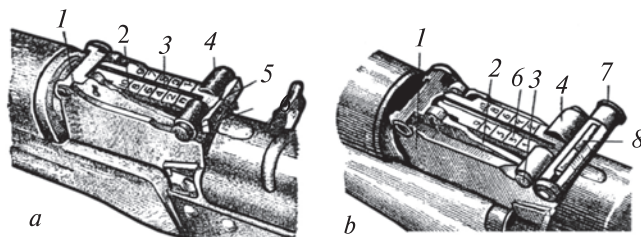

94-súwret. Stvol qutısınıń qaqpaǵı:

1 — tesik; 2 — bekkemlewshi qırları; 3 — teksheli kesimleri.

Stvol qutısınıń qaqpaǵı — stvol qutısında jaylasqan avtomattıń bóleklerin hám mexanizmlerin pataslanıwdan saqlaydı (94-súwret).

Nishangá alıw úskenesi — avtomat (pulemyot)tıń ot ashıw waqtında túrli uzaqlıqtaǵı nishanlarǵa tuwrılaw ushın xızmet etedi (95-súwret).

95-súwret. Nishangá alıw úskenesi:

a — avtomatqa ornatılǵan; *b* — pulemyotqa ornatılǵan; 1 — úskenenıń tiykarı; 2 — úskenenıń jolları; 3 — planka; 4 — jılıwshı mufta; 5 — nishangá alıw planka oyıqshası; 6 — jılıwshı muftanıń stoporı; 7 — nishan vintiniń burası; 8 — nishan.

Nishangá alıw úskenesiniń tiykarı tómendegilerge iye: qurılma plankasına belgilengen bálentlikti beriw ushın xızmet etiwshi jollar, nishan plankasını biriktiriw ushın muftalar, shtift hám gaz trubkası ushın tesikler; ishinde — jalpaq prujina ushın uya hám zatvor raması ushın boslıq; artqı diywalında — stvol qutısınıń qaqpaǵı ushın yarım sheńber tárizli kesindi. Jalpaq prujina úskene tiykarı ishinde jaylasqan bolıp, úskene plankasını ornatılǵan halatta uslap turadı. Úskene plankasınıń oyıq jeri bolıp, ondaǵı kespe nishanaǵa alıw ushın, plankadaǵı kesesine tartılǵan kespelerde júriwshi muftanı ornatılǵan halatta prujinalı stopor járdeminde uslap turıw ushın xızmet etedi.

Pulemyottaǵı nishan oyıq jerge iye bolıp, ol nishangá tuwrı alıw ushın mólsherlengen. Bunnan tısqari, ol burasısh penen birgeliktegi vintke, prujinaǵa, shayba hám shtiftge iye. Jılıwshı mufta úskene plankasına kiydirilgen bolıp, stopor járdeminde uslap turıladı. Tünde atıw ushın (nishan plankasına hám mushkasına) jaqtılandırıw úskinesi ornatıladı hám túngi

nışańǵa alıwlar da qollanıladı. Mushka sırganawshısı teńbe-teń mushka tiykarlarına qatırılǵan sırganawshıǵa hám mushka tiykarlarına qáwip beriliw jaǵdayları da anıqlanadı.

Qundaq pistolet tutqası — avtomattan qolaylı atıwdı támiyinleydi.

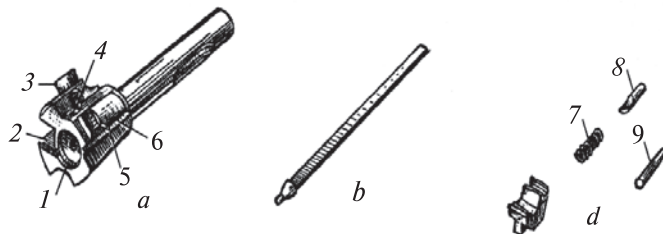
Zatvor raması, gaz porsheni menen birgelikte zatvor hám soqqı beriwshi mexanizmdi háreketke keltiriw ushın xızmet etedi (96-súwret).

96-súwret. Zatvor raması, gaz porsheni menen birgelikte:

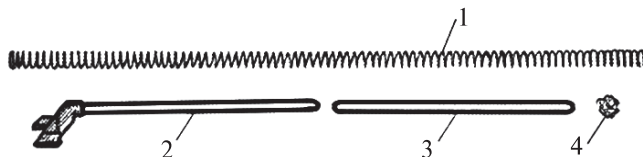
1 — zatvor ushın kanal; 2 — saqlawshı börtpe; 3 — avtotepkı richagin bosatıw ushın börtpe; 4 — stvol qutısı diywalına jaylasıw ushın paz; 5 — tutqası; 6 — qıysıq paz; 7 — tosıwshı börtpe ushın paz; 8 — gaz porsheni.

Zatvor patrondı magazine kirgiziw, stvol kanalın jabıw, kapsuldi eziw hám patronnan gilzanı (patrondı) shıǵarıp alıw ushın xızmet etedi (97-súwret).

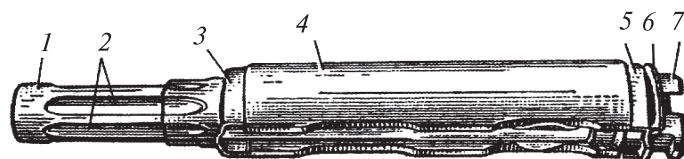
97-súwret. Zatvor: a — zatvor tiykarı; b — soqqı beriwshi (boyok); d — ılaqtırırshı; 1 — gilza ushın paz; 2 — ılaqtırırshı ushın paz; 3 — jeteklewshi börtpe; 4 — ılaqtırırshı oǵı ushın tesik; 5 — jawıngerlik börtpe; 6 — tosıwshı börtpe ushın uzınsha paz; 7 — ılaqtırırshı prujinası; 8 — ılaqtırırshı oǵı; 9 — qıstırırshı.

Qaytarırshı mexanizm — zatvor ramasın zatvor menen birge aldınǵı halatına qaytıwın támiyinleydi (98-súwret).

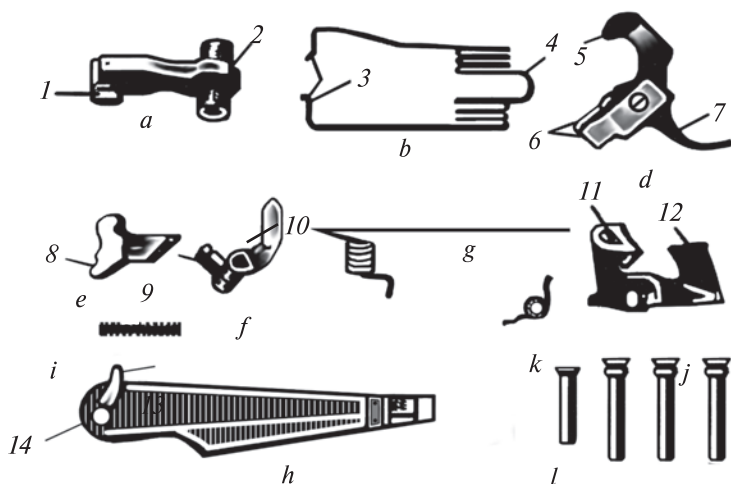
98-súwret. Qaytarırshı mexanizm: 1 — qaytarırshı prujina; 2 — baǵdarlawshı sterjen; 3 — qozǵalıwshı sterjen; 4 — mufta.

Gaz trubkası gaz porsheniniń háreketin baǵdarlaw ushın xızmet etedi. Stvol ústi qaplaması atqıstırn (pulemyotshınıń) atısıw payıtında stvoldıń qızıwınan, qolınıń kúyiwinen saqlaydı (99-súwret).

99-súwret. Gaz trubkası stvol qaplaması menen birge: 1—gaz trubkası; 2—gaz porsheni ushın baǵdarlawshı qabırǵalar; 3—aldıńǵı biriktiriwshi; 4—stvol ústi qaplaması; 5—artqı biriktirgish; 6—bórtpe; 7—jalpaq prujina.

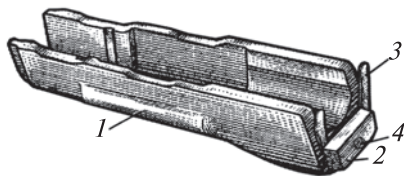
Soqqı beriwshi-tepki mexanizmi tepkini jawıngerlik halattan bosatıw, soqqı beriwshige soqqı beriw, avtomatikalıq hám jeke tárizde ot ashıwdı támiyinlew, ot ashıwdı toqtatıw, zatvordıń jabılmaǵan halatında ot ashıwdıń aldın alıw hám avtomattı (pulemyottı) saqlandırǵışqa qoyıw ushın xızmet etedi (100-súwret).

100-súwret. Soqqı beriwshi-tepki mexanizminiń bólekleri.

a — soqqı beriwshi (kurok); b — jawıngerlik prujina; d — tepki shúrppesi; e — jeke oq atıw sheptalosı; f — avtotepki; g — avtotepki prujinası; h — ótkizgish; i — jeke oq atıw sheptalosınıń oqları hám prujinaları; j — soqqı beriwshini (kuroktı) páseytirgish; k — tepki háreketi páseyttirgishiniń prujinası; l — trubatárizli oq; 1 — jawıngerlik tárepi; 2 — avtotepki tárepi; 3 — búgilgen ushlar; 4 — ilmek; 5 — iymek bórtpe; 6 — tuwrı múyeshli bórtpeler; 7 — quyrıǵı; 8 — paz; 9 — sheptalio; 10 — tirgek; 11 — zashcholka; 12 — aldınǵı bórtpe; 13 — ótkeriw aymaǵı; 14 — sapfa.

Jawıngerlik prujinalı tepki — soqqı beriwshige soqqı beriwge arnalğan. Tepkide jawınger vzvod, toqtawsız avtobaslawshı vzvod oǵın aylanıwshı bólimi moynı hám oq ushın tesikler bar. Jawınger prujına tepkini aylanıwshı bólim boyınsha kirgizilip hám óz ilmekleri menen tepkini hám de aqırında baslawshı tepkini tuwrı múyeshli tumsıǵı hâreketleniwine alıp keledi.

101-súwret. Stvol astı tutqası (cevyo):
1 — barmaqlar ushın orın; 2 — börtpe;
3 — jalpaq prujına; 4 — shompol ushın tesik.

Tepki hâreketin toqtatıw — aldındaǵı sawashta avtomatikalıq tárizde oqlardıń nıshaǵa tiyewin ámelge asırıwda tepkini páseyttiriw ushın xızmet etedi.

Avtotepki — tepkiniń jawınger jaǵdayda islewin hám tepkini basıw ushın xızmet etedi.

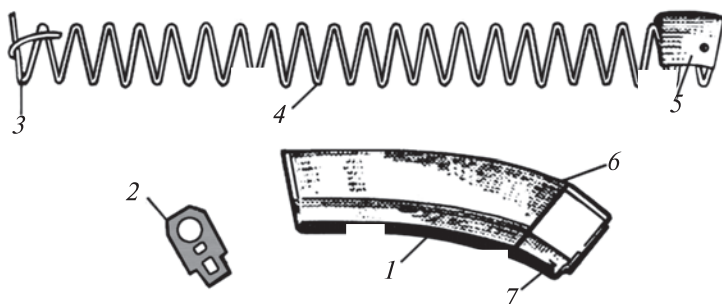
Jeke oq atıw sheptalosı — ot atıwdan keyin, jeke tárizde ot ashıwdı támiyinlewde shúrppe jiberilmegen bolsa, tepkiniń eń aqırǵı artqı halatında islewin támiyinleydi.

Avtotepki prujınası — toqtawsız avtomatikalıq tárizde ot ashıwda oq atıwshı vzvod tepkisiniń avtomatikalıq túrde jazdırılıwın, stvol kanalınıń hám zatvordıń jabılmaǵan halatında ot ashıwdıń aldın aladı.

Ótkeriwshi — toqtawsız avtomatikalıq túrde yaki birimlep ot ashıwǵa predoxranitelge qoyıw ushın xızmet etedi.

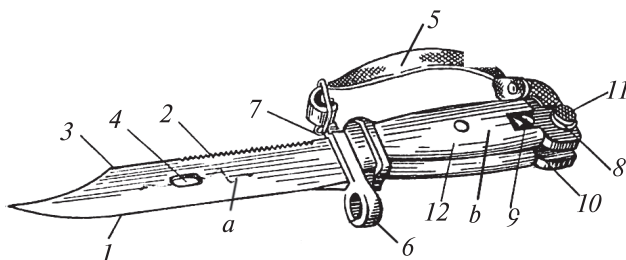
Stvol astı dâstesi (cevyo) — avtomattıń hâreketleniwine qolaylıq jaratıp, qoldı kúyiwden saqlaydı (101-súwret).

Magazin — oqlardıń jaylasıwın hám stvol qutısına jetkerip beriwdi támiyinleydi (102-súwret).

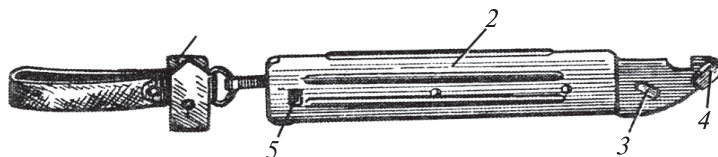

102-súwret. Magazin: 1 — korpus; 2 — qaqpaq; 3 — bekkemlewshi planka; 4 — prujına;
5 — jiberiwshi; 6 — tayanısh börtpesi; 7 — ilgish.

Nayza-pışhaq — hújimge ótiw aldınan avtomatqa ornatıladı, qol sawa-shında dushpandı saptan shıǵarıw ushın qollanıladı. Ol bel remenine taǵıp júriledi. Ayırım jaǵdayda onıń menen simlar da kesiledi (103-súwret).

103-súwret. *Nayza-pışhaq*: *a* — tıyǵı; *b* — tutqası; 1 — kesiwshi júzi; 2 — jargı; 3 — sharxlangan ushı; 4 — tesik; 5 — remen; 6 — saqıyna, 7 — remen ushın ilǵış, 8 — dásteniń metall bólimi, 9 — biriktiriwshi vint, 10 — uzınsha kespe, 11 — tartqı, 12 — dáste.

104-súwret. Qın: 1 — ildirǵış, ilmekli remen hám karabin menen birgelikte; 2 — plassmassalı qabı; 3 — oq-bórtpe; 4 — tayanshı; 5 — jalpaq prujına biriktiriwshi.

1.3. Avtomattı tolıq emes bóleklerge ajratıw hám jıynaw tártibi

Avtomat taza taxta yamasa tegis jerde jayıladı. Bólek hám mexanizmler taxtay ústine ajratılǵan halatda tártip penen terip jayıladı. Olar itibarlıq penen ajratıladı, biri ekinshisiniń ústine qoyılmaydı. Sonday-aq, ajratıw waqtında artıqsha kúsh hám keskin soqqılar jumsalmaydı.

Avtomattı jıynaw waqtında onıń bóleklerindeki sanlar salıstırılıp kóril-edi. Hár bir avtomattıń gaz trubkası, zatvor tayaqshası, zatvor, stvol qutısı qapqaǵı hám basqa bóleklerindeki sanlar stvol qutısındaǵı sanlarǵa tuwrı keliwi kerek.

1. Magazindi ajratıw.

Shep qol menen avtomat qundaǵınıń moynınan yamasa stvol astı tutqasınan uslap, oń qol menen magazindi uslaw hám keyin bas barmaq járdeminde tartqını basıp turıp, magazinniń astıńǵı bólimin aldǵa tartıp, ol ajratıp alınadı (105-súwret).

Bunnan keyin, magazinde oqtırn bar yamasa joq ekenligin tekserip kóriw kerek. Bunıń ushın ótkeriwshini tómenge «AB» yamasa «OD» halatına keltiriw, zatvor ramasınıń tutqasınan uslap artqa tartıp, patron qutısı kózden ótkeriledi, zatvor raması jiberilip, tepki bosatıladı, onı jawıngerlik jaǵdaydan shıǵarıw kerek.

2. Ánjamlar penalın qundaq uyasınan shıǵarıw (106-súwret).

105-súwret. Magazindi ajıratıw.

106-súwret. Ánjamlar penalın qundaq uyasınan shıǵarıw.

3. Shompoldı ajıratıw.

Stvol astındaǵı tayanış astınan shompoldıń basın tartıp turıp, shompol suwırıp alınadı. Shompoldıń ajıralıwı qıyın bolǵanda, ánjamlar penalındaǵı shıǵargıshstan paydalanıwǵa ruqsat etiledi, yaǵnıy shıǵargısh shompol basındaǵı tesikke suǵılıp, shompoldıń bası stvoldan ajıratılıp, suwırıp alınadı (107-súwret).

4. Stvol qutısınıń qaqpasını ajıratıw.

107-súwret. Shompoldı ajıratıw.

108-súwret. Stvol qutısınıń qaqpasını ajıratıw.

5. Qaytarıwshı mexanizmdi ajıratıw.

Shep qol menen avtomat qundaǵınıń moynınan tutqan halda oń qol menen qaytarıwshı mexanizmnıń baǵdarlawshı tiregin, onıń tabanın stvol qutısındaǵı pazlardan shıqqanǵa shekem aldında iyteriw, baǵdarlawshı tirektiń artqı ushın biraz kóterip, qaytarıwshı mexanizmdi zatvor ramasınıń kanalı ishinen suwırıp alıw.

109-súwret. Qaytarıwshı mexanizmdi ajıratıw.

110-súwret. Zatvor ramasın zatvor menen birge ajıratıw.

• tepkini basıp, oni jawıngerlik halattan bosatıw hám saqlağıshtı ornatıw;

- shompol biriktiriw;
- ánjamlar penalın qundaqtağı uyasına jaylastırıw;
- magazindi avtomatqa biriktiriw.

Avtomattı qayta jıynawda bóleklerdegi sanlarğa hám stvol qutısındağı sanlar menen salıstırıp kóríledi.

111-súwret. Zatvordı zatvor ramasınan ajıratıw.

112-súwret. Gaz trubkasın stvol qundağınan ajıratıw.

6. Zatvor ramasın zatvor menen birge ajıratıw.

7. Zatvordı zatvor ramasınan ajıratıw.

Zatvor ramasın shep qolğa, zatvordı joqarığa qaratıp alıw, oń qol menen zatvordı artqa tartıp, onıń jetekshi bórtpesin zatvor ramasınıń iymek pazlarınan shıǵarıw hám zatvordı aldığa túrtip, ajıratıw.

8. Gaz trubkasın stvol qaplaması menen birge ajıratıw (110-súwret).

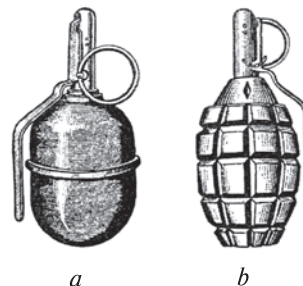
Toliq emes bóleklerge ajratılğan avtomattı jıynaw tártibi:

- stvol qaplaması menen birge gaz trubkasın biriktiriw;
- zatvordı zatvor ramasına biriktiriw;
- zatvor ramasın zatvor menen birge stvol qutısına jaylastırıw;
- qaytarıwshı mexanizmdi biriktiriw;
- stvol qutısınıń qaqpasını jabıw;

1.4. Qol granatalariniñ wazıypası, jawingerlik özgeshelikleri, ulıwma düzilisi hám islew principi. Granatalardı ılaqtırıwğa tayarlaw. Qol granataların qollanıwda qawıpsızlıq ilajları

Jarılıwshı qol granataları kóp jıllar dawamında armiyalarda qollanılğan. Jarılıwshı qol granatalarından hâzirgi zaman sawashlarında da isenimli qural sıpatında paydalanıp, dushpannıñ üstinen jeñiske erisiwde qollanılmaqta. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde hújim waqtında isletiletuǵın RGD-5 granatası, qorǵanıwda paydalanılatuǵın F-1 granataları qollanıwğa engizilgen (113-súwret).

Jarılıwshı qol granataları dúshpannıñ tiri kúshlerin bóleksheler tásirinde saptan shıǵarıw maqsetinde qollanıladı. Granata jarılǵanda úlken bóleksheleriniñ tozǵıp shashırawı nátiyjesinde, dushpannıñ birqansha tiri kúshleri saptan shıǵadı. Bunday granatalar jaqın aralıqtaǵı sawashlarda (hújimge ótilgende, okoptan turıp sawashqa kirgende, xalıq jasıytuǵın punktlerde) óz nátiyjesin beredi. Granatalardıñ jawingerlik özgeshelikleri kestede berilgen.

113-súwret. Jarılıwshı qol granatalariniñ ulıwma kórinisi.

a — RGD-5 granatası;
b — F-1 granatası.

Granatalardıñ jawingerlik özgeshelikleri

Sıpatlaması	Granatalar	
	RGD-5	F-1
Granatalardıñ awırılıǵı, g	310	600
Óltiriwshı bóleksheleriniñ jetip barıwı, radiusı, m	25	200
Granatalardıñ ılaqtırıw ortasha aralıǵı, m	40—50	35—45
Granata zapalınıñ markası	UZRGM	UZRGM
Zapaldıñ janıw waqtı, m/s	3,2—4,2	3,2—4,2

RGD-5 jarılıwshı qol granatası, tiykarınan, hújim payıtında qollanıladı. Ol korpus, jarılıwshı zaryad hám zapaldan ibarat.

Granata korpusı — jarılıwshı zaryad hám zapal trubkaları ushın jaylasıwğa xızmet etedi. Ol joqarǵı hám tómengi bóleklerden ibarat bolıp,

sırtqı qaplaması hám qosımsha almasıwshı detallardıń kiriwi menen granata bóleksheleriniń partlawı ushın xızmet etedi. Korpustıń joqarǵı bólegine qadamalar járdeminde zapal ushın trubka biriktiriledi, ol granata ushın zapaldıń ornatılıwı, korpustaǵı jarılıwshı zaryadtıń bekkem uslap turılıwı ushın xızmet etedi. Trubkalardı pataslanıwdan saqlap, oǵan plastmassa qaqqap burap kirgiziledi. Korpusqa toltırılǵan jarılıwshı zaryad granata bóleksheleriniń jarılıwı ushın xızmet etedi.

UZRGM zapalı (qol granatalarınıń jetilistirilgen bir túrdegi zapalı) granatanıń jarılıwı ushın qollanıladı. Ol soqqı beriwshı mexanizm hám jeke zapaldan ibarat. Zapal udayı jawıngerlik halatta boladı. Soqqı beriwshı mexanizmnıń islewin tekseriw hám bóleklerge ajratıw qatań qadaǵan etiledi. Soqqı beriwshı mexanizm kapsuldı ot aldırıp, zapaldı alıstıradı. Ol tómendegi bóleklerden ibarat: soqqı beriwshı mexanizm trubkası; birlestiriwshı tosıq; baǵdarlawshı shayba; jawıngerlik prujına; soqqı beriwshı shayba; jazdırıwshı rıchag; saqlandırǵısh orta cheka halqası menen.

Háreketleniwshı mexanizm trubkası zapaldıń barlıq bóleklerin biriktirip turıwshı tiykar esaplanadı. Biriktiriwshı tosıq zapaldı granata korpusı menen biriktiriw imkaniyatın beredi. Bul baǵdarlawshı shayba jawıngerlik prujınanıń joqarǵı bóliminiń tayanış wazıypasın atqarıp, soqqı beriwshiniń háreketin baǵdarlaydı. Soqqı beriwshı — háreketleniwshı mexanizm trubkasınıń joqarǵı bólimine tirelgen. Jawıngerlik prujına soqqı beriwshige energiya jetkerip beriwdi támiyinleydi hám kapsuldı ushqınlandıradı. Ushqın soqqı beriwshini joqarıdaǵı aqırǵı bólegi menen baǵdarlawshı shaybanı da qamtıp aladı. Soqqı beriwshı mexanizm ot aldırıwshı kapsuldı ushqınlandırıwshı tayanış bolıp xızmet etedi. Ol soqqı beriwshı mexanizm trubkasınıń ishkerisine jaylasqan. Shayba soqqı beriwshiniń aqırǵı tar bóliminde bolıp, jawıngerlik prujınanıń aqırǵı tar bólimindegi tayanış esaplanadı. Jazdırıwshı rıchag soqqı beriwshiniń tez ot aldırmau halatın uslap qalıw ushın qollanıladı (jawıngerlik prujına qattı qısıladı). Saqlandırǵısh ortasındaǵı soqqı beriwshı mexanizm jazdırıwshı rıchagtı uslap turıw ushın xızmet etedi; jazdırıwshı tutqa tesikten hám soqqı beriwshı mexanizm trubkasınıń diywalınan ótedi. Halqası shıǵarıp alınadı.

Zapal granatanıń jarılıwshı zaryadın jarıw ushın qollanıladı. Ol páseytiwshı tıǵın, kapsul-detenator, páseytiwshı hám detenatordan ibarat. Páseytiwshı tıǵınnıń joqarǵı bóliminde biriktiriw ushın rezba bolıp, soqqı beriwshı mexanizm trubkası, kapsul-detenatordı uyası menen biriktiriledi, ishinde kanal bolıp, oǵan jaylasadı, sırtında kapsul-detenatordıń gilza menen biriktiriwshı ornı jaylasqan. Kapsul-detenatordan shıqqan ushqın

páseytiwshini alıstıradı, ol óz gezeginde detenatordı ot aldıradı hám granatanıń jarılıwına alıp keledi. Ol gilzada jaylasadı hám páseyttiriwshi tıǵınnıń tómengi bólegine qatırılǵan boladı.

Jarılıwshı F-1 qol granatası qorǵanıw sawashlarında qollanıladı. F-1 granatası korpus, jarılıwshı zaryad hám zapaldan turadı. Granata korpusı shoyın metaldan tayarlanılıp, uzınına hám kesesine oyılǵan qırları bar. Onı saqlaǵanda hám tasıp alıp júrgende plastmassa tıǵının burap qatırılǵan halda bolıwı kerek. Maydalanıwshı qol granatasınıń jarılıwshı zaryadı hám zapallardıń dúzilisi RGD-5 granatası menen birdey.

Granatalardı ılaqtırıwǵa tayarlaw

Granatanı ılaqtırıwdan aldın, trubkadan probka burap alınadı, ornına zapaldı qoyıp, burap aqırına shekem qatırıladı. Zapaldıń soqqı beriwshı mexanizminiń bólekleri tómendegishe halatta boladı: soqqı beriwshı mexanizm joqarı kóterilgen hám usı halatta soqqı beriwshı mexanizmnıń trubkasına saqlandırǵısh cheka menen biriktirilgen jazdırıwshı rıchagtıń joqarǵı ayır ushı menen uslap turıladı; saqlandırǵısh chekanıń ushları ashılǵan hám soqqı beriwshini joqarı halatında bekkem uslap turadı.

Granatanı ılaqtırıw. Granatanı ılaqtırıw ushın onı qolǵa alıp, jazdırıwshı rıchagın korpusına barmaqlar menen qattı qısıp uslanadı. Jazdırıwshı rıchagtı qısıp uslap turıp, saqlandırǵısh chekanıń ushları tuwrılanadı hám

114-súwret. Maydalanıwshı qol granatalarınıń jawıngerlik jaǵdayı.

a — tıǵındı burap ashıw; *b* — zapaldı alıw; *d* — zapaldı burap qatırıw.

115-súwret. Granatalardı ılaqtırıwdan aldınǵı háreketler.

a — jazdırıwshı rıchagtı granata korpusına qısıp uslaw; *b* — saqlandırǵısh cheka ushların tuwrılaw; *d* — saqlandırǵısh chekanı suwırıp alıw.

sırğasınan uslap saqlandırğış cheka suwırıp alınıp gózlengen nışańǵa qaray ılaqtırıladı. Saqlandırğış chekanı suwırıp alganda zapaldıń bólekleriniń jaylasıw halatında ózgeris bolmaydı. Soqqı beriwshi jawıngerlik halatta jazdırawshı rıchag járdeminde uslap turıladı. Granatanı ılaqtırǵan payıtta jazdırawshı rıchag granatadan bólinip, soqqı beriwshini bosatadı.

Soqqı beriwshi mexanizm jawıngerlik prujina járdeminde háreketlenip, kapsul-detenatordı ushqınladıradı. Kapsul-detenator ushqını menen páseytiriwshini ot aldıradı. Páseytiriwshi áste janıp detenatordı ot aldıradı hám granata jarıladı. Granata korpusı jarılıw payıtında maydalanıp ketedi. Granata bóleksheleri hár tárepke ushıp tarqaladı.

Granatalardı ılaqtırıw hám jaylastırıw tómendegishe ámelge asırıladı: ılaqtırıwǵa tayarlaw hám de granatanı ılaqtırıw. Oqıw shınıǵıwlarında jawıngerlik granatalardı ılaqtırıw payıtında polat shlem kiyiw talap etiledi.

Granatanı oqlaw. «Granatalar tayyorlansin» komandası berilgende ámelge asırıladı. Sawash payıtında, óz betinshe háreket etiledi.

Granatanı oqlaw ushın granatalar saqlanatuǵın sumkadan granatanı shep qol menen alıp, oń qolda korpus trubkasın burap, tıǵın shıǵarıp alınadı. Sońınan granatanı shep qolda uslap, oń qol menen sumkadan zapal alınadı. Zapal oraydaǵı trubkaǵa aqırına shekem burap qatırılǵannan soń granata ılaqtırıwǵa tayar boladı.

Jarılıwshı qol granataların ılaqtırıw hár túrli sharayatlarda orınlanadı. Yaǵnıy, tik turǵan hálde, dizerlep otırǵan yaki jatqan halda, sonday-aq, BMP (BTR)lerde háreket waqtında hám piyada hújimge ótilgende orınlanadı.

116-súwret. Háreket halatında granatanı ılaqtırıw:

a, b, d — háreketleniw izbe-izligi.

Granatanı ılaqtırıw ushın qolaylı orın tańlaw kerek. Sebebi, ılaqtırılátuǵın granatanıń nıshanǵa túsiwi ushın aǵash shaqaları, bálent ósken ósimlikler, sımlar hám basqa halatlar granatanı ılaqtırıwǵa kesent etiwı múmkin. Granatanı ılaqtırıw ushın onı qolǵa alıp, barmaqlar menen jazdırıwshı richagtı hám korpusı qattı qısıp uslap turıp, ekinshi qol menen saqlandırǵısh chekanıń ushları tuwrılanadı hám halqasınan uslap suwırıp alınıp, granata nıshanǵa ılaqtırıladı (qorǵanısta qollanılátuǵın granatalar ılaqtırılǵannan soń tasa orınǵa, okop túbine jasırınıw kerek).

Granatanı ılaqtırıw barısında qádem taslap yamasa júwirip háreketleniw kerek. Granatanı oń qolǵa yarım búgilgen halda uslap hám qural shep qolda alıp saqlandırǵısh chekası suwırıp alıp taslanadı. Shep ayaqtan qádem taslaǵanda, qol granata menen aldıǵa, tómenge háreket etilip, oń ayaqta ekinshi qádemdi taslap háreket etken halatta, qoldı tómennen joqarıǵa yarım sheńber tárizli háreketlendirip, granata korpusın oń tárepke qaratıp, úshinshi qádem taslaǵanda shep ayaqtı nıshan tárepke qoyǵan halda, oń ayaqtıń dizesin búgip, korpus burılıwın tamamlap, qol aylandırıladı. Qádem tezligin arttırıp, háreketin jámlep granata ılaqtırıladı.

Okop hám transheyalardan granatanı ılaqtırǵanda, qural okop tóbesindegi topıraq úyini üstine qoyıp, granata oń qolǵa alınadı. Beldi iygen halda ayaqlar erkin iyilip, oń qol granata menen aqırına shekem qaytarıp, shep qolǵa tayanıp, granata nıshanǵa tuwrılanıp ılaqtırıladı. Sońınan ózi tezlik penen tasaǵa yamasa okopqa jasırınadı.

Okop hám transheyalarda jaylasqan dushpan kúshlerin joq etiw ushın granatanı gorizontqa ortasha $35^{\circ} - 45^{\circ}$ da tuwrı háreketlenetuǵınday

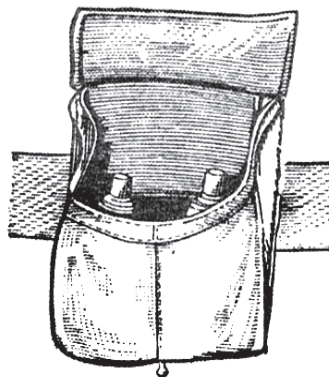

a

b

117-súwret. Okopta turıp granatanı ılaqtırıw (a, b).

118-súwret.
Granatalar sumkası.

etip ılaqtırıw kerek. Sebebi, granata mólsherlengen jerge anıq túsiwi hám traektoriya (háreketleniw jolı)ǵa kem zıyan keltirip, átirapqa azıraq shashılıwı kerek.

Qol granatalarınan paydalanǵanda qáwipsizlik qaǵıydaları

Granatalar arnawlı sumkalarda alıp júriledi. Zapallar granatalardan bólek, qaǵaz yamasa qıyındı láttelerge oralǵan halda saqlanadı. Granatalardı sumkaǵa jaylastırıw yamasa atıwǵa tayarlaw aldınan, álbette, zapallardı tekseriw kerek. Granata korpuslarında tereń iyilgen yaki iyilip qıysayıp qalǵan, ótkir kesiklerdiń bolmawı, zapal trubkası hám zapal taza bolıwı, iyilgen, kesilgen bolmawı kerek. Saqlandırǵısh chekanıń ushları aqırına shekem qayırılǵan bolıwı menen jarıq, tat basqan bolmawı kerek.

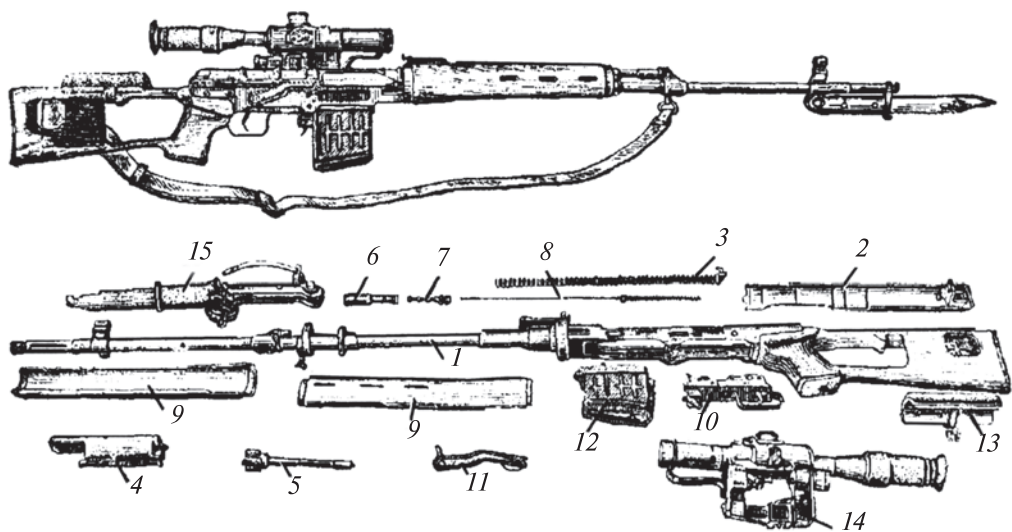
Tat basqan, jarıq zapallardan paydalanıw qatań qadaǵan etiledi. Granatalardıń bir-birine urılıwınan, ottan, pataslanıwdan, tat basıwdan saqlaw kerek. İzǵarlangan, pataslangan granatalardı, zapallardı komandirdiń qadaǵalawı astında dárhal tazalap keptiriw kerek. Olardı ashıq ot jaqınında keptiriw qadaǵan etiledi.

Granatalardı hám zapallardı turaqlı kózden ótkerip turıw kerek. Granatalardı oqlaw (zapaldı salıw) tek ǵana onı ılaqtırıw aldınan ruqsat etiledi. Jawıngerlik granatalardı bóleklew, ońlaw, granatalardı sumkadan alıp, tısqarıda saqlandırǵısh chekasına halqa asıp qoyıladı. Sonday-aq, ılaqtırǵanda jarılmay qalǵan granatalarǵa tiyiw qatań qadaǵan etiledi.

1. 5. Dragunov mergenlik mıltıǵı hám de tankke qarsı qol granatomyotınıń dúzilisi, islew principi hám jawıngerlik ózgeshelikleri. Kishi kalibrli mılıtıqtıń wazıypastı, dúzilisi hám jawıngerlik ózgeshelikleri

7,62 mm li Dragunov mergenlik mıltıǵı mergenniń quralı esaplanadı hám hár qıylı payda bolatuǵın, háreketlenetuǵın, ashıq hám nıqaplangan jekke nıshanlardı joq etiw ushın mólsherlengen.

Jawıngerlik ózgeshelikleri. Mergenlik mıltıǵınan 800 m ge shekem aralıqta oq atıw eń nátiyjeli esaplanadı. Atıwdıń optikalıq nıshanǵa algısh penen gózlep atıw uzaqlıǵı — 1300 m, ashıq nıshanǵa algısh penen — 1200 m. Kókirek formasındaǵı nıshanǵa tuwrıdan-tuwrı atıw uzaqlıǵı — 430 m, juwırıwshı nıshanǵa bolsa — 640 m. Jawıngerlik tez atarlıǵı minutına 30 oq. Mergenlik mılıtıǵınıń nayza-pıshaqsız, optikalıq gózlegish, toltırılmaǵan magazin hám qundaq beti menen awırılıǵı — 4,3 kg. Mergenlik mıltıǵınan birewlep atıladı. Atıw waqtında patronlar 10 dana patron sıyımlıǵına iye qutı tárizli magazinnen jiberiledi (119-súwret).

119-súwret. SDVnıń ulıwma kórinisi, tiykargı bólim hám mexanizmleri:

1 — stvol qutısı ashıq nishangá algısh qundağı menen birgelikte; 2 — stvol qutısınıń qaqpagı; 3 — qaytarıwshı, 4 — zatvor raması; 5 — zatvor; 6 — gaz trubkası regulyatorı menen; 7 — gaz porsheni; 8 — iytergish prujina menen; 9 — stvol qaplamaları; 10 — soqqı tepki mexanizmi; 11 — saqlaǵısh; 12 — magazin; 13 — qundaq beti; 14 — optikalıq nishangá algısh; 15 — nayza-pıshaq.

RPG-7 hám RPG-7D qol granatomyotları tankler, ózi júretuǵın artilleriya qurılmaları hám dushpannıń basqa bronlı quralları menen gúresiw ushın arnalǵan. Bulardan basqa, olardı jeńil pana jerlerde hám de qala ishindegi qurılmalarda jaylasqan dushpannıń janlı kúshin joq etiwde de qollanıw múmkin (120 — 121-súwretler).

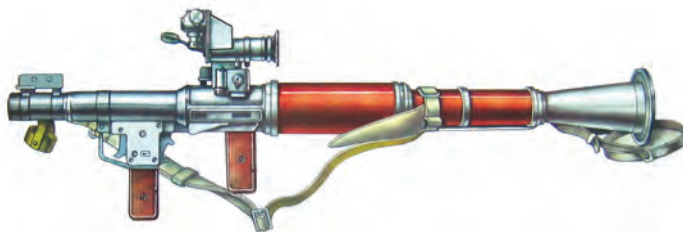
Granatomyottan PG-7V hám PG-7VM kumulativ tásirli kalibri ústi oq dárileri atıladı. Granatomyot qalqan (bron) tesiwshilik qábiletine iye bolıp, dushpannıń barlıq túrdegi zamanagóy tankler hám ózi júretuǵın artilleriya menen nátiyjeli gúresiw imkaniyatın beredi.

Jawıngerlik ózgeshelikleri. Granata qalqan (bron) tesiwshilik qábiletine iye bolıp, duhsannıń barlıq túrdegi tankleri hám ózi júretuǵın artilleriya qurılmaları menen nátiyjeli gúresiw qásiyetine iye. PG-7V oq-dárisi shtatdaǵı PG-7V oq-dárisiniń jańalangan túri bolıp, onnan biraz jeńil hám brontesiwshilik, tiyiwshilik hám samalda turaqlılıq qásiyetleri joqarıraq.

Granatomyottan nışanlardıń biyikligi 2 m hám onnan joqarı bolǵan, tuwrıdan-tuwrı atıw uzaqlıǵındaǵı tankler, ózi júretuǵın artilleriya qurılmalарına tásirli oq atıw uzaqlıǵı PG-7V ushın 330 m, PG-7VM ushın

120-súwret. RPG-7 tankke qarsı qol granatomyoty.

121-súwret. RPG-7D tankke qarsı qol granatomyoty.

310 m. Nishangá alıp atıw uzaqlığı 500 m. Jawıngerlik tez atarlıgı minutına 4 — 6. Granatomyottıń optikalıq nishangá algısh penen awırlıgı RPG-76,3 kg, RPG-7D — 6,7 kg. Oq dáriniń (granata porox zaryadı menen) awırlıgı PG-7V — 2,2 kg, PG-7VM — 2 kg.

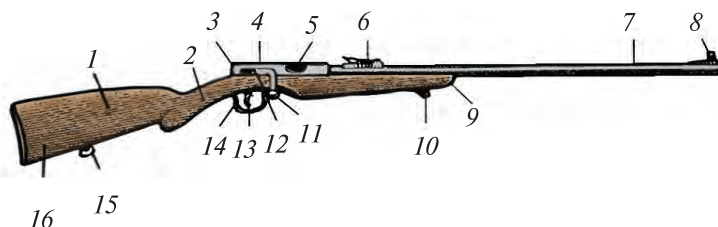
Kishi kalibrli mıltıqtıń wazıyası, dúzilisi hám jawıngerlik ózgeshelikleri

Kishi kalibrli mıltıq Tula quralsazlıq zavodında islep shıǵarılǵan bolıp, atıw boyınsha ótkeriletuǵın tayarlıq shınıǵıwlarında atıwdı úyretiw ushın qollanıladı.

Kishi kalibrli TOZ-8, TOZ-12 mıltıqlarınan kóbirek sport jarısların ótkeriwde hám atıw tayarlıǵınıń dáslepki oq atıw shınıǵıwların alıp barıwda keń paydalanıladı.

TOZ-8 mıltıǵınıń jawıngerlik kórsetkishleri: kalibri — 5,6 mm; awırlıǵı — 3,12 kg; ulıwma uzınlıǵı — 111 sm; oqtıń dáslepki tezligi — 310 m/sec; atıw tezligi bir minutta — 10—12 márte; nishangá alıw uzaqlıǵı — 250 m; oqtıń eń uzaqqa ushıw uzaqlıǵı — 1200 metrden 1600 metrge shekem; oqtıń óltiriw kúshin saqlaw uzaqlıǵı — 800 metrge shekem.

Mıltıqtı oqlaw tártibi. Mıltıqtı jatqan halda atıw, mıltıq qundaǵınıń bas bólimin oń qol menen uslap, oń ayaqtan bir qádem aldığa taslanadı hám ayaqtı biraz ońǵa alıp, aldığa eńkeyip, shep ayaqtı búgip, shep qoldı jerge tirep jatıp, shep ayaqtıń tabanı jerge qadaladı hám shep qol

122-*súwret*. Kishi kalibrli miltıq (TOZ-8):

1 — qundaq kórinisi; 2 — qundaq moynı; 3 — artqı qaqpası; 4 — stvol korobkası, atıwdı jazdırwshı soqqı beriwshı mexanizmi menen; 5 — atılğan gilzanı shıǵarıw tesigi; 6 — nishanaǵa alıw maslaması; 7 — stvol; 8 — mushka skobası; 9 — cevyo; 10 — joqargı antabka; 11 — zatvor dástesi; 12 — zatvor; 13 — shúrppe; 14 — saqlandırǵısh skobası; 15 — páski antabka, 16 — qundaq.

kókirekke alınadı. Shep tárepke jatqan halda qarın tárepke tez awdarılıp, erkin halda ayaqlar arası ashılǵan hám tabanlar jerge tegis tiyiwi kerek. Miltıq tutqasınan oń qolǵa alınadı.

Kishi kalibrli miltıqtı oń qolda, zatvor dástesinen uslap artqa tartıp, stvol qutısınıń ashılǵan jerine oń qoldıń bas hám kórsetkish barmaqları járdeminde oqtı alıp onı magazinge salınadı. Oqtı bas barmaq penen aldığa, stvolǵa tolıq kirgenshe ısırıladı hám oń qol menen zatvor jabıladı.

Atıw procesinde miltıqtıń ózine tán tárepleri. Shep qoldıń barmaqları hárezket etilmesten miltıqtıń (cevyo) baldaǵına tiyip ketpesligi ushın shep qol menen miltıqtıń aǵash tutqışınan uslap alınadı. Oń qol barmaqları menen qundaqtıń túbinen uslap, kórsetkish barmaqtı atıwdı baslawshı mexanizm kurogi (tepkisine) jaylastırıladı. Qundaq ortası iyinge bekkem tutıladı.

Jatıp atqanda jaqsı nátiyjelerge erisiw ushın tayanışlardan paydalanıwǵa boladı. Tayanışlar qum yamasa aǵash qırındısı salınǵan, bálentligi 20—25 sm bolǵan qaltalar bolıwı múmkin. Eger tayanış bálentligi atıwǵa qolaysız bolsa, onı páseytip qoyıw kerek.

Miltıqtı tazalaw hám maylaw tártibi. Kishi kalibrli miltıqtı tazalaw hám maylaw tártibi avtomattı tazalaw hám maylaw tártibindey ámelge asırıladı. Sonı umıtpaw kerek, kishi kalibrli miltıqtıń stvolın ushınan tazalaw hám maylaw qadaǵan etiledi.

Stvol kanalın tazalaw ushın onıń stvol qutısınıń qaqpası ashılıp, stvol korobkasınan zatvor shıǵarıp alınadı. Shompoldıń ushına jumsaq material qıyındısınan 4—5 sm uzınlıqta orap, quraldı maylaw ushın arnalǵan mayǵa batırıladı. Sońınan shompol stvol kanalına kirgizilip, oqlaǵısh tárepke shekem maylanadı hám jaqsılap tazalanadı.

II bap. QURALDAN ATÍW TIYKARLARÍ HÁM QAGÍYDALARÍ

2.1. Atıw hádiyesi hám onıń dáwiri. Oqtıń baslanğısh tezligi hám onıń atıw procesine tásiiri. Quraldıń artqa silkiniwi

Atıw negizlerin teoriyalıq tárepten úyreniw atıw qagıydaları, onıń basqısh-usıllarınıń ámeliyatta qollanılıwına da baylanıslı. Atıw qagıydaların orınlaw, atıw dáwirindegi tiykargı jaǵdaydı, oq atıwdı basqarıwdı hám oq atıwǵa tayarlıq kóriwdi óz ishine qamtıp aladı. Atıw dáwirinde hár túrli nıshanlarǵa qısqa múddette kem oq-dári sarplaw menen ǵana hárqanday hawa rayı sharayatında da tapsırılǵan wazıypanı ónimli orınlawdı támiyinlewshi faktor sıpatında paydalanıladı.

Oq atılıwınıń júzege keliwi. Porox bóleksheleriniń tez janıwı nátiyjesinde hám poroxlı gazdıń basımı tásirinde stvol kanalınan oq (snaryad) tıń joqarı tezlikte ushıp shıǵıwına *oq atılıw* delinedi. Bul júdá qısqa waqıt ishinde (0,001 — 0,006 sek.) júz beredi. Tepki basılǵanda, patron kapsuline boyoktıń tez urılıwı aqıbetinde ushqın shıǵıwı poroxtıń janıwına alıp keledi. Poroxtıń tez janıwı gilzanıń ishinde joqarı temperatura hám joqarı basım payda etedi. Payda bolǵan basım gilzanıń diywallarınıń barlıq táreplerine birdey kúsh penen, 250 — 500 kg s/sm² (ólshew muǵdarında 1 kgs/sm² teń), 0,1 MPa basım tásir etip, oqtıń stvol kanalındaǵı qırlar arqalı aldǵa aylanba háreketleniwine alıp keledi. Porox janıwın dawam etkeni sebepten gaz muǵdarı hám basımı artadı.

Oq 4 — 6 sm hárekette baǵdarlanıp (2800 kgs/sm²), kúshli basımlı gaz ólshemine jetedi. Pátli tezleniw nátiyjesinde oq atılıp, jabıq maydangá shıǵadı. Jańa gaz ólshewi basımdı pátlendiriw menen basımdı páseytire baslaydı. Oqtıń stvol kanalında ushıw jaǵdayı 300 — 900 kgs/sm².ti quraydı. Stvol kanalında bolsa oqtıń háreket tezligi kúsheyedi. Biraq, gaz dárejesi pás bolsa, óz qısımın kórsetiwdi dawam ettiredi. Stvol kanalındaǵı oq háreketleniw tezligin úzliksiz asırıp, stvol kanalı morısına ótedi. Stvol kanalınan keń jayılp shıqqan gaz, oqtıń artındaǵı jalın háreketleniwinde soqqı tolqındı payda etip, atıw dáwirinde dawıs negizin payda etedi. Oq ushıw inersiya tásirinde hawada háreketleniw dawam ettiredi.

Oqtıń baslanğısh tezligi hám onıń atıw procesine tásiiri

Oqtıń dáslepki tezligi dep, — oqtıń stvol kanalınan ushıp shıqqan oq tezligin arttırıw menen birge ushıw noqatına shekemgi háreketleniw halatına aytıladı. Oqtıń hawada ushıwın dawam ettiriwi hám tegis háreketleniwi onıń dáslepki tezligine baylanıslı boladı.

Quraldın eń áhmiyetli jawıngerlik ózgeshelikleriniń biri — oqtıń dáslepki tezligi esaplanadı. Oqtıń dáslepki tezliginiń artıwı, oqtıń uzaqqa ushıwın, tosiqlardı tesip ótiw hám óltiriw qábiletin arttırıw menen bir qatarda, onıń ushıwına sırtqı ortalıqtaǵı sharayatlardıń tásirin kemeytedi.

Oqtıń dáslepki tezliginiń artıwı stvoldıń uzınlıǵına, oq hám poroxtıń awırılıǵına hám basqa faktorlarǵa baylanıslı boladı. Quraldın stvolı qansha uzın bolsa (belgili dárejede), porox gazları hám onıń basımı oqqa sonsha kóbirek tásir etedi hám onıń dáslepki tezligi sonsha artadı.

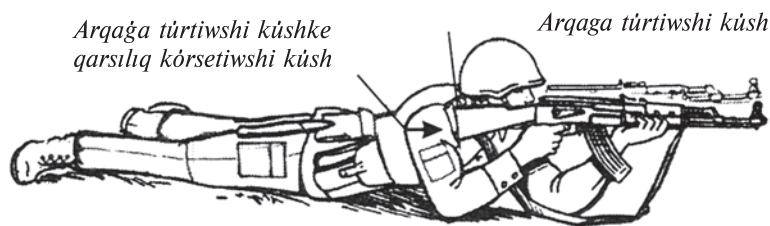
Quraldın artqa silkiniwi

Stvol kanalındaǵı porox gazlarınıń basımı barlıq tárepke birdey kúsh penen tásir etiwı oqtı stvoldan ısırıp shıǵarıw menen bir qatarda, quraldı artqa iyteredi. Quraldın (stvoldıń) atıw payıtında artqa jılıwın, *quraldın artqa silkiniwi* delinedi.

Quraldın artqa silkiniw háreketi, onıń artqa silkiniw payıtındaǵı energiyası hám tezligi dárejesi menen xarakterlenedi. Quraldın artqa silkiniw tezligi, oqtıń dáslepki tezliginen birneshe ese kem bolıp, quraldan oq birneshe ese jeńillirek boladı. Avtomattıń artqa silkiniw energiyası 2 kg/sm^2 (19,6 Dj)den aspaydı hám atıwshı ushın awır sezilmeydi. Porox gazlarınıń basım kúshi (silkiw kúshi) hám quraldın qarsılıq kúshi (qundaqtıń hám pistolet tutqasınıń tayanış, quraldın awırılıq kúshi orayı h.t.b.) bir tuwrılıqta jaylaspaǵan bolıp qarama-qarsı táreplerge baǵdarlangan. Olar qarama-qarsı baǵıtta háreketleniwshi kúshler juplıǵın júzege keltiredi hám olardıń tásirinde stvoldıń ushı joqarıǵa kóteriledi (123-súwret). Iyinde qansha kóp kúsh toplanǵan bolsa, juplangan kúsh sonsha kóp qaytarıladı. Stvoldıń kóteriliwi de sonsha úlken boladı. Bunnan tısqarı, atıw payıtında qural stvolı terbeledi.

Stvoldıń terbelis háreketi nátiyjesinde stvoldıń ushı dáslepki halatın qálegen tárepke (joqarı, ońǵa, shepke) basqa táreplerge awıp ketiw jaǵdayları júz beriwı múmkin. Bunday ozgerisler dárejesi, atıw payıtında quraldan tuwrı paydalanbaw aqıbetinde, quraldın pataslanıwına alıp keledi. Quraldın artqa qaytarılıwında oqtıń shıǵıwı, stvolǵa tásir etiw hám jáne basqa sebepler, atıwǵa shekemgi bolǵan stvol kanalınıń ushı bólegi baǵıtında múyeshti júzege keltiredi. Bul stvol kanalınan shıqqan oqtı hawada ushıw dáwirine shekem múyeshti payda etedi. Bunday múyesht *ushıw múyeshti* delinedi.

Stvoldıń terbelisi, quraldın artqa silkiniwi hám basqa sebepler, stvol kanalı kósheriniń atıwǵa shekemgi halatı menen oqtıń stvoldan ushıp

123-súwret. Oq atıw payıtında túrtiwshi kúshтіń tásirinde qural stvolınıń joqarıǵa kóteriliwi.

shıqqan payıtındaǵı halatı arasında múyeshti payda etedi. Bul múyesh — ushıw múyeshi dep ataladı. Ushıw múyeshi, stvol kanalınıń kósheri ushıp shıǵıw payıtında onıń atıwǵa shekemgi halatınan joqarı bolsa qanaatlanarlı, tómén bolsa qanaatlanarsız, — dep esaplanadı. Ushıp shıǵıw múyeshiniń birdeyligin támiyinlew, hám artqa silkiniw kúshiniń atıw nátiyjesine tásirin kemeytiw ushın, atıw usılların, quraldı tazalaw hám maylaw qaǵıydaların anıq saqlaw kerek.

2.2. Oq traektoriyası (háreketleniw jolı)nuń payda bolıwı.

Oqtıń tesip ótiw hám jaraqatlaw tásiiri. Tuwrı oq atıw hám onıń áhmiyeti.

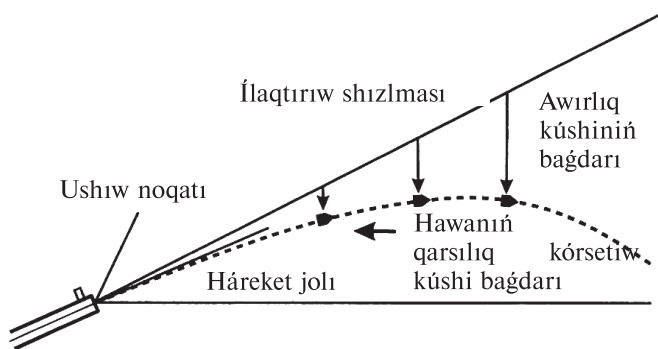
Jasırın orın, oq tiyetuǵın (jaraqatlandıratuǵın) maydan hám oq tiymeytuǵın maydan

Avtomat stvolınan atılǵan oqlardıń múyesh biyikligi anıq belgilengen jaǵdayda bolıwı shárt. Oqtıń hawadaǵı ushıw dáwiri bir baǵıtta boladı. Bul baǵdar *oqtıń ılaqtırıw baǵıtı* dep ataladı.

Oqtıń hawada ushıw dáwirinde awırlıq kúshine, hawanıń qarsılıǵına dus keledi. Awırlıq kúshi oqtı ılaqtırıw baǵıtınan páske tartsa, hawanıń qarsılıq kúshi oqtıń basına tásir etip onıń tezligin páseytip, artqa awdarıwǵa háreket etedi. Usı eki kúsh tásirinde oq ılaqtırıw sızıǵı astında jaylasqan qıysıq sızıq boylap háreketin dawam ettiredi. Oqtıń awırlıq orayınıń hawada júrip ótken qıysıq sızıqlı jolına, *oqtıń traektoriyası* delinedi (124-súwret).

Oq traektoriyasınıń forması kóteriliw múyeshiniń ólshemine baylanıslı, tuwrı atıw, jabıq, zıyanlanıwshı hám óli aralıq uzaqlıǵına tásir etedi. Oq traektoriyasınıń múyesh bálentligi keńeyedi, oqtıń gorizontal baǵıtta ushıw jaǵdayı kúsheyiwı, belgili bolmaǵan tárizde bolıp ótedi. Bunıń nátiyjesinde háreketleniw jolı (traektoriya) biyikligi joqarılaydı, gorizontqa qarap háreketleniw bolsa biraz páseyedi.

Oqtıń eń uzaq gorizontal baǵıtta ushıwın támiyinlewshi kóteriliw múyeshi, eń úlken kóteriliw múyeshi dep ataladı. Túrli oq atar quralları ushın eń úlken kóteriliw múyeshi 35° átirapında boladı. Eń kishi kóteriliw

124-súwret. Oqtin trayektoriyasi (háreketleniw joli).

múyeshinde, oqtin eń uzaqqa ushıwında payda bolǵan traektoriya, oqtin *jer bawırlap ushıw traektoriyası* dep ataladı.

Oqtin tesip ótiw hám zıyanlaw tásiiri

Oqtin tesip ótiwi, tosıq hám jasırın jerlerdin iriligi, qalınlıǵı menen bekkemligine baylanıslı.

Oqtin óltiriw jaǵdayı — tiri organizmde oq háreketlenip, saptan shıǵarıwǵa alıp keliwi menen birge tiri organizmde kinetikalıq energıyanın sińiwi aqıbetinde onın kiyimleri hám de tirishilik organlarınıń zıyanlanıwına alıp keledi. Kinetikalıq energıya insannın heshqanday arnawlı kiyimi bolmaǵan jaǵdayda da onın tiykarǵı tirishilik organlarınıń hesh bolmaǵanda 8 kg/sm^2 (78,5 Dj) dárejede zıyanlaydı.

1943-jılı islep shıǵarılǵan oqlar úlgiisi tómendegi kestede kórsetilgen:

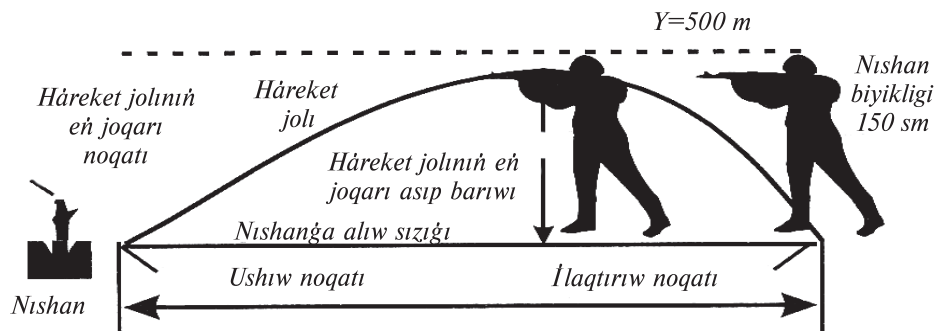
Tosıqlar	Oqtin túri	Atıw aralıǵı (metr esabında)	Oqtin tesip ótiw jaǵdayı
7 mm. polat 90° soqlıǵı-sıwda (polat shlem)	Polat tesiwshi jandırıwshı	200—300	50—90 %
	Polat tesiwshi jandırıwshı	900—1100 m.dan joqarı	80—90 %
Okop tóbesine úyilip islengen qar	Barlıq oq túri	500	70—80 sm
Aǵash tósıqlardan qurılǵan doska (20×20 qalınlıqta)	Polat tesiwshi jandırıwshı	500	70—80 sm
Pisken gerbishli diywal	Polat ózekli jandırıwshı	100	12—15 sm

Tuwrı oq atıw hám onıń áhmiyeti

Oqtıń nıshanǵa barıp tiyiwi dawamında onıń óltiriw halatı hám tesip ótiwi, onıń awırlıǵına hám tezligine baylanıslı boladı. Ámeliyatta oqtıń óltiriw halatı onıń hawadaǵı eń sońǵı aralıqqa shekem háreketleniwi *tuwrı atıw* delinedi (125-súwret).

Ámeliyatta bunıń qollanıwıw procesi eń tıǵız waqıtlarda nıshanǵa qoy-may atıw jaǵdayı bolıp esaplanadı. Bunday jaǵdayda nıshanǵa alıw atıw noqatı biyikligine nıshan úlgisinen tóménirekke nıshanǵa alınadı.

Tuwrı oq atıw uslubı aralıqtaǵı nıshannıń bálentligine hám jer bawırlap ushıw traektoriyasına baylanıslı boladı. Nıshan qansha bálent bolsa, tuwrı atıw uzaqlıǵı da sonsha uzaq boladı. Nıshanǵa alıwda birinshi náwbette uzaqtaǵı nıshan tezirek zıyanlandırılsa, bul waqıtta dushpanǵa juwap oǵı atıwǵa imkaniyat berilmeydi.

125-súwret. Tuwrıǵa oq atıw.

Jasırın jay, oq tiyetuǵın (isten shıǵaratuǵın) maydan hám oq tiymeytuǵın maydan

Jasırın jaylasqan oq tesip óte almaytuǵın tosıq artındaǵı aralıq, tosıqtıń ushınan ushırasıw noqatına shekemgi bolǵan maydan jabıq aralıq dep ataladı. Tosıq qansha bálent al traektoriya jer bawırlawshı bolıp kelse, jabıq aralıq sonsha úlken boladı. Berilgen traektoriyada nıshanǵa oq tiymeytuǵın jabıq aralıqtıń bir bólegi óli aralıq dep ataladı.

Qansha tosıq bálent, nıshana pás, al traektoriya jer bawırlawshı bolsa, óli aralıq maydanı da sonsha úlken boladı. Berilgen traektoriyada nıshanǵa oq tiyiwi múmkin bolǵan jabıq aralıqtıń bir bólegi isten shıǵarıw aralıq dep ataladı. Jabıq hám óli aralıqlardan dushpan oǵınan qorǵanıwda sheberlik penen paydalanıw kerek.

Berkitilgen maydanlardıń jáne bir bóliminde nıshan isten shıǵarsa, zıyanlandırılǵan maydan uzaqlıǵın payda etedi. Bul jaǵdayda traektoriya (háreketleniw ornı) tarmaǵınıń páseyiwi nıshan bálentligin ózgertpeydi.

Zıyanlanǵan maydanlarda nıshan bálentligi jer bawır lap ketken traektoriyaǵa (háreketleniw jolına) múyesh qıysayıwı da baylanıslı. Onıń ámeliyattaǵı áhmiyeti sonda, nıshanǵa alıw noqatınıń nıshanǵa shekem bolǵan úlken táreplerdegi aralıqları ólshewdegi áhmiyetsizligi orınsız qáte-lerdi keltirip shıǵaradı.

2.3. Nıshanǵa alıw usılları. Nıshandı tańlaw hám nıshanǵa alınǵan noqatqa, qozǵalmaytuǵın nıshanǵa oq atıw

Nıshanǵa alıw — avtomat stvol kanalın oq atıw ushın tayar halatqa keltirip, nıshanǵa alınǵan noqatqa tuwrılanadı. Avtomattıń nıshanǵa tuwrı-lanıw noqatı *nıshanǵa alıw noqatı* delinedi.

Mushkanı tuwrı alıw ushın mushka nıshanǵa alınǵan plankasınıń oyıq jerine tuwrı keltiriledi. Onıń ushı nıshanǵa alǵan plankası oyıq jeriniń ortasında bolıwı menen, joqarı ushları bir tegis bolıwı kerek (126-súwret).

Nıshandı tańlaw hám nıshanǵa alınǵan noqatqa, qozǵalmaytuǵın nıshanǵa oq atıw

Nıshan hám nıshanǵa alıw noqatı, ortasha traektoriya nıshannıń ortasınan ótetuǵınday etip, tańlanıwı kerek. 300 metrge shekemgi uzaqlıqqa avtomattan ot ashqanda nıshanǵa alıw maslamasın 3 cıfrına yamasa «П» háribine ornatiw shárt hám nıshannıń tómengi sızıǵınıń ortasına gózlew kerek. Máselen: 100 metr uzaqlıqtaǵı kókirek formasındaǵı nıshanǵa oq atqanda nıshanǵa alıw úskenesin «П» háribine qoyıp, nıshannıń astıńǵı sızıǵınıń ortasına gózlep atıw kerek. Bul jaǵdayda traektoriyanıń nıshanǵa alıw sızıǵınan kóteriliwi 25 sm.ge teń bolıp, oqtıń nıshannıń ortasına tiyi-win támiyinleydi.

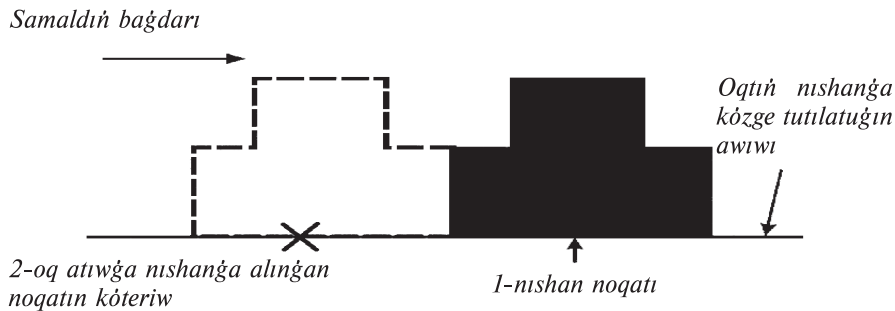
300 metrden artıq uzaqlıqqa ot ashıwda, nıshanǵa alıw úskenesin nıshanǵa shekemgi aralıqqa sáykes keletuǵın, júzlikke dóńgeleklengen cıfrǵa qoyıladı. Eger de sharayatqa bola, nıshanǵa alıw úskenesin ózgetiw múmkinshiligi bolmasa, nıshanǵa alıw úskenesiniń plankasın «П» háribine qoyıp ot ashıw kerek boladı. Tawlı jerlerde 400 m.den artıq uzaqlıqqa atıw ushın, nıshannıń ornı, kóriniw múyeshi hám teńiz qáddinen bálentligine qarap nıshanǵa alıw úskenesine dúzetiwler engiziledi. Hawa rayı qolaysız kelse, qaptaldan esip atırǵan samal oqtıń ushıwına keri tásir jasaydı. Qap-

126-súwret. Tuwrı nıshangá alıw hám nıshangá alıw waqtındaǵı qátelikler.

a — tuwrı mushka; *b* — kishi mushka; *d* — úlken mushka;
e — mushka shepke jıljıǵan; *f* — mushka ońǵa jıljıǵan.

taldan esken samal oqtıń ushıwına tásir etedi. Bunday jaǵdayda samaldıń tezligin esapqa alıp, nıshangá alıw noqatına, nıshannıń orayınan baslap metrlerde yamasa figura ólsheminde, samal esip turǵan tárepke qaray dúzetiw engiziledi (127-súwret).

127-súwret. Nishanğa alıw noqatın pütün bir aldığa kóshiriw.

2.4. Uzaqlıqtı ólshew usılları hám mıńlıq formulasın qollanıw

Ádette, nishanğa shekemgi uzaqlıqtı kóriw ásbapları járdeminde (qále-gen sharayatta) múyesh ólshemi menen ólshenedi. Kóriw ásbapları (gla-zomer) járdeminde uzaqlıqtı anıqlaw, jaydıń bir bólimi menen, jaydıń kesilisen jaǵdayı menen, kóriniw dárejesine qarap, hár biri nishan yaki buyımdı ólshew menen ámelge asırıladı.

Múyesh ólshemi mánislerine qarap, nishannıń ólshemleri (uzını, eni, bálentligi) anıq bolǵanda, mıńlıq formulası járdeminde anıqlanadı:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK},$$

bul jerde: M — nishanğa shekemgi uzaqlıq, metrde; B — nishannıń bálentligi (uzını, eni), metrde; 1000 — turaqlı uzınlıq, BK — mıńlıqtıń nishanğa shekem bolǵan múyesh ólshemi.

Nishannıń múyesh ólshemi mıńlar járdeminde dala dúrmiyini (bi-nokl) yamasa múyesh kórsetkish ásbaplardıń múyesh ólshegish shkalası járdeminde ólshenedi. Dúrmıyinniń shkalasındaǵı úlken sıızılqar arasındaǵı aralıq ólshemi 10 mıń, kishisi 5 mıń (jazılıwı 0 — 10, 0 — 05) ǵa teń. Máselen: dúrmıyin arqalı baqlanǵan ortasha adamnıń ólshemi 1,7 m.) dúrmıyinniń bir kishkene uzınlıq setkası 0 — 05 m ge tuwrı kelse, onda oǵan shekemgi uzaqlıq:

$$M = \frac{B \cdot 1000}{BK} = \frac{1,7 \text{ m} \cdot 1000}{BK} = \frac{1700}{5} = 340 \text{ m},$$

mıńlıq — múyesh uzınlıǵı tuwrı 1 — 1000 radius yaki múyesh orayı aylan-ba sektori, tuwrı 1 — 6000 aylana bólim.

Nışhannıń múyesh ólshemi mánisin qolda bar bolǵan buyımlar járdeminde: sıızǵısh, qálem, kúkirt qutısı, qol barmaqları menen de ólshewge boladı. Búnıń ushın usı buyımlardıń mıńlıq ólshemlerin biliw kerek. Máselen: sıızǵıstıń 1 mm — 0—02; domalaq qálem — 0—12; kúkirt qutısınıń uzını — 0—90; eni — 0—60; bálentligi — 0—30; qol barmaqları: bas barmaq — 0—40; kórsetkish barmaq — 0—30; shınatay barmaq — 0—20 ǵa teń.

Máselen: nıshannıń múyesh ólshemi mánisin sıızǵısh járdeminde anıqlawda, nıshannıń uzınlıǵı (eni yamasa bálentligi) sıızǵıstıń 4 mm. ne teń bolsa, onda nıshannıń múyesh ólshemi mánisi $0—02 \cdot 4 = 0—08$ ge teń.

Nıshannıń múyesh ólshemi mánisin qolda bar bolǵan buyımlar járdeminde ólshewdiń anıqlıǵı, onı kózden 50 sm aralıqta uslawǵa baylanıslı boladı.

Qadaǵalaw sorawları

1. Oq atar qurallarınıń wazıypası, dúzilisi, islew principi hám jawıngerlik ózgesheligin aytıń.
2. Házirgi kúnde Qurallı Kúshlerimizde qanday avtomatlar keń qollanıladı?
3. Atıw dep nege aytıladı?
4. AK-74 avtomatınıń jawıngerlik sıpatlaması?
5. RGD 5, F-1 qol granatalarınıń jawıngerlik sıpatlaması hám sawashta qollanıw qaǵıydaları?

IV BÓLIM. ÁMELIY ÁSKERİY FIZIKALÍQ TAYARLÍQ

I bap. ÁSKERİY XÍZMETKE SHAQÍRÍLÍWSHÍLARDÍN JOQARÍ DÁREJEDEGI FIZIKALÍQ TAYARLÍGÍNÍN ZÁRÚRLI SHÁRTI

Óárezsizlik jılları Ózbekistanda ilim, mádeniyat, densawlıqtı saqlaw hám xalıq xojalıgınıń barlıq tarmaqları sıyaqlı fizikalıq mádeniyat hám sport ta qalıplesti, belgili dárejede rawajlandı. Xalıqtıń turmıs sharayatı, mádeniy dárejesiniń ósiwi, fizikalıq tárepten jetilisiwinde tek ǵana qurılǵan sport qurılma, tayarlangan qánige kadrlar hám ótkerilgen túrli massalıq sport jarısları ǵana emes, al fizikalıq mádeniyat hám sport háreketin ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy tárepten tiykarlap bergen bilimlendiriw, onıń mazmunı, baǵdarı, ámeliyatı ushın keltirilgen nátiyjelerdi analiz etiw kerek.

Belgili bolıwınsha, házirgi Ózbekistan aymaǵında jasaǵan ata-babalarımız túrli háreketli oyunlar, at oyunları, gúres, dárwaz, at jarısı, júk (tas) kóteriw hám basqa kóp ǵana isler menen toylar, bayramlar, milliy bayramlarda qatnasıp kelgen. Arnawlı mektep yamasa úyretetuǵın uyımlar bolmasa da, olar xalıq arasında qollanııp kelindi. Xalıqtı, ásirese, jas áwladtı fizikalıq tayarlaw, olardı miynetke hám qorǵanıwǵa qurbı jetetuǵın dárejede jetilistiriw ótken dáwirlerden ámelge asırılǵan. Shańaraqta balalardı fizikalıq tárepten salamat etip ósiriw, tuwrı tárbiyalawǵa qatań itibar beriw ózbek xalqınıń áyyemgi ata-babalarına barıp taqaladı. «Góruǵlı» atamasındaǵı onlap dástanlar, «Alpamıs», «Qırq qız» sıyaqlı dástanlardaǵı qaharmanlar bunıń mısalı. Sonday-aq, ullı sárkarda Amir Temur tuzukları hám Zahiriddin Muhammed Baburdıń miynetleri biybaha ilimiy hám kórkem dereklerde fizikalıq shınıǵıwlar menen shuǵıllanıw, gúres, at jarısı hám basqa quramalı ámeliy kúsh sınaw shınıǵıwların orınlaw hárbir insan ushın zárúrligi kórsetilgen. Amir Temurdıń táriyiplewınshe, «Isbilermen láchkerbasshı ózin hám toǵız atlı áskerin bir tándey kórip, olardıń qol-ayaǵı, bası, kókiregi hám basqa aǵzaların isletip gúresiwshi bir palwanday esaplasın». Bul jawıngerlik hám shınıǵıw ilimin úyretiwden ibarat.

Fizikalıq tayarlıq jawıngerlik tayarlıqtıń tiykarǵı predmetlerinen biri bolıp, Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń jeke quramınıń áskeriy bilim beriwdegi zárúrli ajıralmas bólegi esaplanadı. Fizikalıq tayarlıqtıń maqseti — áskeriy xızmetkerlerdiń jawıngerlik islerinde fizikalıq tayarlıqtı támiyinlew, sonday-aq, olardıń bilim alıwı hám tárbiyalanıwındaǵı basqa wazıypalardıń sheshimine imkan beredi.

Áskeriy xızmetkerlerdiń fizikalıq tayarlıǵınıń ulıwma wazıypası tómendegilerden ibarat:

— shıdamlılıq, kúshlilik, shaqqanlıq hám epshillikti turaqlı rawajlandırıw hám jetilistiriw, dalańlıq ayaqlarda piyada tártipte háreketleniwdi, tosiqlardan ótiw, qol sawashı hám áskeriy ámeliy júziw sheberligin iyelew.

Fizikalıq tayarlıq islerinde teoriyalıq hám shólkemlestiriwshilik-metodikalıq bilimler qalıpleseı. Fizikalıq tayarlıq jeke quramnıń ideyalıq-ruwxıy sıpatları hám áskeriy bólimshelerdiń jawıngerlik dańqın jetilistiredi. Fizikalıq tayarlıqtıń tiykarǵı túrleri fizikalıq shıńǵıwlar esaplanadı. Bular tábiyattıń salamatlastırıwshı kúshlerinen aktiv paydalanıw, gigiena talapların saqlaǵan jaǵdayda májbúriy orınlanadı.

Fizikalıq tayarlıq tómendegi tiykarlarda ótkeriledi: oqıw sabaqlarında, azanǵı dene tárbiyasında, oqıw jawıngerlik tayarlıqtı asırıw procesindegi fizikalıq shıńǵıwlarda, massalıq sport islerinde. Fizikalıq tayarlıq Qurallı Kúshlerdiń túrli armiyaları hám arnawlı armiyada jawıngerlikti qollanıw pazıyletlerin esapqa alıp jetistirilgen túrde ótkiziledi hám arnawlı baǵdarlarǵa iye bolıwdı támiyinleydi.

Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabineti 1999-jıl 27-mayda «Ózbekistanda fizikalıq tárbiya hám sporttı rawajlandırıw haqqında»ǵı 271-sanlı qararı hám Oliy Kengashning 1992-jıl 14-yanvardaǵı sessiyasında «Fizikalıq tárbiya hám sporttı jáne de rawajlandırıw haqqında»ǵı Nızam qabıllandı. Fizikalıq tárbiya hám sporttı jáne de rawajlandırıw maqsetinde bul Nızam-ǵa Oliy Majlistiń 2000-jıl 26-maydaǵı sessiyasında qosımshalar hám ózgerisler kirgizildi.

Ózbekistanlı sportshılar 1952-jıldan burınǵı Awqam komandası quramında Olimpiada oyunlarında qatnasa basladı. Respublikamızdıń wákilleri Olimpiadalarda nátiyjeli qatnasıwlarına qaramay, olardı xalıq aralıq jarıslarǵa shaqırıwǵa kem itibar qaratılatuǵın edi. Ásirese, ózbek milletine tiyisli sportshılar dúnyanıń eń abıraylı jarıslarına barıw ushın Olimpiada talapların orınlawdan tısqarı, burınǵı dúzim qoyǵan jasalma tosiqlardı jeńip ótiwleri kerek edi. Soǵan qaramay, ózbektiń márt ulları Olimp shıńına jaqınlastı. 1976-jılǵı Monreal Olimpiadasında ataqlı boksshımız Rufat Risqiyevtiń, 1980-jılǵı Moskva Olimpiadasında tanıqlı qılıshpazımız Sobir Ruziyevtiń gúmis medaldı qolǵa kirgiziwi pikirimizdiń dálili bola aladı.

Haqıyqatında da shıńına kóteriliw ańsat emes. 1992-jılǵı Barselona Olimpiadasında 17 sportshımızdan birewi jeke jarıslarda jeńip shıqsa, onıń húrmetine gárezsiz Ózbekstanımızdıń bayraǵı kóteriletuǵın edi. Ókinishli, bunday húrmetke heshbir sportshımız erise almadı. 1996-jılǵı Atlanta Olimpiadasına 76 sportshımız jolǵa shıqtı. Olardıń heshbirewine Olimp shıńına kóteriliw nesip etpedi. Biraq, bul biziń Olimp shıńı tárepke qoyǵan

batil qádemimiz boldı. 2000-jılı Sidneyde bolıp ótken Jazgı Olimpiyadada watanlasımız Muhammadqodir Abdullaev boks boyınsha jenımpazlar shıńına kóterilip, altın medaldı qolğa kirgizdi. Onnan soń Afinada (2004) bolıp ótken Olimpiadada gúresshilerimiz Ózbekistan bayrağın jáhán saxnasında joqarı basqışqa kóterdi.

2016-jılı da Rio de Janeiroda bolıp ótken Jáhán olimpiadasında Ózbekistan boksshileri altın medallarga sazawar bolıp, jáne bir ret Ózbekistan bayrağın joqarı basqışqa kóteredi.

Ózbekistan Respublikası Qorğanıw ministrliğı, Xalıq bilimlendiriw ministrliğı, Densawlıqtı saqlaw ministrliğı, Orta arnawlı, kásip óner bilimlendiriw orayı, respublikalıq jaslardıń «Kamolot» sociallıq háreketi, Ózbekistan Kásiplik Awqamları Federaciyası, «Nuranıy» fondı, qorğanıwğa kómeklesiwshi «Watanpárwar» shólkemi, Mádeniyat hám sport isleri ministrliğı birgelikte «Suńqarlar» áskeriy sport oyınların ótkermekte. «Suńqarlar» jarısınıń tiykarǵı maqsetleri jaslarda watandısúywshilik sezimlerin qalıplestiriw, olardı Qurallı Kúshler qatarında xızmet etiwge hám áskeriy oqıw orınlarına kiriwge tayarlaw, olarda mártlik, turaqlılıqtı, kúsh-ǵayratı jetilistiriw, ulıwma alǵanda, salamat áwladtı tárbiyalawğa qaratılǵan «Suńqarlar» jarıslarında orta mektep, gimnaziya, akademiyalıq licey, kásip óner kolledjleriniń 19 jastan aspaǵan, «Shaqırıwğa shekemgi baslanǵısh tayarlıq» pánin ótken oqıwshılar qatnasadı.

Hárbir komandada 12 qatnasıwshı bolıp, jarıs rayonlıq (qalalıq), wálayatlıq hám respublikalıq basqışlarda ótkeriledi. Házirgi waqıtta «Suńqarlar» áskeriy sport oyını óziniń belgisi, gimni hám bayraǵına iye. Komandalar, tiykarınan, ulıwma siyasiy tayarlıq, mergenlik, sap kórigi, áskeriy beti tańlawı, puqaralıq qorğanıw hám tez medicinalıq járdem kórsetiw, kross, jazgı biatlon boyınsha bellesedi. Jarıstıń juwmaqlawshı respublikalıq basqışhı hár jıldıń may ayında ótkeriledi.

Birinshi Prezidentimiz I. Karimov Saqıpqıran Amir Temurdiń tereń maǵanalı-mazmunlı sózin qollanılıp: «Kimde kim biziń kúsh qúdiretimizdi bilmekshi bolsa, ózbek palwanlarınıń jáhán sport maydanlarında jenislerine itibar bersin, ańlap alsın, dep búgin joqarı hawazda aytıwımız múmkin», degen edi.

II bap. ULIWMA FIZIKALÍQ TAYARLÍQ

2. 1. Ulwma fizikalıq shınıǵıwlardı orınlaw. Óz betinshe shınıǵıwlardı orınlaw usılları. Turnikte orınlanatuǵın shınıǵıwlar. Brusta orınlanatuǵın shınıǵıwlar

Múddetli áskeriy xızmetshiler xızmet dawamında Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshlerinde fizikalıq tayarlıq boyınsha 1997-jılı

islep shıǵılǵan qollanba tiykarında qabıllanǵan shınıwları úyrenedi. Fizikalıq tayarlıqtaǵı wazıypalardı qollanıwda, olardı tiyisli áskeriy-ameliy háreketlendiriwshi kónlikpelerdi, fizikalıq sıpatlardı ónimli sheshiwge baǵdarlanǵan.

Fizikalıq sıpat — áskeriy xızmetshilerdiń organizminiń ózgesheliklerin, ámeliy islewin támiyinlew.

Shıdamlılıq — áskeriy xızmetshiniń áskeriy kásiplik xızmeti barısında sharshamawǵa, shıdamlılıǵı menen belgilenedi. Bul bolsa, ulıwma tezlik, kúshlilik hám shaqqanlıqqa bólinedi. Ulıwma shıdamlılıq sheberligin arttırıwdıń tiykarǵı quralları tómendegiler: háreket waqtında tezlik, júziw tosıqlardan ótiw hám sport oyınları.

Kompleksli shınıǵıwlar azanǵı dene tárbiyası dawamında ótkizilip, jeke quramnıń fizikalıq tayarlıǵı tómendegi shınıǵıwlar boyınsha tekseriledi: turnikde tartılıw; 100 metrge juwırıw; 1(3) kilometrge juwırıw.

Azanǵı dene tárbiyası—áskeriy xızmetshiler fizikalıq tayarlıǵınıń áhmiyetli faktorlarınan biri esaplanıp, insan organizmin uyqıdan soń tez tiklewge baǵdarlanǵan.

Dene tárbiyası topar yamasa vzvod quramında, uyqıdan turǵannan soń, 10 minuttan keyin 50 minut dawamında ótkeriledi. Dem alıs hám bayram kúnleri azanǵı dene tárbiya ótkerilmeydi.

1-úlgidegi forma

2-úlgidegi forma

3-úlgidegi forma

4-úlgidegi forma

Óz betinshe shınıǵıwları orınlaw usılları

Dáslepki jaǵday — qáddin tiklep turıw
BIR — ayaqlar ushında turıp

BIR — ayaqlar ushında turıp, qollar
aldıǵa—joqarıǵa áste kóteriledi.

EKI — qollar joqarıǵa kóterilip, barmaqlar
mushqa toplanadı, alaqań ishkerige qara-
tıladı, joqarıǵa qarap, dene tartıladı.

ÚSH — hár eki tabańǵa túsip barıp, qol-
lar kúsh penen denegе qısıp búgiledi, mush
iyinge keltiriledi hám tuwrıǵa qarap turıladı.

TÓRT — qollar joqarıǵa, dene artqa
búgilip, joqarıǵa qaraladı

BES — ayaq ushların birlestirip, tabanlarǵa
aqrına shekem otırıladı, alaqańlar sańǵa qo-
yılıp, shıǵanaqlar eki tárepke tartıladı.

ALTÍ — tik turıp, qollar aldığa kóterilip barıp, artqa aqırına shekem eki tárepke jayıladı (háreket sońında siltenedi); barmaqlar mushlarğa toplanadı.

JETI — ayaq ushların birlestirip, tabanlarğa aqırına shekem otırıladi alaqañ sanlarğa qoyılıp, shıǵanaqlar qaptalǵa tartıladi.

SEGIZ — sekirip turıp, ayaqlar iyin keńliginde, qollar belge qoyıladi.

TOǴÍZ — shep qoldı tuwrılap, onı aqırına shekem artqa tartıladi, sol waqıtta dene shepke burıladi, ayaqlar ornınan qozǵalmay, názer shep qoldıñ barmaǵına qaratıladi.

ON — sekirip turıp, ayaqlar iyin keńliginde, qollar belge qoyıladi.

ON BIR — oñ qoldı tuwrılap aqırına shekem artqa tartıladi, sol waqıtta dene oñǵa burıladi, ayaqlar ornınan qozǵalmay, názer oñ qoldıñ barmaǵına qaratıladi.

ON EKI — sekirip turıp, ayaqlar iyin keńliginde, qollar belge qoyıladı.

ON ÚSH — dene aldıǵa, qollar jerge tiygen she, keskin búgiledi, bul waqıtta ayaqlar tuwrı tutıladı.

ON BES — dene aldıǵa, qollar jerge tiygen she, keskin búgiledi, bul waqıtta ayaqlar tuwrı tutıladı.

ON TÓRT — qáddi tiklenedi hám sol waqıtta qollar aldıǵa kóterilip barıp, artqa aqırına shekem yeki tárepke uzatıladı hám dene artqa búgiledi.

ON ALTÍ — sekirip turıp, ayaqlar juplanadı hám qáddi tiklenip turıladı.

Turnikte orınlanatugın shınığıwlar

Ayaqlar bir qatarda, ushları ajıratıp qoyıladı.

Turnikten uslap, asılıp turıladı.

Tartılıw — iyek turnik joqarisına shıǵarıladı.

Uzatılǵan qollarda, ayaqlar juplastırılıp asılıp turıladı.

Sekirip túsiw. Ayaq tabanları juplangan, ushları ajıratılǵan, qollar barmaqların tuwırılıp aldığa, alaqań ishkerige qaratıp uzatıladı.

Brusda orınlanatugın shınıǵıwlar

Bruslarga tireniw, terbeliw.

Aldıǵa terbeliw.

Qollardı búǵıw.

Artqa terbelip, qollar tuwırıladı hám oń (shep)ke sekiriledi.

Azangı dene tarbiyası shınıǵıwların ótkeriw ushın tómendegi kiyimler belgilengen:

2. 2. Kúsh shınıǵıwların orınlaw. Arqanǵa órmelep shıǵıw usılların orınlaw

Dáslepki jaǵday — arqaǵa jatıp, qollar qaptalǵa qoyıladı, ayaqlar sherik tárepinen bekkem uslap turıladı.

BIR — dene aldığa bürgerledi, qoldın ushları ayaq ushlarına tiygiziledi.

EKI — dáslepki jağday qabıllanadı.

Arqanğa órmelep shıǵıw usılların orınlaw

Bunda dáslep tik turǵan jağdayda arqannıń joqarısınan uslanadı. Ayaqlar joqarıǵa kóterilip, arqan ayaqlar menen qısıp alınadı, soń qollar menen joqarıǵa tartıladı hám bir waqıttıń ózinde ayaqlar tuwırlanadı.

Qol menen arqandı uslap, eki ayaq arqanğa shırmasıp, joqarıǵa kóteriledi.

Eki qol menen arqandı bekkem uslap, ayaq aldığa kóteriledi.

III *bap.* TOSÍQLAR (QATARINAN)DAN ÓTIW

3. 1. *Birden-bir tosiqlar maydanı menen tanısıw.* *Ayırıqsha tosiqlar hám tosiqlar toparınan ótiw.* *Birden-bir tosiqlar qatarınan ótiw.*

Tosiqlar tómendegi túrlerge bólinedi:

- gorizontal (okoplar, oyıqshalar, gewekler);
- vertikal (diywallar);
- tar maydanshalı tayanışlar (balkalar).

Tosiqlardıń túri hám ólshemlerine qarap, olarǵa tayanıp hám tayanbay sekiriwler, oyǵa sekiriw, asılıp shıǵıw, tar tayanışlarda háreket etiw arqalı basıp ótıledi, tayanbay sekiriwler onsha keń bolmaǵan gorizontal tosiqlardı hám bálent bolmaǵan vertikal tosiqlardı basıp ótiwde qollanıladı.

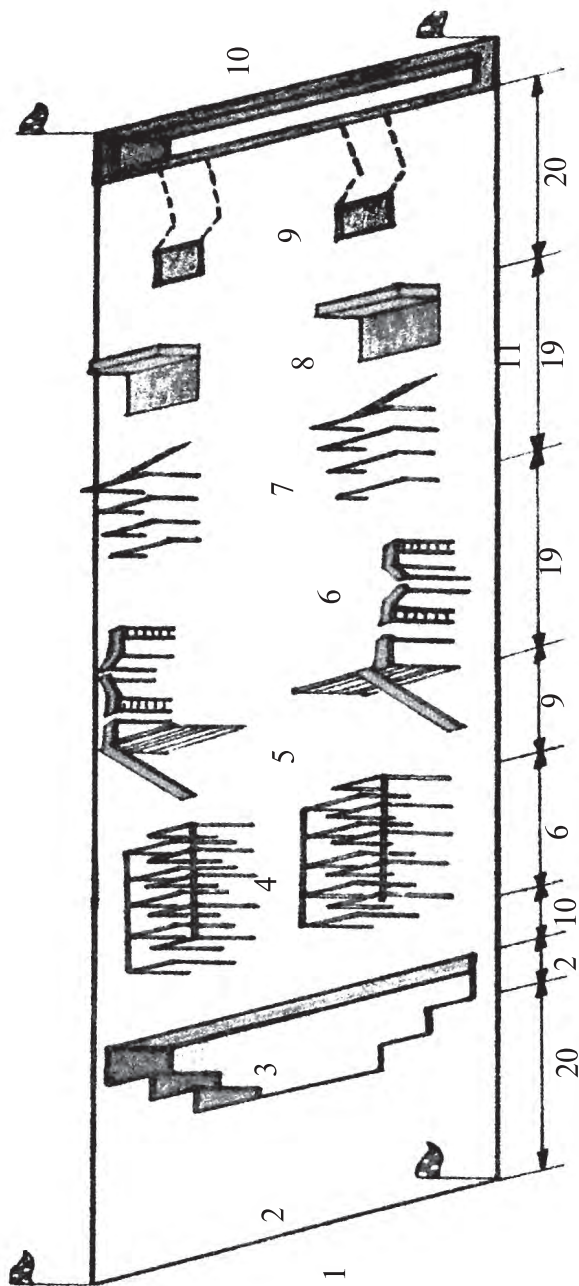
Tayanıp sekiriwler kókirek bálentliginde bolǵan bálentliklerdi basıp ótiwge, oyǵa sekiriw bolsa, bálent tosiqlardan sekiriwde, úy terezele-rinde qollanıladı. Diywal hám soǵan uqsas bálentliklerden ótiwde, asılıp shıǵıwdıń tómendegi usıllarınan paydalanıladı:

- ayaqtıń juwan sanına tayanıp;
- kókirekke tayanıp;
- tartılıp;
- kúsh penen.

Juwırıp kelip, bir ayaq penen tosiqqa bir qádem qalǵanda jerden sekiriledi, ekinshi búgilgen ayaq penen diywalǵa tireledi, qollar menen diywal shetinen uslanadı. Shep qoldı diywaldıń tóbesine jetkenshe tartıladı. Shep ayaqtı tosiqqa qısıp, oń ayaqtı siltep, tabandı diywal tóbesine ildirip alǵannan soń, diywaldıń artına sekiriledi.

Diywallardan kúsh penen asıp ótiw. Aldıńǵı usıldaǵıday juwırıp keledi, bir ayaqta jerden kóterilip, qollar menen diywal tosiqtıń shetinen uslanadı. Qollar menen joqarıǵa tartılıp, ayaqlar menen járdem berilip, tayanıp alınadı. Sońınan tosiqtıń túri hám jaǵdayına qarap, tómendegi usıllardıń birinen paydalanıp tosiqtan ótip sekiriledi:

- tosiqtıń artına ózin taslaydı;
- tosiqtıń üstine otırıp alǵannan soń, ayaqlardı salbıratıp otırıp sekirip túsiledi;
- tosiqqa oń ayaqtı tirep hám onnan shep ayaqtı alıp ótip, qollarǵa tayanıp ırǵıp túsiledi.

Tosiqalar maydani (ulıwma kórinisi)

1 — tosiqlar qatarınıń baslangısh sızıǵı; 2 — tez juwırıw maydandhası; 3 — shu-qırlıq (eni 2 m, 2,5 m, 3 m, tereńlıǵı 1 m); 4 — labirint, (eni 2 m, balentlıǵı 1,1 m, ótiw jolınıń eni 0,5 m, jollar sanı 10); 5 — diywal, (balentlıǵı 2 m, qalıńlıǵı 25 sm.) qıya doska menen (doskanıń uzınlıǵı 3,2 m, eni 25 — 30 sm); 6 — buzılǵan kópır (balentlıǵı 2 m). Bul kópır ush tuwrı nıyeshtı 0,2×0,2 m balka bóleklerinen ibarat, birinshisiniń uzınlıǵı 2 m, ekinshisi 3,8 m, basınan 135° burılısqqa shekem 1 m, basınan 135° burılısqqa shekem 2,8 m, balkalar arasındagı úzilistiń keńlıǵı 1 m. ekinshi bólek basında, úshinshi bólek basında hám aqırında vertikal zángilerge iye; 7 — buzılǵan tekshes (eni 2 m, balentlıǵı 0,8 m, 1,2 m, 1,8 m) teksheler arası 1,2 m, aqırǵı tekshede 2,3 m. tekshes; 8 — gerbish diywal (balentlıǵı 1,1 m, eni 2,6 m, qalıńlıǵı 0,4 m) eki kózi bar: tómendegisi 1×0,5 m, joqargısı 0,5×0,6 m. Gerbish diywal astında 2,6×3 metrli maydandsha bar. 9 — qudıq (tereńlıǵı 1,5 m, eni 1 m) hám baylanıs jolı (uzınlıǵı 8 m, bir burılıs penen); 10 — transheya (tereńlıǵı 1,5 m); 11 — juwırıw jolı (eni 2 m).

Ayrıqsha tosıqlar hám tosıqlar toparınan ótiw

a) Gorizontal tosıqlardan ótiw.

Onsha keń bolmağan gorizontal tosıqlardan hám bálent bolmağan vertikal tosıqlardan tayanbastan sekiriw usılında ótedi. Sekirgende bir yamasa eki ayaq penen túsedi.

b) Kókirek bálentligindeki vertikal tosıqlar.

Bunday tosıqlardan tayanıp sekiriw usılı menen ótilei. Juwırıp ke-lip, tosıq üstine sekiredi. Tiklenbesten ekinshi ayaqtı da tosıq üstine alıp shıǵıladı hám jerge sekiriw dawam ettiriledi yamasa tosıqtan qol hám ayaqqa tayanıp ótiw múmkin.

d) Tar tayanış arqalı háreket etiw.

Tosıqlar arqalı ótiwde qada, balka, relsler taslap qoyılǵanda tar tayanış arqalı háreket etiw qollanıladi. Bunda tómendegi usıllarda háreket etiledi:

- tar tayanışqa otırıp alıp háreket etiw;
- júrip hám juwırıp háreket etiw.

Birden-bir tosıqlar qatarınan ótiw

Birden-bir tosıqlar qatarında tómendegi shınıǵıwlar orınlanadı: aralıq 200 metr.

Baslanǵısh jaǵday — tosıqlar qatarınıń aldındaǵı sızıqqa jatıw.

«Alǵa!» komandası berilgende:

1. Sekirip 20 metr juwırıladi hám 2,5 metr keńliktegi shuqırdan sekirip ótedi.

2. Labirint arasınan juwırıp ótedi.

3. Qálegen usılda bálentligi 2 metr bolǵan diywaldan asırılıp ótedi.

4. Vertikal záńgi arqalı buzılǵan kópirdiń ekinshi bólimine shıǵadı. Balkadan juwırıp barıp, aqırınan jerge sekirip túsiledi.

5. Buzılǵan teksheniń úshinshi tekshesinen asırılıp ótedi, lekin, álbette, ayaq jerge tiyiwi shárti menen tórtinshi teksheniń astınan ótedi.

6. Diywaldıń terezesinen ótedi.

7. Okopqa shekem juwırıp baradı. Oǵan sekirip túsedi, baylanıs jolı arqalı qudıqqa shekem baradı.

8. Jerden granatanı alıp, diywaldaǵı terezelerdiń qálegen birine yamasa diywal artındaǵı 2,5 metrlik maydanshaǵa ılaqtırıladi. Úsh granataǵa shekem ılqtırıwǵa ruqsat beriledi. Granatalardıń salmaǵı 600 gr.

9. Qudıqtan sekirip shıǵıp, diywaldan sekirip ótedi.

10. Qıya záńgi arqalı buzılǵan teksheniń tórtinshi tekshesine shıǵadı hám teksheden-tekshege atlap, juwırıp túsedi.

11. Vertikal zámgi arqalı buzılğan kópirdiń balkası ústine shıǵadı. Onıń ústinen juwırıp, úzilgen jerinen sekirip ótedi hám qıya taqta arqalı jerge juwırıp túsedi.

12. Eki metrlik shuqırdan sekirip ótedi, jolǵa ótip alıp, tosıqlar qatarınıń baslanǵısh sızıǵın kesip ótedi.

3. 2. Túrli jaǵdaylarda granata ılaqtırw texnikasın úyreniw. Hár túrli tosıqlardan ótiw shınıǵıwların orınlaw

Granatanı tómendegi jaǵdaylarda ılaqtırw múmkin:

a) Bir orında tik turǵan jaǵdayda granatanı ılaqtırw.

Bunda nıshan tárepke qarap turıladı. Oń qolǵa granata uslanadı, oń ayaqtı bir qádem artqa taslap, sál búgiledi. Oń qol tóbege kóterilip, artqa taslanadı, oń ayaq penen tirelip, gewdeni aldığa taslap, granata ılaqtırıladı.

Granatanı ılaqtırw payıtında, avtomat kókirekte, arqada yamasa shep qolda bolıwı múmkin.

b) Háreket waqtında granatanı ılaqtırw.

Háreket waqtında granatanı ılaqtırw ushın shep ayaqtı aldığa taslaw menen siltew baslanadı. Granatalı qol aldığa páske túsiriledi. Eki qádem menen on ayaq sál sırtqa burıladı.

Bir waqıtta gewde burıladı, hám arqaǵa taslanadı. Shep ayaqtı jáne arqaǵa taslaw menen gewde burılıwdan toqtatıladı, qol artqa aqırǵı shetine keltiriledi. Shep ayaqtı jerge qoyıp bolǵannan soń, tezlikten paydalanıp, granata nıshanǵa qarap ılaqtırıladı.

d) Dizelegen jaǵdayda granatanı ılaqtırw.

Bul jaǵdayda qural shep qolǵa alınadı yaki brustverge qoyıladı. Soń oń dizege ornatılıp, granata uslaǵan qol arqaǵa alınadı hám silkinedi. Bunda gewde arqaǵa iyiledi, oń tárepke burıladı. Kókirek penen nıshanǵa burılıp, shep ayaqqa iyiledi. Granata nıshanǵa ılaqtırıladı.

Jatqan jaǵdayda granatanı ılaqtırw. Bul jaǵdayda qural oń tárepke qoyıladı. Granata oń qolǵa alınıp, qollar kókirekke tartıladı. Qollar menen iyterilip, oń ayaq arqaǵa tartıladı. Shep dize menen iyterilip, bir waqıtta granatalı qol arqaǵa, oń ayaq penen iyterilip, kókirek benen nıshanǵa qarap hám aldınǵı tárepke jıǵılıp granata ılaqtırıladı.

Bul jaǵdayda granatanı ılaqtırw ushın oń ayaq ilajı barınsha arqaǵa qoyıladı, granatalı qol tóbe menen arqaǵa taslanadı. Soń shep qol menen okop (ura) shetinen uslap kúsh penen tuwrılanadı, qol tóbeden aldığa siltenip granata nıshanǵa ılaqtırıladı.

IV bap. QOL MENEN BERILGEN SOQQÍLAR

4. 1. Qol menen berilgen soqqılar. Dushpan qısıwınan azat bolıw. Moyındı arqa tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw. Qoldı arqaǵa qayırıw

Tuwrıǵa.

Tómennen.

Qaptaldan.

**Dushpan qısıwınan azat bolıw.
Moyındı arqa tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw.**

Moyındı arqa tárepten uslap alǵan
dushpan qısıwı.

Denenı biraz páske túsirip, dushpan qolı uslap
alınadı hám bastı qaptalǵa burıp, qarsılastıń
dizesi astına ókshe menen soqqı beriledi.

Qollardı keskin joqarıǵa háreketlendirip,
dushpan qısıwınan azat bolıw hám onı
iyinnen asırıp jerge ılaqtırıladı.

Sonnan soń, qarsılasqa awırıw
keltiriwshi usıl orınlanadı.

Qoldı arqaga qayırıw

Bir qol menen dushpan bileginen, ekinshisi menen onıń jeńinen uslanadı.

Qarsılaştırıń qolı shıǵanaǵınan búgilip, belı tárepke qayırıladı.

*4. 2. Deneni arqadan qısıp alǵan dushpan qısıwınan qutılıw.
Deneni aldınǵı tárepten tutıp alǵan dushpan qısıwınan qutılıw.
Qarsılaştırıyınnen asırıp jerge ılaqtırıw.*

Deneni arqadan uslap alǵan dushpan qısıwınan qutılıw

Deneniń arqadan uslanıwı.

Ókshe menen dushpannıń ayaqları arasına soqqı beriledi.

Qollardı joqarıǵa keskin háreketlendirip, dushpan qısıwınan qutıladı hám qarsılastıń qolların bekkem uslap, onı iyinnen asırıp jerge qulatadı.

Deneni aldınǵı tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan qutılıw

Deneniń aldınǵı tárepten uslanıwı.

Dize menen dushpannıń ayaqları arasına soqqı beriledi.

Dene biraz páske túsiriledi de, keskin silteniń menen dushpan qollarınıń qısıwınan azat boladı.

Sonnan soń, ayaq penen qayta soqqı beriledi.

Qarsılastı iyinnen asırıp jerge ılaqtırıw

Dushpanıń qolınan uslap, kúsh penen siltep ózińizge tartasız.

Ayaqlarınızdı keskin tuwırlap, bókseńiz benen qarsılastıń sanına soqqı berip, onıń ayaqların jerden kóteresiz.

Sol waqıtta, qarsılas tárepke arqańız benen tez aylanıp, onıń qolın qattı tartıp, iynińizdiń ústine qoyasız hám ayaqlardı biraz búgesiz.

Qollarınızdı kúsh penen keskin siltep, qarsılastı iynińizden asırıp, jerge ılaqtırasız hám oğan awırtıwshı háreketlerdi isleysiz.

4.3. *Ayaqlardı aldingı tárepten uslap alğan dushpan qısıwınan azat bolıw.*
Ayaqlardı arqa tárepten uslap alğan dushpan qısıwınan azat bolıw.
Ayaqlardı arqa tárepten shalıw

Ayaqlardıń aldingı tárepinen
dushpannıń basın uslap turıwı.

Dushpannıń basına qarata
joqarıdan soqqı beriledi.

Bir qol menen dushpan basınıń artınan, ekinshi qol
menen jaǵasınan uslap, onıń moynın qayırıp (sındırıp)
taslanadı.

Ayaqlardı arqa tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw

Ayaqlardıń arqa tárepten uslap turılıwı.

Aldıǵa jıǵılıp baratırıp, ayaqlar dushpannıń qısıwınan bosatıladı hám sol waqıtta, onıń betine qarata ayaq penen soqqı beriledi.

Ayaqlardı arqa tárepten shalıw

Qarsılastıń jeńi hám iyninen uslanadı.

Aldıǵa hám ońǵa qádem taslap, qarsılastı qattı silkesiz, onıń salmaǵın aldında turǵan ayaǵına alıp ótesiz hám súyenip turǵan ayaǵına ayaǵıńızdı tirep, jıǵasız.

Qollarıńızdı siltep, dushpandı jerge ılaqtırasız.

Qadaǵalaw sorawları

1. Jas áwladtı fizikalıq jaqtan tárbiyalaw, olardı miynet hám qorgawǵa qur bı jetetuǵın etip rawajlandırıw ushın jurtımızda qanday jumıslar ámelge asırılmaqta?
2. Kompleksli shınıǵıwlarda jeke quramnıń fizikalıq tayarlıǵı qaysı shınıǵıwlar arqalı tekseriledi?
3. Tosiqlar qaysı túrlerge bólinedi? Óz betinshe shınıǵıwlardı orınlaw usılları.

1. Armıya — francuzsha, latinsha «*armee*» sózinen alınıp, qurallan-dırıw mánisin bildiredi. Belgili bir mámlekettiń Qurallı Kúshler kompleksi armıya dep ataladı. Tar mániste qurǵaqlıqtaǵı áskerlerdi de armıya dep ataydı. Armıyanıń jáne birneshe sıpatlaması hám túsindirmesi bar. Máselen, hárekettegi armıya, bul — tik-keley sawash maydanlarında qatnasıp atırǵan áskerlerge qarata ayıldı. Jáne bir mánisi — bir yamasa birneshe áskerler túrleriniń birikpesinen (ulıwma armıya, hawa hám t.b.) shólkemlestirilgen, iri háskeriy operaciyalardı ámelge asırıwǵa gó-zlengen tez háreketleniwshi áskerler birlespesin de armıya dep ataydı.

2. Áskeriy doktrına — qorganıw doktrınası. Áskeriy qurılıstıń baǵdarın, mám-leket hám Qurallı Kúshlerdiń urısqa tayarlıǵın, urıs alıp barıw jolların belgilewshi rásmiy qarasarlar hám qaǵıydalar sisteması bolıp tabıladı.

3. Qurallı Kúshler — mámlekettiń yamasa bir topar mámleketlerdiń áskeriy shólkemi hám ol siyasiy hákimiyattıń áhmiyetli faktori. Qurallı Kúshlerdiń maqset hám wazıypaları mámlekettiń siyasatınıń Qorǵanıw ministrliǵı — respublika Qurallı Kúshleriniń mámleketlik basqarıw organı esaplanadı.

4. Milliy qáwipsizlik — insan, jámiyet hám mámleket, yaǵnıy jámiyetlik-siyasiy turmıstıń bárlıq tarawlarında qáwipsizlikti támiyinlew túsiniledi.

5. Plats — áskeriy sap shınıǵıwları, korikler hám paradlar ótkeriletuǵın may-dan.

6. Kazarma — italyansha «*caserma*» sózinen alınǵan bolıp, áskeriy bólim jeke quramı jaylastırılatuǵın imarat mánisin bildiredi.

7. BMP (боевая машина пехоты) — pıyadalardıń jawıngerlik mashinası.

8. BTR (бронетранспортёр) — bronlanǵan dóńgelekli jawıngerlik mashina.

9. Ataka (hújim) — qatań (kúshli) hújim.

10. Kumulyativ — kúshli tásir etiwshi snaryad yamasa granatadaǵı zat (zaryad).

11. Ekipaj — keme, samolyot, tank komandasınıń jeke quramı.

12. Okop — ura, qándeke.

13. Fugas — jarılıwshı zattıń zaryadı.

14. Apparel — uraǵa túsiw jolı.

15. Artilleriya quralı — top, pushka.

16. Zapal — pilte, granata, mina piltesi.

17. Zatvor — qulp (atıw quralınıń qulıplawshı mexanizmi).

18. Manyovr — sawash maydanında áskerlerdiń dushpangá soqqı beriw ushın qolaylı jaǵday alıw maqsetindegi háreketi.

Qısqartıwlar

mab — motoatqısh batalyon.

mav — motoatqısh vzvod.

mat — motoatqısh topar.

mas — motoatqısh sekciya.

tt — tank toparı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR

1. *I. A. Karimov*. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T., «O'zbekiston», 1992.
2. Начальная военная подготовка. М., «Просвещение», 1985.
3. Приемы и способы действия солдата в бою. М., «ВИ», 1988.
4. Учебник сержанта танковых войск. М., «ВИ», 1989.
5. Учебник сержанта мотострелковых войск. М., «ВИ», 1989.
6. Temur tuzuklari. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
7. *Фредерик Де Мулинен*. Право войны. Руководство для вооруженных сил. М., Международный Комитет Красного Креста, 1993.
8. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari. T., «O'zbekiston», 1996.
9. Наставление по физической подготовке в Вооруженных силах Республики Узбекистан (НФП-97). Т., 1997.
10. *Ханс-Петер Гассер*. Международное гуманитарное право. Введение. М., Международный Комитет Красного Креста, 1999.
11. Основные положения Женевских конвенций и дополнительных протоколов к ним. Издание второе, исправленное. М., Международный Комитет Красного Креста, 2000.
12. *G. M. Tansiqboyeva*. Xalqaro gumanitar huquq. T., 2000.
13. *F. A. Abdullayev, E. X. Rasulev, A. R. Rahmonov*. Qurolli to'qnashuvlar huquqi. T., «Adolat», 2001.
14. *T. Hakimov*. Xalqaro gumanitar huquq. O'quv qo'llanma. T., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
15. *I. K. Abdukarimov*. Men general bo'laman. T., «Cho'lpon», 2001.
16. Vatan himoyasi — muqaddas burch. T., «O'zbekiston», 2001.
17. Международное право ведения военных действий. Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. М., Международный Комитет Красного Креста, 2001.
18. Xalqaro gumanitar huquq. Jeneva konvensiyalari to'plami. T., «Adolat», 2002.
19. Огневая подготовка. Материальная часть стрелкового оружия, наступательных и оборонительных гранат. Часть 1. УБП, 2003.
20. Огневая подготовка. Материальная часть СПГ-9, АГС-17 и противотанковых ракетных комплексов. Часть 2. УБП, 2003.
21. Учебно-методические материалы по международному гуманитарному праву. Для преподавателей и студентов общественно-гуманитарных дисциплин. Выпуск I. Т., Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2003.
22. *H. Jo'rayev*. Chaqiriqqacha yoshlarni tayyorlash. T., «Sharq», 2004.
23. Otish tayyorgarligi (o'quv qo'llanma). T., «Sharq», 2004.

MAZMUNÍ

Kirisiw.....	3
--------------	---

I BÓLÍM. ÁSKERIY XÍZMET TIYKARLARI

I bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍNÍN QORGANÍW HÁM ÁSKERIY XÍZMET HAQQÍNDAGÍ NÍZAMLARÍNÍN TIYKARLARI

1. 1. Ózbekistan Respublikası Konstituciyası Watan qorǵawı haqqında.....	13
1. 2. Ózbekistan Respublikasınıń «Qorǵanıw haqqında»ǵı Nızamı, Qorǵanıw túsiniǵı.....	14

II bap. ÁSKERIY XÍZMETTÍN HUQÍQÍY TIYKARLARI

2.1. Ózbekistan Respublikasınıń «Ulıwma áskeriý minneti hám áskeriý xızmet haqqında»ǵı Nızamı. Ulıwma áskeriý minneti túsiniǵı hám onıń áhmiyeti. Áskeriý xızmet túrleri.....	17
2.2. Puqaralardı shaqırıw ushastkalarında dizimge alıw. Puqaralardıń áskeriý diziminen ótiw boyınsha minnetleri. Áskeriý xızmetke shaqırılıw múddetin keshiktiriw. Áskeriý xızmetke shaqırılıwdan azat etiw.....	19

III bap. ÁSKERIY XÍZMETTI ÓTEW. REZERVTEGI XÍZMET

3.1. Áskeriý xızmetti ótew. Rezervtegi xızmet.....	22
3.2. Múddetli áskeriý xızmetshilerge beriletuǵın jeńillikler.....	26

IV bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍNÍN QURALLÍ KÚSHLERI — MÁMLEKETTÍN ÁSKERIY SHÓLKEMI. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI QORGANÍWÍNÍN TIYKARI

4.1. Ózbekistan Respublikası Qurallı Kúshleriniń shólkemlestiriliwi. Qurallı Kúshlerge basshılıq. Áskeriý okruglar.....	28
4.2. Qurallı Kúshlerdiń áskeriý-strategiyalıq wazıypaları hám dúzilisi. Áskeriý basqarıwdıń tiykarǵı organları.....	30

V bap. ÁSKERIY XÍZMETSHILER HÁM OLAR ARASÍNDAGÍ QATNASÍQLAR. ÁSKERIY INTIZAM

5.1. Áskeriý xızmetshilerdiń ulıwma minnetleri. Áskeriý dárejeler hám ayırıqsha belgiler. Baslıqlar hám boysınıwshılar. Úlkenler hám kishiler tuwrıdan-tuwrı hám tikkeley baslıqlardıń huqıqları hám wazıypaları.....	37
5.2. Áskeriý qádiriýat qaǵıydası hám áskeriý xızmetshilerdiń ádepliligi. Buyırıq beriw hám onı orınlaw tártibi. Komandirler hám basqa tuwrıdan-tuwrı baslıqlarǵa múraǵaát etiw qaǵıydaları. Áskeriý sálem beriw.....	44

5.3. Áskeriy intizamnıń áhmiyeti hám áskeriy xızmetshilerdiń oǵan ámel etiw boyınsha wazıypaları. Waqıttıń bólistiriliwi hám kúndelik tártibi.....	46
5.4. Ásker hám matroslarǵa qollanılatuǵın xoshametlewler. Áskeriy xızmetshilerge qollanılatuǵın intizamlıq jazalar.....	49

VI bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QURALLÍ KÚSHLERINIŇ ISHKI XÍZMET USTAVÍ

6.1. Kúndelikli naryad, vzvod boyınsha saqshınıń wazıypaları. Vzvod boyınsha saqshınıń wazıypaları.....	50
6.2. Náwbettegi saqshınıń óz wazıypaların orınlaytuǵın orın hám onıń úskeleniwi. Trevoga bolǵanda, órt payıtında, tuwrıdan-tuwrı baslıqlar, basqa vzvodtaǵı áskeriy xızmetshiler kelgende, vzvod komandirin shaqırıwdaǵı saqshınıń is-háreketleri.....	52

VII bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QURALLÍ KÚSHLERINIŇ GARNIZON HÁM QARAWÍLLÍQ XÍZMETLERI USTAVÍ

7.1. Qarawıllıq xızmeti hám onıń shólkemlestiriliwi. Qarawıl hám onıń quramı.....	53
7.2. Qarawıllardı tayarlaw. Saqshı hám onıń wazıypaları.....	57
7.3. Post hám onıń úskeleniwi. Saqshınıń posttaǵı háreketleri. Saqshı qolındaǵı qural menen háreketleniwi hám quraldı qollanıw usılları.....	61
7.4. Saqshılardı almasırw. Qarawılxanada ishki tártip-qaǵıyda.....	66

VIII bap. ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ QURALLÍ KÚSHLERINIŇ SAP USTAVÍ. JEKE TÁRTIPTSAP TAYARLÍǴI

8.1. Sap Ustavınıń tiykarǵı qaǵıydaları. Áskerdiń sapqa turıwdan aldıńǵı hám saptaǵı wazıypaları. Sap hám onıń elementleri.....	71
8.2. Dáslepki orınlanıwshı komandalar. Sapta turǵanda sálemge juwap beriw. Sapta turıw. Bir orında turıp burılıw. Sap qáдеми menen háreketleniw.....	74

II BÓLIM. ÁSKERIY XÍZMET TIYKARLARÍ

I bap. ULÍWMA ARMIYA SAWASHÍ TIYKARLARÍ

1.1. Sawash haqqında túsinik. Zamanagóy ulıwma armiya sawashınıń xarakteri, onıń maqseti. Ulıwma armiya sawashınıń tiykarǵı túrleri.....	79
1.2. Áskerdiń sawashtaǵı minnetleri. Áskerdiń jeke quralı hám ánjamları (ekipirovkası). Motoatqısh sekciyasınıń shólkemlestiriwshilik quramı, sheshiwshi jawıngerlik wazıypaları, onıń qural-jaraqları hám imkaniyatları.....	81
1.3. Ózbekistan Respublikası armiyalarınıń qural-jaraq hám áskeriy texnikaları (bronlangan mashinalar, tankler, jawıngerlik vertolyotlar, samolyotlar hám artilleriya quralları).....	84
1.4. Shet el armiyalarınıń tankleri hám onıń hálsiz tárepleri. Shet el jawıngerlik vertolyotları.....	94
1.5. Oq atıw — sawashta dushpandı joq etiwdiń tiykarǵı quralı. Oq atıw túrleri. Sawash manyovri haqqında túsinik. Manyovr túrleri. Toparlardıń jawıngerlik háreketlerin támiyinlew.....	96

II bap. ÁSKERDİŇ HÁM BÓLIMLERDİŇ SAWASHTAĞI HÁREKETLERI

2.1. Qorğanıwdagi atıw poziciyası haqqında túsiniq. Onı tañlawdın tártibi, jaǵdaydı iyelew, úskeneleniwi. Qorğanıwǵa jergilikli predmetlerdi maslastırıw, oq atıw sektorın tazalaw hám okoptı nıqaplaw.....	101
2.2. Poziciyaǵa jarıp kirgen dushpandı joq etiw. Áskerdiń túngi hújimdegi háreketi hám suw tosıqlarınan ótiwi. Maydalanatuǵın qol hám tankke qarsı granatalardı ilaqtırıw usılları. Granatanı transheya yaki okoptan ilaqtırıw	106

III bap. RAZVEDKA

3.1. Baqlaw ushın orın tañlaw. Kórinisi sheklengen sharayatta orın hám orındaǵı predmetlerdi úyreniw.....	112
3.2. Orınlarda predmetlerge hám nıshanlarǵa shekemgi bolǵan aralıqtı anıqlaw. Uzaqlıqtı ólshew.....	116

IV bap. INJENERLIK ÚSKENELEW HÁM OLARDI KÓZDEN JASIRIW

4.1. Injenerlik úskenelew hám olardı kózden jasırıw. Okoplar hám gewekler	118
---	-----

V bap. QURALLI KÚSHLERDE QOLLANILATUĞIN MINALAR

5.1. Tankke qarsı minalar. Piyadalarǵa qarsı minalar.....	121
---	-----

VI bap. ORÍNLARDA KARTASIZ BAĞDAR ALIW

6.1. Gorizontál táreplerin anıqlaw. Turgan ornı haqqında maǵlıwmat. Magnit azimutı hám onıń jergilikli predmetler menen orientirleniw. Azimut boylap háreketleniw.....	127
--	-----

III BÓLIM. ATIW TAYARLIĞI

I bap. OQ ATAR QURALLARININ WAZIYPASI. DÚZILISI, ISLEW PRINCIPI HÁM JAWINGERLIK ÓZGESHELİKLERI. QOL GRANATALARI

1.1. Qural-jaraq hám oq dáriler menen islegende qawipsizlik sharamaları. Kalashnikov avtomatınıń wazıypası, ulıwma dúzilisi, islew principi hám jawingerlik ózgeshelikleri.....	134
1.2. Kalashnikov avtomatınıń tiykarǵı bólim hám mexanizmleri hám de olardıń wazıypası.....	137
1.3. Avtomattı tolıq emes bóleklerge ajratıw hám jıynaw tártibi.....	144
1.4. Qol granatalarınıń wazıypası, jawingerlik ózgeshelikleri, ulıwma dúzilisi hám islew principi. Granatalardı ilaqtırıwǵa tayarlaw. Qol granataların qollanıwda qawipsizlik ilajları.....	147
1.5. Dragunov mergenlik mıltıǵı hám de tankke qarsı qol granatomyotınıń dúzilisi, islew principi hám jawingerlik ózgeshelikleri. Kishi kalıbrlı mıltıqtıń wazıypası, dúzilisi hám jawingerlik ózgeshelikleri.....	152

II bap. QURALDAN ATÍW TIYKARLARÍ HÁM QAĞÍYDALARÍ

2.1. Atıw hádiysesi hám onıń dáwiri. Oqtıń bashlangısh tezligi hám onıń atıw procesine tásiiri. Quraldın artqa silkiniwi.....	156
2.2. Oq traektoriyası (háreketleniw jolı)ńnıń payda bolıwı. Oqtıń tesip ótiw hám jaraqatlaw tásiiri. Tuwrı oq atıw hám onıń áhmiyeti. Jasırın orın, oq tiyetuǵın (jaraqatlandıratuǵın) maydan hám oq tiymeytuǵın maydan.....	158
2.3. Nishanǵa alıw usılları. Nishandı tańlaw hám nishanǵa alınǵan noqatqa, qozǵalmaytuǵın nishanǵa oq atıw.....	161
2.4. Uzaqlıqtı ólshew usılları hám mıńlıq formulasın qollanıw.....	163

IV BÓLIM. ÁMELIY ÁSKERIY FIZIKALÍQ TAYARLÍQ

I bap. ÁSKERIY XÍZMETKE SHAQÍRILÍW SHILARDÍN JOQARÍ DÁREJEDEGI FIZIKALÍQ TAYARLÍǵINÍN ZÁRÚRLI SHÁRTI

II bap. ULÍWMA FIZIKALÍQ TAYARLÍQ

2.1. Ulıwma fizikalıq shınıǵıwlar dı orınlaw. Óz betinshe shınıǵıwlar dı orınlaw usılları. Turnikte orınlanatuǵın shınıǵıwlar. Brusta orınlanatuǵın shınıǵıwlar.....	168
2.2. Kúsh shınıǵıwların orınlaw. Arqanǵa órmelep shıǵıw usılların orınlaw.....	173

III bap. TOSÍQLAR (QATARINAN) DAN ÓTIW

3.1. Birden-bir tosiqlar maydanı menen tanısıw. Ayırıqsha tosiqlar hám tosiqlar toparınan ótiw. Birden-bir tosiqlar qatarınan ótiw.....	175
3.2. Túrli jaǵdaylarda granata ılaqtırıw texnikasın úyreniw. Hár túrli tosiqlardan ótiw shınıǵıwların orınlaw.....	178

IV bap. QOL MENEN BERILGEN SOQQÍLAR

4.1. Qol menen berilgen soqqılar. Dushpan qısıwınan azat bolıw. Moyındı arqa tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw. Qoldı arqaǵa qayırıw.....	179
4.2. Deneni arqadan qısıp alǵan dushpan qısıwınan qutılıw. Deneni aldınǵı tárepten tutıp alǵan dushpan qısıwınan qutılıw. Qarsılastı iyinnen asırıp jerge ılaqtırıw.....	180
4.3. Ayaqlardı aldınǵı tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw. Ayaqlardı arqa tárepten uslap alǵan dushpan qısıwınan azat bolıw. Ayaqlardı arqa tárepten shalıw.....	183
ÁSKERIY ATAMALAR SÓZLIGI.....	185
PAYDALANÍLAN ÁDEBIYATLAR.....	186

O‘quv nashri

**SHUHRAT SHAVKATOVICH UBAYDULLAYEV,
BAHODIR BERDIYEVICH GAFUROV,
ODILJON ABDUMO‘MINOVICH ORTIQOV**

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG‘ICH TAYYORGARLIK

*O‘rta ta’lim muassasalarining 10-sinfi va o‘rta maxsus,
kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik*

1-nashri

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tasdiqlagan

Qaraqalpaq tilinde

Nókis «Bilim» — 2017

Awdarmashilar *S. Aytimuratova, Z. Oserbaeva*
Redaktori *S. Aytimuratova*
Kórk. redaktori *D. Hamidullayev*
Tex. redaktori *T. Greshnikova, B. Turımbetov*
Operator *A. Begdullaeva*

Baspa licenziyası AI № 275, 15.07.2015-jıl.

Original-maketten basıwǵa ruqsat etilgen waqtı 4.09.2017-jıl. Formatı 70x90¹/₁₆. «Times KKKP» garniturasında, ofset usulında basıp shıǵarıldı. Baspa tabaǵı 12,0. 16,4 esap baspa tabaǵı. 15,6 shártli baspa tabaǵı. 10444 nusqada. Buyırtpa № 4907.

Orginal maket «Bilim» baspasında tayarlandı.
«Bilim» baspası. 230103. Nókis qalası, Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

Elektron mánzil: bilim.baspa@inbox.uz

«ILM ZIYO» baspa úyi. Tashkent, Nawayı kóshesi, 30-úy.

Ijaraga berilgen sabaqlıq jaǵdayın kórsetetuǵın keste

№	Oqıwshınıń atı ákesiniń atı	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alıńandaǵı jaǵdayı	Klass basshı- sınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı- sınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

**Sabaqlıq ijaraga berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp
alıńanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen
tómendegi bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladı.**

Jańa	Sabaqlıqtıń birinshi ret paydalanıwǵa berilgendegi jaǵdayı.
Jaqsı	Muqabası pútin, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar. Jırılmaǵan, betleri almasırılmaǵan, betlerinde jazıw hám sıızıqlar joq.
Qanaat-landırarlı	Muqaba jelingen, bir qansha beti sıızılıp, shetleri qayırılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen alınıp qalıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlı qálpine keltirilgen. Alınǵan betleri qayta jelimlengen, ayırım betlerine sıızılǵan.
Qanaat-lanarsız	Muqabaǵa sıızılǵan, jırılǵan, tiykarǵı bólimnen ajiralǵan yamasa pútkilley joq. Betleri jırılǵan, betleri tolıq emes, sıızıp, boyap taslanǵan. Sabaqlıqtı qayta tiklew múmkin emes.